

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โดย

สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม

มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

28 กุมภาพันธ์ 2547

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง” คณะผู้วิจัยจากสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคมภายใต้มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินโครงการจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้ (1) เพื่อสำรวจสถานะองค์ความรู้ (Status of Knowledge) ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง ในระดับ รัฐ ครอบคลุม ชุมชน ภาคธุรกิจ โดยเฉพาะในระดับชุมชน ของสังคมไทยและ (3) เพื่อสนับสนุนแผนงานพัฒนาวิชาการและการจัดการความรู้ (ส่งเสริมการวิจัย) ของ คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คณะผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัย ด้วยการเลือกศึกษาวิจัย (research studies) ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ “เศรษฐกิจพอเพียงและเป็น งานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจาก 2 หน่วยงานหลัก คือ สำนักงานสนับสนุนกองทุนสนับสนุน การวิจัยและกระทรวงศึกษาธิการ

การสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นงานวิจัยเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้หรือ การวิจัยงานวิจัย (Meta Research) ความเข้าใจเรื่องญาณวิทยา (Epistemology) หรือทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) จึงเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญด้วยเหตุที่ว่าปรัชญาสาขานี้มุ่งให้มนุษย์ ไม่ยอมรับ “ความรู้” ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปโดยไม่ตั้งคำถามหรืออย่างจάνน และประสงค์ให้มนุษย์ ตั้งคำถามพื้นฐานที่ว่า อะไรคือความรู้ (What is knowledge?) อะไรคือความจริง (What is truth?) มนุษย์สามารถรู้อะไรได้บ้าง (What can be known?) มนุษย์ “รู้” ได้อย่างไร (How do we know?) ญาณวิทยานุกรณาการศาสตร์ (Integral Epistemology) คือทฤษฎีความรู้ที่คณะผู้วิจัยใช้เป็นกรอบ ในการวิเคราะห์-สังเคราะห์ความรู้ครั้งนี้ ด้วยตระหนักถึงความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันระหว่าง ความรู้ประเภทต่างๆในสังคมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้เชิงเทคนิค (Technical knowledge) ความรู้ในมิติจิตใจหรือจิตวิญญาณ (Spiritual Knowledge) ความรู้เชิงวิเคราะห์-ตีความ (Analytic- Interpretive Knowledge) ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ซึ่งล้วนมีความ สำคัญต่อการพัฒนาและการดำรงอยู่ของมนุษย์แทบทั้งสิ้น

คณะผู้วิจัยใช้วิธีการสังเคราะห์ความรู้เชิงคุณภาพ และเป็นการสำรวจ-ประเมิน-วิเคราะห์ สังเคราะห์งานวิจัยแนววิพากษ์ (Critical Knowledge Synthesis) และใช้การสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) งานวิจัยจากแหล่งต่างๆ โดยสำรวจงานวิจัยวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษา ด้วยการสืบค้นข้อมูลชื่อเรื่อง (title search) ด้วยคำสำคัญ “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อสำรวจประเภท ของงานวิจัย พร้อมเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่มีคำสำคัญ “เศรษฐกิจชุมชน” ซึ่งเป็นงานวิจัยภายใต้ ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยในลำดับต่อมา นอกจากนั้นยังได้ขยายการสืบค้นด้วยการ

ใช้คำสำคัญอื่นๆ เพิ่มเติม อาทิ เศรษฐกิจพึ่งตนเอง ทฤษฎีใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง เพื่อสำรวจงานวิจัยที่อาจมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติม อย่างไรก็ตาม การคัดเลือกรงานวิจัยเพื่อการสังเคราะห์ความรู้ ครั้งนี้นั้น คณะผู้วิจัย คัดเลือกเฉพาะงานวิจัยที่มีสาระสำคัญเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงในสองระดับดังกล่าว งานวิจัยจำนวนไม่น้อยจึงต้องถูกคัดเลือกรออกเนื่องจากวัตถุประสงค์การวิจัยหรือคำถามการวิจัยนำไปสู่คำตอบที่ไม่มีความสอดคล้องกับการทำความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงโดยตรง

ในการวิจัยเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบคำถามการวิจัยหลักไว้สองประเด็น คือ สถานะองค์ความรู้ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นอย่างไร และจะนำผลการสังเคราะห์องค์ความรู้การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นประโยชน์ในการวางแผนนโยบายตลอดจนการปฏิบัติการเพื่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างไร เพื่อสามารถที่จะตอบคำถามการวิจัยดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบคำถามในการสังเคราะห์งานวิจัย (Synthesis Questions) ดังนี้ 1. งานวิจัยจัดอยู่ในประเภทใด 2. วัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่เลือกศึกษาคืออะไร 3. คำถามในการวิจัยคืออะไร วิธีวิทยาการวิจัยเป็นเช่นใด มีจุดเด่นหรือข้อจำกัดอะไรในการสร้างความรู้ 4. องค์ความรู้หรือข้อค้นพบคืออะไร สามารถเรียกได้ว่าเป็น “องค์ความรู้ใหม่” ได้หรือไม่ มีคุณูปการต่อการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงบ้างหรือไม่อย่างไร 5. สถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเช่นใด คณะผู้วิจัยนำเสนอผลการสังเคราะห์ความรู้โดยแบ่งออกเป็นห้าบทหลัก บทที่หนึ่งคือบทนำและการทบทวนแนวคิดทฤษฎี บทที่สองว่าด้วยวิธีวิทยาการวิจัย บทที่สามว่าด้วยประเภทของงานวิจัยที่เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง บทที่สี่ว่าด้วยสถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง บทที่ห้าว่าด้วยการสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง บทที่หกคือบทสรุป ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะบทที่สาม บทที่สี่ และบทที่ห้า เป็นหลัก

ประเภทของงานวิจัยที่เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 1 : การแยกประเภทงานวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย

แบ่งออกเป็น 4 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนในฐานะปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาสังคม

ประเภทที่ 2 การศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชน

ประเภทที่ 3 การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนด้วยการสำรวจความคิดเห็นหรือทัศนะของบุคคลหรือคณะบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีต่อโครงการและกิจกรรมการพัฒนาที่ยึดหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ประเภทที่ 4 การศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 2 : การแยกประเภทงานวิจัยตามลักษณะของคำถามการวิจัยและวิธีวิทยาการวิจัย

แบ่งออกเป็น 5 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 คำถามวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะและพัฒนาการของแนวคิดหรือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชนด้วยการวิจัยสหวิทยาการ

ประเภทที่ 2 คำถามวิจัยเกี่ยวกับ ความรู้ ความเข้าใจ (ของกลุ่มเป้าหมาย) ต่อเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการวิจัยเชิงสำรวจ

ประเภทที่ 3 คำถามวิจัยเกี่ยวกับทักษะในการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ ด้วยการวิจัยเชิงสำรวจ

ประเภทที่ 4 คำถามวิจัยเกี่ยวกับการนำแนวคิด ทฤษฎี มาทดลองปฏิบัติโดยผู้วิจัยเองหรือให้กลุ่มเป้าหมายในบางพื้นที่ทดลองปฏิบัติด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ประเภทที่ 5 คำถามวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่ก่อให้เกิดความพอเพียงทางสังคม สภาพแวดล้อมและเทคโนโลยี โดยใช้วิธีวิทยาแบบผสาน

ผลการสังเคราะห์งานวิจัย ขั้นที่ 3 การแยกประเภทงานวิจัยตามกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน และองค์กร

ประเภทที่ 2 ประเภทงานวิจัยที่ทำการศึกษาในพื้นที่ชนบท เมือง

ประเภทที่ 3 ประเภทงานวิจัยที่ทำการศึกษากับกลุ่มเป้าหมายในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ทั้งขนาดเล็กและขนาดกลาง

สังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 4 การแยกประเภทงานวิจัยตามกรอบแนวคิดในการทำวิจัย แบ่งออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 กรอบการวิจัยสะท้อนถึงความพยายามทำความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับมิติมนุษย์ (Human Dimension) ทั้งภายในและภายนอก คือทั้งในด้านจิตวิญญาณ อันได้แก่ การมีความสุขตามอัธยาศัยโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และความพอเพียงภายใต้ฐานคติการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระบบครอบครัวและชุมชน

ประเภทที่ 2 กรอบการวิจัยเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในมิติเศรษฐกิจและมิติด้านสังคม อาทิ การทำเกษตรผสมผสานและการผลิตเลี้ยงชีพและการศึกษาความพอเพียงด้านปัจจัยการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานที่สะท้อนความใกล้เคียงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับหนึ่ง

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 5 การแยกประเภทงานวิจัยตามนิยามเชิงปฏิบัติการในการทำวิจัย

ประเภทที่ 1 การให้ความหมายต่อเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ “ระบบเศรษฐกิจ” ที่แตกต่างจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงมีการกำกับด้วยศีลธรรม

ประเภทที่ 2 การให้ความหมายต่อเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ “หลัก แนวทาง และทฤษฎีในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตของคน”

สถานะองค์ความรู้ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การประเมินสถานะขององค์ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงระดับแนวคิด ด้วยการสังเคราะห์เนื้อหาภายใต้กรอบญาณวิทยาบูรณาการศาสตร์ พบข้อสังเกตทางทฤษฎีหลายประการดังนี้

ประการที่หนึ่ง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสแนวคิดการพัฒนาทางสังคมทางเลือกหลายกลุ่มในสังคมไทย อันเป็นเสมือนความพยายามด้านกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมกระแสหลัก ที่เริ่มส่งผลกระทบทางลบต่อความมั่นคงในระบบชีวิตมนุษย์และระบบนิเวศ อาทิ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน พุทธเกษตร เกษตรผสมผสาน ตลอดจนการเกิดขึ้นของชุมชนใหม่ในเชิงอุดมการณ์ศาสนาเพื่อแสวงหาทางรอดจากการรุกรอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความคล้ายคลึงกันในแก่น (Essence) ของกลุ่มแนวคิด “ทางเลือกในการพัฒนา” จึงนำไปสู่การกล่าวถึง เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ “วัฒนธรรมทวนกระแส” แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกลุ่มของผู้ปฏิบัติว่าเป็นชุมชนหรือธุรกิจในระบบทุนนิยม เพราะถ้าเป็นธุรกิจในระบบทุนนิยมจะไม่ให้ความสำคัญกับคุณธรรม และศีลธรรมมากนัก แต่เน้นหลักการไม่โลภและการกระจายความเสี่ยง หรือการบริหารความเสี่ยงต่ำเป็นสำคัญ การสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงจำต้องกระทำควบคู่ไปกับการทำความเข้าใจบริบททางสังคมดังกล่าว ตลอดจนสาระสำคัญของแนวคิดทางเลือกต่างๆ เหล่านี้

ประการที่สอง ความรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ครอบคลุมมิติต่างๆ ในการดำรงอยู่ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางเทคนิคหรือเรื่องศีลธรรม ความรู้ระดับอภิปรัชญา (Metaphysical Knowledge หรือความรู้ความรู้เชิงจิตวิญญาณ-จริยศาสตร์ (Spiritual-Ethical Knowledge แนวคิดและวิถีปฏิบัติ (Praxis) ของวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไทยดำรงอยู่ด้วยการสนับสนุนจากโลกทัศน์องค์รวมอันเป็นผลพวงของการตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่างความรู้หลายประเภท) เพื่อการรักษาดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเชิงกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนความรู้ที่นำพามนุษย์สู่ความมีอิสรภาพ ความรู้ที่เป็นองค์รวมเหล่านี้หลอมรวมวิถีการผลิต อุดมการณ์และสัมพันธภาพการผลิตเข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์กับสิ่งที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ในทุกมิติ จนเป็นเนื้อเดียวกันและอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสตร์แบบบูรณาการ (Integral Sciences)

ประการที่สาม การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ยืนยันว่าความรู้ของชุมชนไทยในภาคชนบทและ/หรือ ภาคการเกษตร เรื่องความพอเพียงหรือเศรษฐกิจพอเพียงดำรงอยู่แล้วในวิถีชีวิตชุมชนด้วยอุดมการณ์การผลิตที่มีเอกลักษณ์แตกต่างจากอุดมการณ์การผลิตของระบบทุนนิยม

ประการที่สี่ ความรู้ ประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตของผู้คนในภาคการเกษตรหรือการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพิงระบบนิเวศธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมในฐานะปัจจัยในการผลิตที่มีความสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนหรือทำลายล้างระบบต่างๆ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ วิธีการผลิตและจารีตต่างๆ จึงสะท้อน การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การใช้หลักการกระจายความเสี่ยงในกิจกรรม การผลิต และพัฒนาสำนักกลุ่ม-ชุมชนเพื่อร่วมแรงในการผลิต การจัดการผลผลิตและการพัฒนาสวัสดิการของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าในบางช่วงบางขณะชุมชนอาจพลัดพลั้งหรือล้มลุกคลุกคลาน เนื่องจากการรู้ไม่เท่าทันการรุกร้าของระบบคิดอุดมการณ์ทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมสุดขั้ว ก็ยังสามารถปรับตัวปรับเปลี่ยนและดัดแปลงรูปแบบการผลิตโดยมีสำนึกการสร้างความมั่นคงให้ฐานรากของชีวิตเข้มแข็งก่อนและที่สุดสามารถยืนอยู่ท่ามกลางกิจกรรมการผลิตสองระบบ โดยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงจากการผลิตเพื่อการค้า

ประการที่ห้า ข้อพบจากงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยยืนยันตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการดำเนินชีวิตของประชาชนไทยในภาคการเกษตร/ภาคชนบทโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นการคิดเรื่องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะทางเลือกในการพัฒนาจึงควรเริ่มต้นด้วยความจริงข้อนี้

ประเด็นสำคัญอื่นๆ ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นสหวิทยาการ

ผลการสังเคราะห์ข้อค้นพบจากการวิจัยที่ตั้งคำถามเรื่องระบบเศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และด้วยการใช้วิธีวิทยาจากหลายศาสตร์ อาทิ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา พบว่า องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นครอบคลุมหลายมิติ (Multidimensional) และมีความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ส่วนหนึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากการตระหนักถึงความสลับซับซ้อนของปรากฏการณ์ทางสังคมของนักวิจัยและการใช้ประโยชน์จากวิธีวิทยาและกรอบแนวคิดจากหลายศาสตร์โดยมี “เศรษฐศาสตร์การเมือง” เป็นแกนในการสร้างความรู้ องค์ความรู้ที่ก้าวพ้นมิติทางเศรษฐกิจด้านเดียว สู่มิติอื่นๆ ของชีวิตมนุษย์ การสังเคราะห์ข้อค้นพบงานวิจัย พบว่าภายใต้กรอบการสร้างความรู้เรื่องเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงนั้น มีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อากาศ และระบบนิเวศโดยรวมปรากฏชัด องค์ความรู้ภูมิศาสตร์-

เกษตรศาสตร์ของประชาชนในชุมชนหมู่บ้านหรือชุมชนชนบทไทย ซึ่งบ่งบอกถึงความรู้ที่เป็นองค์รวม อาทิ ความรู้เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ / ชีวพันธุ์พืช สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ป่า ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของสัตว์รวมไปถึงความสมบูรณ์และความเสื่อมโทรมของระบบธรรมชาติควบคู่ไปกับองค์ความรู้เพื่อฟื้นฟูสภาพธรรมชาติ องค์ความรู้ที่ชุมชน/ปัจเจกชนสั่งสมมาจนเป็น “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” นั้นมิได้ตั้งอยู่อย่างแยกส่วนหากแต่ทำหน้าที่กระตุ้นให้ชุมชน “รู้และเข้าใจ” ความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติกับเงื่อนไขปัจจัยอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของดุลยภาพตามธรรมชาติ ความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างระบบต่างๆ เช่น ระบบการเมือง-สังคม-วัฒนธรรม กับระบบนิเวศธรรมชาติ นำไปสู่การฝึกพลังเพื่อการจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน(Community Organizing initiative) กระบวนการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้ด้านการอาชีพ มิติมนุษย์ สังคม วัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจทางเลือก

ถึงแม้ว่าจะไม่มีงานวิจัยที่สำรวจความสัมพันธ์เชิงมโนทัศน์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงโดยตรง แต่พบความสนใจของนักวิชาการในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่บ้าง และมีการเสนอบทวิเคราะห์ว่าเศรษฐกิจพอเพียงคือพุทธเศรษฐศาสตร์ หรือมีการให้ความหมายว่าเศรษฐกิจพอเพียงคือเศรษฐกิจศีลธรรมเป็นต้น ซึ่งต้องการการวิจัยเชิงทฤษฎีเพื่อพัฒนาองค์ความรู้อย่างลึกซึ้งต่อไป ความรู้เรื่องเศรษฐกิจชุมชนจัดเป็นชุดความรู้ที่ผ่านการพัฒนาอย่างเป็นระบบและสะท้อนให้เห็นความแตกต่างในระดับโลกทัศน์ (Worldview) ของคนในระบบเศรษฐกิจชุมชน อันส่งผลชุมชนให้มีการปรับตัวในรูปแบบต่างเพื่อดำรงความเป็นชุมชนไว้ ไม่ว่าจะเป็นระบบแลกเปลี่ยนผลผลิตและแรงงานในชุมชน ซึ่งอาศัยโครงสร้างการตลาดที่กำหนดโดยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์มากกว่ากลไกทางราคา ระดับของพัฒนาการทางจริยศาสตร์ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญเช่นกันในระบบการแลกเปลี่ยนแบบนี้ **โครงสร้างการตลาด**ในระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจ อาทิหลักการ “ระบบน้ำใจ” และ “ความมั่งคั่งทางน้ำใจ” มากกว่าการกำหนดราคาส่งของที่นำมาแลกเปลี่ยน โครงสร้างการตลาดในระบบเศรษฐกิจชุมชนดั้งเดิมขึ้นอยู่กับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงบวก ในรูปแบบ “การผูกเสี่ยว” หรือ “เกลอ” เป็นเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลสืบสานธารน้ำใจ มีการ “ลงแขก” หรือ “การลงแรง” เพื่อสายใยความสัมพันธ์เอื้ออาทรกันมากกว่าการแข่งขัน มากกว่าการเอารัดเอาเปรียบ การขูดรีด และการคำนึงถึงผลกำไรสูงสุดของตนเอง **มิติสังคม-วัฒนธรรม**ปรากฏชัดในประเด็น **เป้าหมายในการผลิต** กล่าวคือการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพื่อการดำรงชีพก่อน หลังจากนั้นอาจขายผลผลิตเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและครอบครัว และไม่ตั้งเป้าหมายในการขายผลผลิตเพื่อกำไรสูงสุด จึงมิได้มีความประสงค์ที่จะขยายฐานการผลิตให้ใหญ่โต

สถานะขององค์ความรู้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในมิติของการประยุกต์ใช้

องค์ความรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในมิติการประยุกต์ใช้ มุ่งแสวงหาและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเทคโนโลยีในการผลิตและการเกษตร อาทิ การปรับแก้สภาพทางกายภาพของพื้นดิน โดยการปรับเปลี่ยนสภาพเดิมที่มีปัญหา อาทิ ดินเค็ม ดินดาด ดินเปรี้ยว หรือดินที่มีน้ำขัง มีสภาพเป็นกรดให้เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการเพาะปลูก มีการสร้างองค์ความรู้ด้านการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เน้นการประหยัดแต่ถูกหลักวิชาการ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ (Decision-making Process) และกระบวนการให้เหตุผลต่อวิธีการผลิต การริเริ่มการผลิตที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยง โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้และบริโภคว่าสาร (Information Processing) ซึ่งจัดได้ว่าเกี่ยวข้องกับสาขาจิตวิทยาการรู้คิด (Cognitive Psychology) นอกจากนั้น พบว่าในสาขาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มีการศึกษาในประเด็น “การกระจายความเสี่ยง” หรือ “การบริหารความเสี่ยงต่ำ” ซึ่งใช้กรอบแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงเช่นกัน ในเชิงหลักการถึงแม้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกภาคการผลิต แต่พบว่ายังไม่มีงานวิจัยที่สำรวจการการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่

การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา สำนักคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้เริ่มสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่องเพื่อนำเอาแนวความคิดไปขยายผลอย่างหลากหลายและกว้างขวาง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างกระแสสังคมให้มีการประยุกต์หลักเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักในการประกอบกิจการและการดำเนินชีวิต เป้าหมายการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงควรครอบคลุมการดำเนิน 4 ด้านคือสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาแนวคิดขององค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ในระดับชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่ายพัฒนาชุมชนพอเพียงของภาคประชาสังคม ทั้งนี้งานทั้งสี่ด้านจะต้องมีความเชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการ นอกจากนั้น การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงจำเป็นต้องมีฐานความรู้กำกับ คณะผู้วิจัยเสนอการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงทางสังคม (“Transformative Action Learning Research”) หรือ TALR ด้วยหลักการสร้างความรู้โดยชุมชน เพื่อชุมชน การวิจัยแนวดังกล่าวจะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนตื่นตัวและมีความเชื่อมั่นในพลังความสามารถของตนเอง การวิจัยต้องตอบสนองความต้องการความนึกคิด ความใฝ่ฝัน ความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน

คณะผู้วิจัยเสนอว่าการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสามารถนำไปประยุกต์ได้นั้น จำเป็นต้องมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างเข้มข้นด้วยทฤษฎีการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ชีวิต (Theory of Experiential Learning) และ ในกระบวนการวิจัย จำเป็น

ต้องคำนึงถึงการพัฒนาวิจัยท้องถิ่นซึ่งเป็นสมาชิกชุมชนให้เป็นนักคิด-นักทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นนักปฏิบัติโดยเรียนรู้และประเมินประสบการณ์เศรษฐกิจพอเพียงไปในเวลาเดียวกัน การวิจัยเพื่อสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงแบบ TALR คือการศึกษาเพื่อปลุกจิตสำนึกวิพากษ์ เพื่อให้ผู้ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยได้ตระหนักถึงข้อจำกัดและผลกระทบทางลบอันเกิดจากการพึ่งพิงและการรู้ไม่เท่าทันเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การวิจัย การเรียนรู้ และการสร้างความเข้าใจต้องเชื่อมโยงกับการสร้างสถาบันระดับชุมชน ในฐานะศูนย์กลางของการศึกษาและการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง TALR อาจนำไปสู่การสร้างสถาบันใหม่ภายในชุมชนเพื่อแพร่กระจายความคิดและสนับสนุนการพัฒนาจิตสำนึกวิพากษ์ การวิจัยเพื่อสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงยังต้องมุ่งฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้านและโลกทัศน์ดั้งเดิมที่เน้นความพอเพียงทางนิเวศ ยึดมั่นในหลักการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและเพื่อผลประโยชน์ของชุมชน

การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นการศึกษาชั่วชีวิต การเรียนรู้จะต้องใช้แนวทางของสหวิทยาการ เศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายมากกว่าคำว่า “เศรษฐกิจ” เป็นแนวคิดที่ครอบคลุมหลายมิติของชีวิต ซึ่งต้องใช้ *วิธีวิทยาเชิงบูรณาการ* หลายสาขา การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ต้องอยู่บนฐานคิดที่เรียกว่า*คิดอย่างเป็นระบบ*—ซึ่งจะช่วยให้ชาวชุมชนในศูนย์การเรียนรู้มีความสามารถหลายด้าน ตั้งแต่การสังเคราะห์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงจากประสบการณ์ของหลายพื้นที่ไปจนถึงความสามารถในการวางแผนการจัดการ การประเมินผล และการมีความคิดที่วิพากษ์และสร้างสรรค์ การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงต้องสอดคล้องกับ*วัฒนธรรมท้องถิ่น*ที่หลากหลายในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ เอกสารตำราข้อเขียนต้องสะท้อนให้เห็นทั้งมิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ข้อสรุปทั้งสี่ข้อ ผสมผสานกันเป็นการสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ด้วยวิถีคิดวิถีการผลิต และวิถีชีวิต ที่เป็นอิสระจากทุนนิยมโดยไม่จำเป็นต้องเป็นปฏิกิริยาอย่างสิ้นเชิงสามารถเดินเข้าสู่วิถีทางแห่งความพอเพียง ด้วยความเข้มแข็ง และด้วยหลักพึ่งตนเองได้ในที่สุด

แผนงานพัฒนาวิชาการและส่งเสริมการวิจัยในระยะสามปีข้างหน้า

1. สนับสนุนการวิจัยเชิงนโยบายเพื่อเสนอทางเลือกที่หลากหลายในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ในภูมิภาคที่หลากหลายของภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย
2. พิจารณาแนวคิดใหม่สำหรับการวิจัย อาทิ “ความพอเพียงทางนิเวศ” (Eco-Sufficiency) ซึ่งเกี่ยวกับการกำหนดขีดจำกัดในการบริโภคและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดนี้เน้นความพอเพียงในระดับพอดีที่ไม่ทำลายคุณภาพชีวิต
3. การวิจัยเชิงสหวิทยาการ เป็นการพัฒนาพื้นฐานที่สำคัญเพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่างๆ ได้แก่เศรษฐกิจพอเพียง ความพอเพียงทางนิเวศ เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐศาสตร์สังคม คุณภาพชีวิต และความยั่งยืนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ข้อเสนอแนะงานวิจัยในอนาคต ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research and Development) ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- การพัฒนาชุดโครงการกระบวนการเรียนรู้บูรณาการของเศรษฐกิจสองระบบในชุมชนแต่ละภาค
- การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงในภาคเกษตรกรรมตามพื้นที่ (พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ กับพื้นที่ที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์ อาทิ ขาดแคลนแหล่งน้ำ ดินเปรี้ยวโดยคำนึงถึงความหลากหลายทางภูมินิเวศภายในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ
- การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการประยุกต์เศรษฐกิจพอเพียงในภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติกับพื้นที่ที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติและจำเป็น ต้องนำเข้าทรัพยากร
- การวิจัยเพื่อเสนอแนวทางการจัดทำตัวบ่งชี้ “ความสุขสมบูรณ์แบบยั่งยืน” (sustainable welfare)

งานวิจัยเชิงทฤษฎี (Theoretical Research)

- ศึกษาความสัมพันธ์เชิงทฤษฎีระหว่างเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐศาสตร์ศีลธรรม (อาทิ พุทธเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์อิสลาม) เศรษฐศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจชุมชน
- ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดการคุ้มครองทางสังคม และสวัสดิการชุมชน (Social Protection Theory and Community Welfare)
- ศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน
- ศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดความพอเพียงทางนิเวศกับผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการยอมรับจากภาคธุรกิจเอกชน

งานวิจัยเชิงประยุกต์เพื่อประโยชน์ในการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (Applied Research for the Application of SEP)

- ศึกษารูปแบบการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในองค์กรทางสังคมต่างๆ และในชุมชนชนบทเมืองกึ่งเมืองกึ่งชนบท ตลอดจนชุมชนเชิงอุดมการณ์ (Ideological Community) ด้วยวิธีวิทยาเชิงคุณภาพ อาทิ การวิจัยแนวชาติพันธุ์วรรณ (Ethnography) และงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Transformative Action Learning Research) โดยนักวิจัยท้องถิ่นร่วมกับนักวิจัยสถาบัน

- ศึกษาเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในอุตสาหกรรมขนาดกลางขนาดย่อมกับอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
- ศึกษาความพอเพียงทางนิเวศ ลัทธิบริโภคนิยม และคุณภาพชีวิต
- ศึกษาความพอเพียงในชีวิตประจำวัน
- ศึกษา มิติทางการเมืองกับวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง

โดยสรุปการสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในครั้งนี้ส่งผลทำให้คณะผู้วิจัยได้รับความรู้และแรงบันดาลใจในการเสนอแนวทางและขั้นตอนในการส่งเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนหรือประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในชนบทไทยด้วย แผนการปฏิบัติการทางสถาบัน (Institutional Action Plan) ดังต่อไปนี้ :

1. พัฒนา “เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมแบบพอเพียง” ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นของสังคมไทย
2. ปรับเปลี่ยน “ความคิดทางยุทธศาสตร์เกี่ยวกับการพัฒนา” จากความคิดกระแสหลักที่พึ่งพาโลกาภิวัตน์ ไปสู่ความคิดการพัฒนาทางเลือกที่เน้นเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น
3. สร้าง “สมรรถนะชุมชน” ให้เข้มแข็งภายใต้การบริหารจัดการเชิงกลยุทธ์และการสร้างสถาบันวางแผนแบบใหม่
4. ปรับเปลี่ยนระบบการเกษตร จากเกษตรกรรมแผนใหม่ไปสู่ระบบ “นิเวศเกษตร” (Agro - Ecology)
5. สร้าง “เครือข่ายสถาบันเศรษฐกิจชุมชน” เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

Executive Summary

“The Synthesis of Knowledge related to Sufficiency Economy” was conducted by a team of researchers of the Rural and Social Management Institute (RASMI), a research unit of Thailand Rural Reconstruction Movement Foundation (TRRM) under the Royal Patronage. Thailand Research Funds with grants from the National Economic and Social Development Board (NESDB) financed this research with the following objectives: 1) to examine the status of knowledge of sufficiency economy; 2) to explore existing knowledge relating to the application of sufficiency economy at the national, community and family levels as well as the application in the business sector in the Thai society; 3) To support the academic plan, knowledge management through research of the Subcommittee for the Mobilization of Sufficiency Economy Philosophy led by NESDB

Conducting meta-research required an understanding of epistemology. The researchers used integral epistemology as a theory of knowledge in assessment of knowledge status on sufficiency economy with the recognition that there are various kinds of truths and knowledge in human society. There are technical, spiritual, analytic and interpretive knowledge, all of which are interrelated and germane to the existence of human.

Qualitative synthesis was used in the assessment of the status of knowledge on sufficiency economy with a specific orientation called *critical knowledge synthesis*. Using this approach, the researchers analyzed major findings as well as examined theoretical interpretations and frameworks used by the researchers of studies under review. Inquiry questions as well as research methods were also explored to arrive at an understanding of why certain questions are asked and why certain methods of knowledge creation were used. This approach in turn enabled the researchers to make final analysis and comprehensive assessment of the status of knowledge on sufficiency economy.

The researchers set the scope for this study by focusing on research studies with contents related to sufficiency economy which were primarily sponsored by two organizations namely Thailand Research Funds and the Ministry of Education. Initial key words or phrases used in the search for the studies to be reviewed included *sufficiency economy*, *community economy*, *community strength*. After the first round of review, community strength as a key concept for the search was omitted as it was found that objectives and findings of research under this category were not directly related to the concept of sufficiency economy.

Major inquiry questions were: 1) What is the status of knowledge?; 2) How can the results of knowledge synthesis be utilized in policy formulation and action in the mobilizing sufficiency economy?; Synthesis questions included: What kind of research is it? What are the objectives of the research? What are the stated research questions?; What kind of research methodology is used? What are strengths and limitations of the research?; What contribution does the created knowledge have on the development of sufficiency economy?; And lastly what is the status of knowledge on sufficiency economy?

The report consists of five chapters. Chapter 1 and 2 are introduction, theoretical background and framework and methodology. The findings of this research are located in chapter 3, 4 and 5. Chapter 3 concerns categories of research organized by research objectives, inquiry questions and research methods, units of study and researchers' frameworks. Chapter 4 focuses on the results of qualitative

synthesis. Chapter 5 presents the researchers' views and suggestions on the mobilization of sufficiency economy. Chapter 6 brings the synthesis to a conclusion.

Types of research studies related to sufficiency economy were analyzed, categorized using five steps.

Step one: The studies were categorized based on stated objectives Four types were found:

Type one: The studies explored sufficiency economy and community economics philosophy and social development approach. *Type two:* The studies examined history of economic thoughts and economic development mostly in rural communities. *Type three:* The studies focused on the opinions and perspectives of individuals and groups known on community development programs and projects which claimed to have used the principles of sufficiency economy. *Type four:* The studies aimed at studying the application aspect of sufficiency economy.

Step two: The studies were categorized based on types of research questions and methodology

Five types were found. *Type one:* Research questions concerned the characteristics and development of sufficiency economy, community economics, history of economic development of communities, using interdisciplinary research methods. *Type two:* Research questions concerned the knowledge of and understanding about sufficiency economy of targeted populations, using survey research. *Type three:* Research questions were focused on perspectives of individuals or groups pertaining to the application of sufficiency economy, using survey research. *Type four:* Research questions concerned the application process through experimentation by researchers themselves, using action research. *Type five:* Research questions centered around the factors contributing to social sufficiency, environmental and technological sufficiency, using a combination of quantitative and qualitative research methods.

Step three: The studies were categorized based on target groups or areas/sites under study.

Three types were found. *Type one:* Target groups included individuals, families, groups and communities. *Type two:* Target areas included both urban and rural and spread throughout geographical regions of Thailand. *Type three:* Sites of research were located in agricultural sector. Limited number of researches were found in small and medium industries.

Step four: The studies were categorized based on the researchers' theoretical frameworks.

Two types were found. *Type one:* Research framework was developed to include spiritual dimension of community and family life. "Sufficiency" was given additional meanings such as "being contented in accordance with one's ability to provide for one's self and the constructed meaning of "sufficiency" amidst the webs of relationship between individuals, families and communities and the moral principle of living without inflicting pain or suffering on others. *Type two:* Research framework with the emphasis on social and economic "livelihood."

Step five: The studies were categorized by examining operational definitions of sufficiency economy

Two types were found. *Type one*: Sufficiency economy was treated as a economic system with a distinctive ideology supported by moral principles. *Type two*: Sufficiency economy was considered as a set of life guidance and theory about livelihood.

Status of knowledge of sufficiency economy: some theoretical observations

- 1) The emergence of sufficiency economy must be contextualized. Sufficiency economy evolved in the socio-political contexts of the nation undergoing rapid changes in modes of production. Alternative thoughts and models of development and livelihood such as Buddhist economics, Buddhist agriculture, sustainable agricultural network, the ideological communities of the Asok tradition etc share commonalities in their efforts to redefine developments goals and processes to ensure human security and environmental sustainability.
- 2) One distinct characteristic of knowledge related to sufficiency economy is that it is interdisciplinary. It covers technical, analytic and interpretive knowledge, as well as spiritual knowledge. When various kinds of knowledge work in harmony, it creates balanced livelihood. Many studies revealed that at the cultural bases of village communities in Thailand are various forms of knowledge and multiples ways of understanding and knowing and leading lives with balance.
- 3) Results of research studies focusing on community economy in the Thai village communities seem to suggest that people's knowledge, an equivalence of "sufficiency economy, has long existed when considering the survival of communitarian production ideology which goes against capitalistic ideology in modern Thailand.
- 4) The indigenous knowledge system used by people in agricultural sector or those whose livelihood still depends on the ecological system is congruent with the concept of sufficiency economy as it rests on an understanding of interdependence among all living systems. This recognition results in economic and social practices and norms that puts collective interests over individual needs and interests. This understanding seems to help village communities adapt and adjust to the encroachment of capitalistic development with immunity and preparation against risks imposed from the outside. Most communities exist within the dual system-practicing sufficiency economy for community and family survival on one hand, and engaging in trade economy on the other to gain cash income as members of an emerging economy.
- 5) Results from research studies of the Thai Village Community Project led by Chattip Nartsupa gives numerous concrete examples of people's livelihood with principles and ideology similar to the characteristics of sufficiency economy. Mobilization efforts to influence the adoption of the King's sufficiency economy must begin with this fact in mind.
- 6) While it is clear that sufficiency economy shares similarities with other alternative thoughts such as religious economics, moral economics, theoretical research to explore the relationship between key concepts such as community economy, social economics, Buddhist economics is still very limited.
- 7) While the application of the knowledge on sufficiency economy finds its relevance in all dimensions of economic production with the goal of sustainable development, research tends to focus solely on the technical aspect

of sufficiency economy, i.e. new theory of agriculture, to solve problems of productions caused by poor soil quality and other technological challenges. Not much research interests were found in the application of sufficiency economy in large industry, while limited research concerning the application of sufficiency economy in small and medium enterprises existed.

The sufficiency economy movement

In order to move ahead in our efforts to mobilize thoughts and efforts of all sectors of the Thai society to adopt or consider applying sufficiency economy as a framework for social development and as a set of moral guidance for right livelihood, *the researchers proposed first and foremost, the building of strong knowledge bases via transformative action learning research or TALR*. TALR rests upon the premise of popular knowledge creation by the people and for the people. This approach to research does not go against people's hope and pride of their cultural heritage, but slowly assist people to wake up to the reality that only they themselves can work to shape for their own existence.

Sufficiency economy involves lifelong learning activities in communities and interested sectors. The learning dimension of TALR cannot be overlooked. It is learning through experience along with the spirit of experimentation that would help build more grassroots researchers. TALR will build capacity of grassroots researcher through consciousness raising activities so that all involved are able to understand the big picture-the relationship between capitalist system of production, community economy and sufficiency economy. TALR hopes to transform grassroot researchers to thinkers and advocates and local experts on sufficiency economy so that they rely less and less on external expert knowledge on this subject. The researchers also believe the learning community of sufficiency economy will develop their ability to think creatively and systematically and that in the long run will be able to not only create but also synthesize their own knowledge and experience in accordance with the uniqueness of their cultural lives. With this kind of freedom and spirit, all can walk into the path of sufficiency economy with dignity and self-reliance.

Lastly, the researchers proposed plans for future research as follows:

1. Policy research in order to find multiple choices and options with regard to the revival and /or application of sufficiency economy in various ecological areas of Thailand.
2. A development of ecological aspect such as "eco-sufficiency" in research so that concrete steps can be taken to reduce risk behaviors relating to environmentally unfriendly production.
3. Interdisciplinary research to create conceptual linkage between sufficiency economy, eco-sufficiency, community economy, social economics, agro ecology, and natural and environmental sustainability.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่องการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งได้รับทุนในการดำเนินโครงการจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความร่วมมือและความเป็นกัลยาณมิตรของบุคคลหลายฝ่าย

อันดับแรก คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผู้เล็งเห็นความสำคัญของการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Synthesis) ในการสังเคราะห์องค์ความรู้ (Meta Research) เพื่อช่วยให้ประชาคมนักวิจัย นักวิชาการและผู้สนใจในเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงได้ทราบถึงสถานะองค์ความรู้ที่เป็นปัจจุบันของเรื่องนี้ นอกจากนั้นคณะผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.ปริยานุช พิบูลสราวุธ ผู้อำนวยการกลุ่มงานเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน ผู้ประสานงานโครงการวิจัยขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ศ.ดร.ชาติชาย ณ เชียงใหม่ รองอธิการบดี สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ดร.อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักวิชาเลขานุการ และคุณทรงพล เจตนาวณิชย์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ผู้ให้ข้อเสนอแนะและความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้คงเป็นไปอย่างยากลำบากยิ่ง หากคณะผู้วิจัยไม่ได้รับการสนับสนุนกำลังความคิดและกำลังกายจากผู้ช่วยนักวิจัยและเจ้าหน้าที่จากสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม ในการประมวลข้อมูลในเบื้องต้นและมีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างเข้มแข็ง คณะผู้วิจัยจึงขอขอบคุณ คุณศิริจันทร์รัตน์ ทองปาน คุณพงษ์เทพ สันติกุล นักศึกษาปริญญาเอก สาขาบริหารสังคม และนักศึกษาปริญญาโทหมวดวิจัย คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคุณสุระชัย มาลีเข้ม เจ้าหน้าที่จากสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคมที่ทำการจัดพิมพ์และทำรูปเล่มจนเสร็จสมบูรณ์

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณประโยชน์ที่งานวิจัยชิ้นนี้อาจมีให้แก่ครูบาอาจารย์และนักวิจัยเจ้าของผลงานที่คณะผู้วิจัยได้เลือกนำมาสังเคราะห์ในครั้งนี้ สำหรับข้อบกพร่องหรือข้อผิดพลาดใดๆ ที่เกิดขึ้น คณะผู้วิจัยขอน้อมรับไว้แต่ผู้เดียว

คณะผู้วิจัย

กุมภาพันธ์ 2548

สารบัญเรื่อง

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	i
Executive Summary	xi
กิตติกรรมประกาศ	xv
สารบัญเรื่อง	xvi
สารบัญตาราง	xix
สารบัญภาพ	xx
บทที่ 1 บทนำ	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	3
ขอบเขตการวิจัย	3
กรอบแนวคิดทฤษฎีในการศึกษา	3
ทฤษฎีการพัฒนาระยะหลัก	29
ทฤษฎีทางเลือกของการพัฒนา	30
สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน	31
ชุมชนนิยม และประชานิยม	31
เศรษฐศาสตร์สังคมแนวนุชนิยม	31
เปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กับเศรษฐศาสตร์ทางเลือก	32
เศรษฐศาสตร์แห่งความพอเพียงของชุมชนสันติอโศก	33
กระแสการต่อต้านระบบ : ชุมชนสันติอโศก	35
เศรษฐศาสตร์ชุมชน : พอเพียงและพึ่งตนเอง	40
ฟื้นฟูเศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยม บนพื้นฐานปรัชญาการศึกษาใหม่	41
ศึกษาชุมชนศรีษะอโศก	42
การเปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจ 2 แนว	43
อนาคตและปัจจุบันของกลุ่มชาวพุทธอโศก	44

สารบัญเรื่อง (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 2 ญาณวิทยาบูรณาการศาสตร์ (Integral Epistemology) และวิธีวิทยาการวิจัย	46
บูรณาการศาสตร์ (Integral science)	47
วิธีวิทยาการวิจัย (Research Methodology)	47
การสังเคราะห์ความรู้แบบวิพากษ์ (Critical Knowledge Synthesis CKS)	48
การสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling of Research Studies)	50
คำถามการวิจัย (Inquiry Questions)	50
บทที่ 3 ประเภทของงานวิจัยที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง	52
ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 1 : การแยกประเภทงานวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย	52
ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 2 : การแยกประเภทงานวิจัยตามลักษณะของคำถามการวิจัยและวิธีวิทยาการวิจัย	59
ผลการสังเคราะห์งานวิจัย ขั้นที่ 3 : การแยกประเภทงานวิจัยตามกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการศึกษา	61
ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 4 : การแยกประเภทงานวิจัยตามกรอบแนวคิดการวิจัย	68
ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 5 การศึกษานิยามเชิงปฏิบัติการในการทำวิจัย	72
บทที่ 4 สถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	75
ส่วนที่หนึ่ง สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงระดับปรัชญาแนวคิด	75
ส่วนที่สอง สถานะขององค์ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในมิติของการประยุกต์ใช้	94
บทที่ 5 การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง	97
การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงสังคม	98
การวิจัยและการสร้างกระบวนการเรียนรู้	99
แนวคิดใหม่สำหรับการวิจัย : เศรษฐกิจพอเพียง และ ความพอเพียงทางนิเวศ	102
ข้อเสนอแนะงานวิจัยในอนาคต	105

สารบัญเรื่อง (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง (ต่อ)	
ขั้นตอนการปฏิบัติการทางสถาบันเพื่อปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียงใน ชนบทไทย	106
การฟื้นฟู “เศรษฐกิจศาสตร์วัฒนธรรมพอเพียง” ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่น	107
การปรับเปลี่ยนความคิดทางยุทธศาสตร์ไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น แบบใหม่	108
การสร้างสมรรถนะของชุมชนและการสร้างสถาบันวางแผนแบบใหม่	109
การปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบ “นิเวศเกษตร”	111
การสร้างเครือข่ายสถาบันเศรษฐกิจชุมชน	113
การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงด้วยกระบวนการท้องถิ่นอัตวิสัย (Localization)	114
วาระเพื่อการปฏิบัติการไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง (Agenda for Action)	115
บทที่ 6 บทสรุป	117
ส่วนที่หนึ่ง สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงระดับแนวคิด	128
1. การทำความเข้าใจเรื่อง “ความรู้ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงด้วยญาณ วิทยาบูรณาการศาสตร์”	128
2. ความรู้รอบ-รู้ทั่ว เพื่อการสร้างสมดุระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และ มนุษย์กับระบบนิเวศ	129
3. วิวัฒนาการ “เศรษฐกิจสองระบบ” : จากเศรษฐกิจยังชีพถึงแลกเปลี่ยน สู่เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุนนิยม	130
ส่วนที่สอง สถานะขององค์ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในมิติของการ ประยุกต์ใช้	133
บรรณานุกรม	142
ภาคผนวกที่ 1	147
ภาคผนวกที่ 2	184

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แนวทางส่งเสริมการบริโภคที่ยั่งยืน	104

สารบัญภาพ

แผนภาพที่		หน้า
1	กรอบความคิดเบื้องต้น	51
2	การวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจพอเพียงทางเศรษฐกิจและสังคม	69
3	ความพอเพียงทางสังคมชนบทไทย	70
4	การบริหารจัดการทรัพยากรตามแนว “ทฤษฎีใหม่”	71
5	การเชื่อมโยงองค์ความรู้ในลักษณะเชิงปฏิสัมพันธ์	97
6	การวางแผนการวิจัยเพื่อปฏิบัติการเศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน	99
7	วัฏจักรของการเรียนรู้ท่ามกลางประสบการณ์	100
8	กระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยน โลกทัศน์และจิตสำนึก	101
9	สมรรถนะของชุมชน	109
10	สมรรถนะของชุมชนกันอนาคตของชุมชน	111
11	หลักการพื้นฐานของนิเวศเกษตร	112
12	แบบจำลองนิเวศเกษตร (แสดงให้เห็นถึงระบบการเกษตรของครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นระบบที่มีความเชื่อมโยงกับระบบนิเวศและระบบสังคม)	113
13	ระบบกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชน โดยมีเครือข่ายของครัวเรือนเศรษฐกิจพอเพียงเข้าร่วมด้วยภายใต้การสนับสนุนทางความคิดจาก “ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน”	114

บทที่ 1

บทนำ

ขณะนี้คงมีไม่กี่ประเทศในโลกที่มีพระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุขของประเทศ มีบทบาทที่เด่นชัดในการพัฒนาสังคม มีความสนพระทัย กังวล และห่วงใยในคุณภาพชีวิตของพสกนิกรอย่างจริงจัง เสมอต้นเสมอปลายเฉกเช่นองค์ประมุขของประเทศไทย การอุทิศพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาชนบทไทยและการพัฒนาสังคมไทยโดยรวมนั้น เป็นที่ประจักษ์ชัดในประวัติพระราชกรณียกิจของพระองค์ นับตั้งแต่การที่พระองค์ทรงใช้เวลาศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลจากสังคมและชุมชนระดับรากหญ้าอย่างรอบคอบ เป็นระยะเวลาที่ยาวนานต่อเนื่องไป จนกระทั่งถึงการที่พระองค์ทรงสร้างความรู้ใหม่ด้วยการทดลองทำด้วยพระองค์เองก่อนที่จะทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทหรือคำแนะนำใดๆ ต่อพสกนิกรของพระองค์

จึงไม่น่าเป็นที่ประหลาดใจเลยว่า เมื่อพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่ทรงพระราชทานให้ประชาชนคนไทยในวาระต่างๆ กันนั้น ถูกนำมาเผยแพร่อย่างเป็นระบบอย่างจริงจัง โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้อัญเชิญพระราชดำรัสในเรื่องนี้มาเป็นปรัชญานำทางในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อน “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ขึ้น เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมและเชื่อมประสานให้ภาคส่วนต่างๆ ในสังคมไทยนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประยุกต์ใช้ให้บังเกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและการพัฒนาสังคม ประชาชนคนไทยและองค์กรการพัฒนาสังคมถึงแม้ในแทบทุกภาคส่วนจึงตื่นตัวขานรับและมีความสนใจในการประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกันอย่างกว้างขวางในหลายระดับและหลายลักษณะ อาทิ ในระดับของการประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่โดยกลุ่มเกษตรกรในหลายพื้นที่ด้วยการสนับสนุนส่งเสริมจากกลุ่มองค์กรทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าความเข้าใจจริงและความตั้งใจจริงในการปฏิบัติยังมีค่อนข้างจะจำกัด ซึ่งเป็นที่มาถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการขับเคลื่อน “ปรัชญา” เศรษฐกิจพอเพียงในสู่รูปธรรมการปฏิบัติให้มากยิ่งขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าเกษตรกรในหลายชุมชน หลายพื้นที่ทั่วประเทศไทยได้มีการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อทบทวนความคิดและไตร่ตรองในเรื่องหลักการต่างๆ ในการดำเนินชีวิตที่เรียกได้ว่าสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่กันไปไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นของเครือข่ายเกษตรกรมัยยิ่น เกษตรผสมผสาน พุทธเกษตร ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีสารสนเทศ (Core Message) บ่งบอกถึงการคิดถึงวิธีการผลิตอย่างเชื่อมโยงกับแก่นด้านคุณค่า (Values) และสะท้อนให้เห็นการรู้ถึงความสัมพันธ์กันระหว่างความรู้ระดับเทคนิควิธีการผลิตกับความรู้เชิงจริยศาสตร์ (Ethical Knowledge) ที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการดำรงอยู่อย่างสมดุล มีขันติธรรม

และมีศีลธรรมต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม หากทบทวนหรือสำรวจสถานการณ์ ย้อนหลังไป สักประมาณ 50 ปี ดังที่งานวิจัยหลายชิ้นได้กระทำก็จะพบว่าความคิดเรื่อง “ความพอเพียง” หรือ “ความพอประมาณ” หรือการดำเนินชีวิตอย่างสมดุลกับระบบนิเวศและการเกื้อกูลแบ่งปัน ระหว่างคนในชุมชนนั้นมิใช่เป็นเรื่องใหม่ หากแต่เป็นเรื่องซึ่งดำรงอยู่แล้ว อย่างแนบแน่นในวิถี ชีวิตชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งมีอุดมการณ์ในการผลิตต่างจากอุดมการณ์ของระบบทุนนิยม ดังนั้น หากนำข้อค้นพบงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยมาพัฒนาเป็นหนึ่งในฐานะคิด เชิงทฤษฎี (Theoretical Assumptions) ในการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงก็อาจ อธิบายได้ว่า การที่ประชาชนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดำรงอยู่ในภาคการเกษตรหรือมีวิถีชีวิตที่ต้อง อาศัยระบบนิเวศธรรมชาติเป็นทุนในการผลิต ถ้าหากมีโอกาสดำเนินได้ฟังหรือได้ศึกษาเรียนรู้หรือ ประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อาจหมายถึงความสอดคล้องลงตัวในเชิงความคิด (Convergence of ideas) หรืออุดมการณ์ (Ideologies) จะช่วยหนุนเสริมโลกทัศน์หรือฐานคิด ในการดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียงพอ ประมาณ สมดุลและไม่เบียดเบียนผู้อื่น โดยผลิตเพื่อบริโภค เพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัว เป็น หลัก หรือไม่ก็เป็นผู้ผลิตอิสระโดยใช้แรงงานของสมาชิกครอบครัว¹ ก็เป็นไปได้

ในประชาคมวิชาการ พบว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นบ่อเกิดแห่งแรงบันดาลใจ แก่นักวิชาการและนักวิจัยจำนวนมาก อย่างน้อยที่สุดก็เห็นได้จากงานวิจัยในช่วงระยะเวลา 10 ปี ที่ผ่านมาซึ่งเต็มไปด้วยคำสำคัญ “เศรษฐกิจพอเพียง” และมีการระบุถึงวัตถุประสงค์การวิจัยที่ เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจในการศึกษาวิจัย ในเรื่องนี้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่านักวิชาการและประชาชนจะมีความสนใจในความรู้ และการสร้างองค์ความรู้ในเรื่องเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงในระดับหนึ่งแล้วก็ตามที่ แต่พบว่า ยังไม่มีการสังเคราะห์งานวิจัย (Meta Research)² เพื่อประเมินสถานะองค์ความรู้ในเรื่องนี้ เป็นระบบ แต่อย่างใด

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อประเมินสถานะองค์ความรู้ในเรื่อง นี้ จึงนับเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญยิ่ง เนื่องจากคณะผู้วิจัยเชื่อว่าผลจากการสังเคราะห์องค์ความรู้ ในเรื่องนี้จะสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์หลายประการ อาทิ การพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงอย่างมีทิศทาง อันเนื่องมาจากการรู้ถึงข้อเข้มแข็งและข้อจำกัดของงานวิจัย ในอดีต ความเข้าใจในพลวัตการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในภาคส่วนต่างๆ ของสังคม และแนวทาง หรือวิธีการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในอนาคต เพื่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

¹ คำแถลงของชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยใน “หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสาน ตอนบน” ธันวา ใจเที่ยง, 2546 บริษัทสำนักพัฒนาสร้างสรรค์ จำกัด กรุงเทพมหานคร.

² คำว่า Meta Research หรือ “a research on research” หากจะแปลตรงตัวก็คือการวิจัยงานวิจัยที่ได้ทำไว้ แล้วหรืออาจแปลเป็นไทยว่าการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

และที่สำคัญอย่างยิ่งคือการได้รู้ถึงคำถามการวิจัยในมิติใหม่ เพื่อการพัฒนาองค์ความรู้ในเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องอันเป็นพันธกิจสำคัญของคณะกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ด้วยเล็งเห็นถึงประโยชน์ดังกล่าวข้างต้น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินโครงการนี้จากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงได้มอบหมายให้สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ดำเนินการศึกษาวิจัยเรื่อง “การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง” นี้ขึ้น

คณะผู้วิจัยขอนำเสนอรายงานฉบับสมบูรณ์โดยมีสาระสำคัญประกอบไปด้วยวัตถุประสงค์ของการศึกษา ขอบเขตในการศึกษา กรอบแนวคิด-ทฤษฎีในการศึกษาซึ่งเป็นเนื้อหาของบทที่ 1 บทที่ 2 ว่าด้วยญาณวิทยาบูรณาการศาสตร์และวิธีวิทยาการวิจัย ส่วนบทที่ 3 บทที่ 4 และบทที่ 5 เป็นผลของการสังเคราะห์ความรู้ ซึ่งแบ่งเป็นประเภทของงานวิจัย สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงตามลำดับ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจสถานะองค์ความรู้ (Status of Knowledge) ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในระดับ รัฐ ครอบคลุมชุมชน ภาคธุรกิจ (โดยเฉพาะในระดับชุมชน) ของสังคมไทย
3. เพื่อสนับสนุนแผนงานพัฒนาวิชาการและการจัดการความรู้(ส่งเสริมการวิจัย) ของคณะกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ขอบเขตการศึกษา

คณะผู้วิจัยประเมินสถานะองค์ความรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วย การศึกษาวิเคราะห์-สังเคราะห์งานวิจัย (research studies) ที่ได้รับการสนับสนุนจากสองหน่วยงานหลัก ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ (สกว.) และกระทรวงศึกษาธิการ โดยเลือกศึกษาจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่มีค่าสำคัญ “เศรษฐกิจพอเพียง” “เศรษฐกิจชุมชน” และ“ชุมชนเข้มแข็ง” ตลอดจนการสังเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารซึ่งรวบรวมและเผยแพร่โดยสำนักราชเลขาธิการ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

กรอบแนวคิดทฤษฎีในการศึกษา

เพื่อการพัฒนากรอบความคิดซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสำรวจวิเคราะห์-สังเคราะห์งานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในลำดับต่อไป คณะผู้วิจัยจึงได้ทบทวนวรรณกรรมเชิงแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ โดยแบ่งออกเป็นห้ากลุ่มหลักดังนี้ 1) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งกลั่นกรองและเรียบเรียง

โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 3) บทวิเคราะห์ของนักวิชาการเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง 4) ปรัชญาและวิธีวิทยาของเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยเศรษฐศาสตร์ทางเลือก 5) เศรษฐศาสตร์แห่งความพอเพียงของชุมชนสันติอโศก

1. แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) เป็นแนวคิดและปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสแนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขปญหาเพื่อให้สังคมไทยรอดพ้นจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจและสังคม และเพื่อช่วยให้สังคมไทยสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสังคม

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงพระราชทานแก่นักศึกษาในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517 จึงขออัญเชิญมา ณ ที่นี้ ดังนี้

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชน ส่วนใหญ่ เป็นเบื้องต้นก่อนโดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการเมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...”

และพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะผู้แทนสมาคม องค์การเกี่ยวกับศาสนา ครูนักเรียนโรงเรียนต่างๆ นักศึกษามหาวิทยาลัย ในโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาวันที่ 4 ธันวาคม 2517 ดังความตอนหนึ่งว่า

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัยว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่สมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอดแต่ที่มีความพอยู่พอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพอยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้ ประเทศต่างๆ ในโลกนี้กำลังตก กำลังแย่ กำลังยุ่ง

เพราะแสวงหาความยิ่งใหญ่ ทั้งในอำนาจ ทั้งในความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ทางอุตสาหกรรม ทางลัทธิ ฉะนั้นถ้าทุกท่านซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิดและมีอิทธิพล มีพลังที่จะทำให้ผู้อื่นซึ่งมีความคิดเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนรวมให้อยู่ดีกินดีพอสมควร ขออย่าพอकर พออยู่พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัตินี้จากเราไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวรที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดกาล...”

ต่อมาเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า ความว่า

“...ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมในหลายประเทศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การทุ่มเทสร้างเครื่องจักรกลอันก้าวหน้า และมีประสิทธิภาพสูงขึ้นใช้ในการผลิต ทำให้ผลผลิตทางอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นรวดเร็วและมากมายจนอาจถึงขั้นฟุ่มเฟือย พร้อมกันนั้น ก็ทำให้คนว่างงานลง เพราะถูกเครื่องจักรกลแย่งไปทำ เป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากตกต่ำทางเศรษฐกิจขึ้น เพราะคนที่ว่างงานยากจนลง และผู้ผลิตก็ขาดทุนเพราะสินค้าขายไม่ออก จึงน่าจะต้องคิดแปลงแนวคิดแนวปฏิบัติในการส่งเสริมความเจริญด้านอุตสาหกรรมไปบ้างให้สมดุลกับด้านอื่นๆ เพื่อความอยู่รอด...”

ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช 2523 ได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่ประชาชนชาวไทย ในเรื่องการเป็นอยู่โดยประหยัด เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2522 ความว่า

“...วิถีทางดำเนินของบ้านเมืองและของประชาชนทั่วไปมีความเปลี่ยนแปลงมาตลอด เนื่องมาจากความวิปริตของวิถีแห่งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และอื่นๆ ของโลก ยากยิ่งที่เราจะหลีกเลี่ยงให้พ้นได้ จึงทำให้ต้องระมัดระวังระคับประคองตัวเรามากเข้าโดยเฉพาะในเรื่องการเป็นอยู่โดยประหยัด เพื่อที่จะอยู่ให้รอดและก้าวหน้าต่อไปได้โดยสวัสดิ...”

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยได้ประสบปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง จนเกิดผลกระทบทั่วทั้งประเทศ และเพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว ประกอบกับการที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ประชาชนคนไทยมีความพออยู่พอกินตามอัธยาศัย จึงพระราชทานพระบรมราโชวาท เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของประชาชน ในสถานะที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ ความว่า “ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไปในทางที่จะทำให้กลับมาเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด แม้จะครึ่งหนึ่งก็ต้อง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะสามารถอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็จะใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้”

“...ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า “การจะเป็นเช่นนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้” ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่าความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการ ก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่างๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัยคนอื่นเขาต้องมีการเศรษฐกิจที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้าไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง เลย์รู้ลึกรู้ว่าไม่หรรษา แต่เมืองไทย เป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่า ผลิตให้พอเพียงได้...”

ต่อมาเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2541 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตฯ เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติมว่า

“...คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ไม่มีในตำราไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีอย่างอื่นแต่ไม่ใช่คำนี้ ปีที่แล้วพูดว่า เศรษฐกิจพอเพียงเพราะหาคำอื่นไม่ได้ และได้พูดอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียวคือ ไม่ต้องทั้งหมด หรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ในคราวนั้นเมื่อปีที่แล้วนี้กว่าเข้าใจกัน แต่เมื่อไม่นานเดือนที่แล้วมีผู้ที่ควรจะรู้ เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับ

การพัฒนามาช้านานแล้ว มาบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็จะพอ ความหมายของ เศรษฐกิจพอเพียง และทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น ไม่ได้ แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการ กระทำ ต้องพูดเข้าใจในเรื่องเลย เพราะหนักใจว่า แม้แต่คนที่ เป็น คอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ อาจจะพูดไม่ชัด แต่เมื่อกลับไปดูที่เขียนจาก ที่พูด ก็ชัดแล้วว่าควรจะปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด เพียงครึ่งหนึ่งก็ ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่าวิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมด และขอเติม ว่าถ้าทำทั้งหมดก็จะทำไม่ได้ ฉะนั้นจึงพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียง ปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรจะพอและทำได้ อันนี้เป็นข้อ หนึ่งที่จะอธิบายคำพูดที่พูดมาเมื่อปีที่แล้ว...

...คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้าง ออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ ในสาละวิน เมื่อ เทาไห่ 20, 24 ปี เมื่อปี 2517, 2517 ถึง 2541 นี้ ก็ 24 ปี ไซ้ไหม วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมี พอกิน ก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดีและประเทศ ไทยเวลานั้นก็เริ่มจะไม่พอมีพอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มี เลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกินจึงต้อง มีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียง ได้...

...ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหรา ก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็ความ หมายอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือระบบพอเพียง เมื่อปีที่แล้วตอนที่ พูดพอเพียง แปลในใจ แล้วก็ได้พูดออกมาด้วยว่าจะแปลเป็น self-sufficiency (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียงแก่ตนเอง แต่ความจริงเศรษฐกิจพอเพียงนี้ กว้างขวางกว่า self-sufficiency คือ self-sufficiency นั้น หมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้

ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่นอยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)...เป็นตามที่
เขาเรียกว่ายืนบนขาของตัวเอง (ซึ่งแปลว่าพึ่งตนเอง) แต่พอเพียง
นี้มีความหมายกว้างขวางยิ่งกว่านี้อีก คือ คำว่าพอก็เพียงพอ
เพียงนี้ก็พอ ดังนั้นเอง คนเรารู้พอในความต้องการ ก็มีความ
โลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุก
ประเทศมีความคิด “อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ” มีความคิดว่าทำอะไร
ต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่าง
มาก คนเราก็ออยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของ
หรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอ
ประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติ
ตนก็พอเพียง³...

วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิม
พระชนมพรรษา ๗๙ ปี ศาสดาศิลปคุณ สอนจิตอาสา พระราชวังดุสิต เพิ่มเติมว่า

“...เศรษฐกิจพอเพียงนั้นเขาตีความว่าเป็นเศรษฐกิจชุมชน
หมายความว่า ให้พอเพียงในหมู่บ้านหรือในท้องถิ่น ให้สามารถ
ที่จะพอมีพอกิน เริ่มด้วย พอมี พอกิน พอมีพอกินนี้เป็นเพียง
เริ่มต้นของเศรษฐกิจ เมื่อปีที่แล้วบอกว่าถ้าพอมีพอกิน คือพอมี
พอกินของตัวเองนั้น ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจ
สมัยหิน ไม่เป็นเศรษฐกิจพอเพียง...”

ต่อมาในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2543 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานเนื่องในวโรกาส
วันเฉลิมพระชนมพรรษา ๗๙ ปี ศาสดาศิลปคุณ สอนจิตอาสา พระราชวังดุสิต เพิ่มเติมในเรื่องคำแปลว่า

“...เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย้าแล้วย้าอีก แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า
Sufficiency Economy ภาษาไทยก็คือว่า ว่าไม่มี Sufficiency
Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ได้ ก็หมายความว่า ประหยัด
แต่ไม่ซีเหี้ยว ทำอะไรด้วยความระมัดระวังกัน ทำอะไรด้วย
เหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแล้วทุกคนจะมีความสุขแต่ว่า
พอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติยากที่สุด...”

³ <http://www.tangnamo.com/community/com02.htm>

และได้พระราชทานอธิบายเพิ่มเติมในวันที่ 17 มกราคม 2544 ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข
ความว่า

“...ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียง หมายความว่า ทำอะไรให้เหมาะสม
กับฐานะของตัวเอง คือทำจากรายได้ 200-300 บาท ขึ้นไป
เป็น 2 หมั่น 3 หมั่นบาท คนชอบเอาคำพูดของฉัน เศรษฐกิจ
พอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือ ทำเป็น
Self – Sufficiency มันไม่ใช่ความหมายไม่ใช่แบบที่ฉันคิด ที่ฉัน
คิด คือ เป็น Self – Sufficiency of Economy เช่น ถ้าเขาต้องการดู
TV ก็ควรให้เขามีดู ไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อ TV ดู เขาต้องการดู
เพื่อสนุกสนาน ในหมู่บ้านไกลๆที่ฉันไป เขามี TV ดูแต่ใช้
แบตเตอรี่ เขาไม่มีไฟฟ้า แต่ถ้า Sufficiency นั้นมี TV เขาฟังเพีย
เปรียบเสมือนคนไม่มีสตางค์ไปตัด Suit และยังใส่ Necktie
Versace อันนี้ก็เกินไป...”

ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานในโครงการ
พระราชดำริ (กปร.) ยังได้กล่าวสรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริไว้ว่า
หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง(Self Sufficiency)
อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน ซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือให้ตนเอง
สามารถอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้เจริญอย่างรวดเร็ว
เพียงอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย
มีความหมายที่ชัดเจน ไม่ยากแก่การรับรู้และการนำไปปฏิบัติ ดังจะเห็นเป็นรูปธรรมที่ปรากฏ
ชัดเจนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เกิดผลสำเร็จแล้วมากมาย

อภิชัย พันธเสน (2542, หน้า 6-7) ให้ความเห็นว่าการทำความเข้าใจกับพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น มิควรจะนำเฉพาะเนื้อความของพระราชดำริสมาพิจารณาเท่านั้น
แต่จำเป็นจะต้องเข้าใจบริบททางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจในขณะที่มีพระราชกระแสรับสั่ง
ด้วย พระราชกระแสรับสั่งจะสะท้อนความห่วงใยที่พระองค์ทรงมีต่อสถานการณ์ในบ้านเมือง
และพสกนิกรชาวไทย ความสำคัญของพระบรมราโชวาทนี้ อยู่ที่พระองค์ทรงเห็นว่าแนวทางการ
พัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียวอาจจะเกิดปัญหา
ได้จึงทรงเน้นการมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน เมื่อมีพื้นฐานความมั่นคง
พร้อมพอสมควรแล้ว จึงสร้างความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น ถ้าจะใช้ภาษา
เศรษฐศาสตร์อธิบายตามความหมายนี้ก็คือ แทนที่จะเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมนำ
การพัฒนาประเทศ ควรที่จะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นพื้นฐานก่อน นั่นคือทำให้ประชาชน

ในชนบทส่วนใหญ่พอมีพอกินก่อน หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นการกระจายรายได้เพื่อสร้างพื้นฐานและความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ ก่อนเน้นการพัฒนาในระดับสูงขึ้นไป

อภิชัย พันธเสน และคณะ (2546, น. 13-14) และยังได้วิเคราะห์เพิ่มเติมอีกว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้มีสถานภาพที่สำคัญสองประการ คือ 1) เป็นทิศทางสำคัญในการพัฒนาประเทศ ซึ่งจะต้องประกอบด้วยกิจกรรมที่ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องผ่านระบบตลาดอย่างน้อยหนึ่งในสี่ของกิจกรรมทั้งหมด 2) เป็นแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยความพอเพียง หรือความพอประมาณคือไม่ฟุ้งเฟ้อแต่ก็ไม่จำเป็นต้องกระเบียดกระเสียจนเกิดความเดือดร้อน แต่ที่สำคัญที่สุดก็จะต้องมีเหตุผล แต่เป็นเหตุผลในพุทธธรรมหรือจริยธรรมของทุกศาสนา นั่นคือความไม่โลภจนเกินไป ซื่อสัตย์สุจริต และไม่เอาัดเอาเปรียบผู้อื่น เพราะถ้าทุกคนในสังคมดำเนินชีวิตในลักษณะนี้ สังคมโดยรวมก็必将มีความสงบสุข

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อประโยชน์สุขแห่งทวยราษฎร์

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์สิริราชสมบัติตั้งแต่วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา ทรงสอดส่องในทุกข์สุขของพสกนิกรทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินมาตั้งแต่ครั้งขึ้นรับราชการสืบเนื่องมาจวบจนปัจจุบัน และด้วยความห่วงใยในทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปเยี่ยมเยียนประชาชนตามพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทยากจน ห่างไกลและทุรกันดาร ในแต่ละปีพระองค์จึงประทับอยู่ภูมิภาคต่างๆ มากกว่าประทับอยู่ในพระราชวังที่กรุงเทพฯ เพื่อทรงค้นหาข้อมูลที่แท้จริงจากประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐประจำพื้นที่ และทรงสังเกตการณ์สำรวจสภาพทางภูมิศาสตร์ไปพร้อมๆ กันด้วย ทั้งนี้เพื่อทรงรวบรวมข้อมูลไว้เป็นแนวทางที่จะพระราชทานพระราชดำริให้ดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่อไป

พระมหากษัตริย์คุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานแก่ปวงราษฎรไทยทั้งหลายในระยะต้นแห่งการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัตินั้น เป็นพระราชดำริด้านการแพทย์และงานเป็นส่วนใหญ่ เพราะในระยะเวลาดังกล่าว กิจกรรมด้านการแพทย์ของไทยยังไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร และการบริการสาธารณสุขในชนบทยังมิได้แพร่หลาย โดยพระราชมณเฑียรกิจช่วงแรกเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493-2505 เป็นการช่วยเหลือบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้าไม่เป็นโครงการเต็มรูปแบบอย่างปัจจุบัน พระราชดำริเริ่มแรกอันเป็นโครงการช่วยเหลือประชาชนเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กรมประมงนำพันธุ์ปลาหมอเทศจากปีนัง ซึ่งได้รับจากผู้เชี่ยวชาญด้านการประมงขององค์การอาหาร และการเกษตรแห่งประชาชาติ เข้าไปเลี้ยงในสระน้ำพระที่นั่งอัมพรสถาน และเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2496

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพันธุ์ปลาหมอเทศนี้แก่กำนันผู้ใหญ่บ้านทั่วประเทศนำไปเลี้ยงเผยแพร่ขยายพันธุ์ปลาหมอเทศนี้แก่ราษฎรในหมู่บ้านของตน เพื่อจักได้มีอาหารโปรตีนเพิ่มขึ้น

โครงการพระราชดำรินี้ นับได้ว่าเป็นโครงการพัฒนาชนบทโครงการแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2495 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรถบลูโคเซอร์ ให้หน่วยตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวรไปสร้างถนนเข้าไปยังบ้านห้วยมงคล ตำบลหินเหล็กไฟ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อให้ราษฎรสามารถสัญจรไปมาและนำผลผลิตออกมาจำหน่ายยังชุมชนภายนอกได้สะดวกขึ้น

โครงการพระราชดำริทั้งหลายในระยะแรก สามารถแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

1. โครงการที่มีการค้นคว้าศึกษาทดลองเป็นการส่วนพระองค์ เพื่อจักได้นำผลจากการศึกษาทดลองไปใช้ในพื้นที่และลักษณะงานที่ทรงเห็นว่าเหมาะสม
2. โครงการที่เริ่มเข้าไปแก้ไขปัญหาลึกของเกษตรกร ด้วยการพัฒนาแบบผสมผสาน (Integrated Development) ซึ่งระยะแรกอยู่ในแถบใกล้บริเวณที่ประทับในภูมิภาค และค่อยๆ ขยายขอบเขตไปในวงกว้างขึ้น

หลักการของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ⁴

ในการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริให้เป็นไปตามแนวพระราชดำริและบรรลुวัตถุประสงค์ มีหลักการสำคัญๆ คือ

การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นอยู่เสมอว่า โครงการของพระองค์นั้น เป็นโครงการที่มุ่งช่วยเหลือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ราษฎรกำลังประสบปัญหาอยู่ พระองค์ทรงมีพระราชดำริถึงความจำเป็นที่ว่า

“....ถ้าปวดหัวก็คิดอะไรไม่ออก .. เป็นอย่างนั้นต้องแก้ไข การปวดหัวนี้ก่อน แต่ปวดหัว ไข้ยาแก้ปวด..หรือยาอะไรก็ตามแก้ปวดหัว มันไม่ได้แก้อาการจริง แต่ต้องแก้ปวดหัวก่อน เพื่อที่จะให้อยู่ในสภาพที่ จะคิดได้แล้ว อีกอย่างก็คือ แบบ Macro นี้ เราจะทำ แบบรื้อทั้งหมด ฉันไม่เห็นด้วย.. อย่างบ้านคนอยู่เราบอกบ้านนี้มันผุตรงโน้น ผุตรงนี้ ไม่ คும்ที่จะไปซ่อม... เอา ตกลงรื้อบ้านนี้ ระเบิดเลย เราจะไปอยู่ที่ไหน ไม่มีที่อยู่ ก็ต้องค้าเสียก่อน แล้วค่อยๆ คูดตรงนี้ยังพออยู่ได้ .. ไปรื้อตรงห้องโน้นแล้วก็ค่อยๆ สร้างแล้วมารื้อตรงห้องนี้..วิธีทำจะต้องค่อยๆ ทำจะ ไประเบิดหมดไม่ได้...”

⁴ <http://www.rdpb.go.th/main.asp>

ตัวอย่างโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เน้นหลักมุ่งแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งต้องการแก้ไขอย่างรีบด่วน เช่น กรณีเขตพื้นที่อำเภอ ละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชาและเป็นพื้นที่ยากจนในเขตอิทธิพลของ ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่ขบวนการพัฒนาของ รัฐยังเข้าไปไม่ถึง ในช่วงระยะเวลานั้น ภายหลังจากมีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เข้าไปดำเนินการแล้ว ปัญหาความมั่นคงที่เคยมีอยู่ก็ลดน้อยถอยลง และหมดสิ้นไปในที่สุด แม้กระทั่ง ปัจจุบัน โครงการที่แก้ปัญหายาเสพติด และจะมีผลระยะยาวต่อไป คือ การแก้ไขปัญหายาเสพติด และการป้องกันน้ำท่วมในเขตกรุงเทพมหานครเป็นต้น

การพัฒนาต้องเป็นไปตามขั้นตอน : จากภายในสู่ภายนอก

หลักการสำคัญประการถัดมา คือ การพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนตามลำดับความจำเป็น อย่างประหยัด ทั้งนี้ เพื่อให้มีรากฐานที่มั่นคงก่อน แล้วจึงดำเนินการเพื่อความเจริญก้าวหน้า ในลำดับ ต่อๆ ไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการพัฒนาที่ มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้แก่ ชุมชนในลักษณะการพึ่งตนเอง ทรงใช้คำว่า "ระเบิดจากข้างใน" นั่นคือ ทำให้ชุมชนหมู่บ้านมีความ เข้มแข็งก่อนแล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่ การเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคม ภายนอกเข้าไปหาชุมชนหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว พระองค์ทรงมี พระราชประสงค์ที่จะช่วยเหลือราษฎรตามความจำเป็นและความเหมาะสมกับสถานภาพ เพื่อที่ราษฎรเหล่านั้นจะสามารถพึ่งตนเองได้ และออกมาสู่สังคมภายนอกได้อย่างไม่ลำบาก ดังแนวพระราชดำรัสต่อไปนี้

".....การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อนโดยใช้วิธี การ และอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานที่ มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้าง ความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการ สัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลว ได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหา ทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้..การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชน ในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ก่อนอื่น เป็นพื้นฐาน นั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่ง ตนเอง ย่อมสามารถ สร้างความเจริญก้าวหน้าในระดับที่สูงต่อไปโดยแน่นอน

ส่วนการถือหลักที่จะ ส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นไปตามลำดับด้วยความรอบคอบระมัดระวัง และประหยัคนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาด ล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผล สำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์..."

การพัฒนามนุษย์ด้วยหลักการสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : การช่วยผู้อื่นเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองและพึ่งตนเองได้ต่อไป

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ เพื่อการแก้ไขปัญหาในเบื้องต้นด้วยการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสิ่งจำเป็นต้องกระทำเพื่อเป็นการบรรเทาความเดือดร้อน ความขาดแคลน หรือความทุกข์ยากในรูปแบบต่างๆ ให้ประชาชนอยู่ในสภาพปกติเสียก่อนจึงจะมีกำลังในการคิดหาแนวทางในการดำรงชีวิตต่อไปแล้ว ขึ้นต่อไปคือ การพัฒนาให้ประชาชนสามารถอยู่ในสังคมได้ตามสภาพและสามารถ “พึ่งตนเองได้” ในที่สุดนั้น สอดคล้องเป็นอย่างดีกับหลักการสำคัญของสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคม นั่นคือ การช่วยให้ผู้อื่นสามารถช่วยตนเองได้ทั้งการพัฒนา ด้านในคือการรักษาสมดุลด้านจิตใจ (Psychological Balance and Well Being) และการพัฒนาด้านนอกหรือความมั่นคงทางวัตถุ (Physical Security) ดังพระราชดำริตอนหนึ่ง ซึ่งขออัญเชิญมา ณ ที่นี้คือ

“... การเข้าใจถึงสถานการณ์ของผู้ที่เราจะช่วยเหลือนั้น เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การช่วยเหลือให้เขาได้รับสิ่งที่เขาควรจะได้รับ ตามความจำเป็นอย่างเหมาะสม จะเป็นการช่วยเหลือที่ได้ผลดีที่สุด เพราะฉะนั้นในการช่วยเหลือแต่ละครั้ง แต่ละกรณี จำเป็น ที่เราจะพิจารณาถึงความต้องการและความจำเป็นก่อน และต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่เราจะช่วยเหลือ ให้เข้าใจด้วยว่าเขาอยู่ในฐานะอย่างไรสมควรที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างไร เพียงใด อีกประการหนึ่ง ในการช่วยเหลือนั้น ควรยึดหลักสำคัญว่าเราจะช่วยเขา เพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป...”

ตัวอย่างโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เน้นหลัก “การพึ่งตนเอง” เพื่อพัฒนาแก้ไขปัญหาความยากจนของราษฎร ได้แก่ โครงการธนาคารข้าว โครงการธนาคารโค-กระบือ และโครงการพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์ “หุบกระพง” อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งดำเนินการเพื่อให้ประชาชนมีที่อยู่อาศัยทำกินและรวมตัวกันในรูปแบบของกลุ่มสหกรณ์ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและการทำมาหากินร่วมกัน เป็นต้น นอกจากนั้น โครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในระยะหลังก็ล้วนแต่เพื่อให้ประชาชนสามารถช่วยตัวเองได้ เพราะเป็นโครงการ

ที่สนับสนุนให้ประชาชนสามารถประกอบอาชีพให้ได้ผลและมีประสิทธิภาพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การให้การอบรมความรู้สาขาต่างๆ ทั้งด้านการเกษตร และศิลปาชีพพิเศษ เป็นต้น

การส่งเสริมความรู้ด้วย “ตัวอย่างของความสำเร็จ” และเทคนิควิชาการสมัยใหม่ที่เหมาะสม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าควรที่จะสร้างเสริมสิ่งที่ชาวบ้านชนบทขาดแคลน และเป็นความต้องการของชาวบ้าน อันได้แก่ความรู้ในการทำมาหากิน การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ พระองค์ทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องมี “ตัวอย่างของความสำเร็จ” มีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรในชนบทมีโอกาสได้รู้ได้เห็นถึงตัวอย่างของความสำเร็จนี้และนำไปปฏิบัติได้เอง พระองค์จึงพระราชทานพระราชดำริ ให้จัดตั้ง “ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ขึ้นในทุกภูมิภาคของประเทศเพื่อเป็นสถานที่ศึกษา ทดลอง วิจัย และแสวงหาความรู้ เทคนิควิชาการสมัยใหม่ที่ราษฎร “รับได้” นำไป “ดำเนินการเองได้” และเป็นวิธีการที่ “ประหยัด” เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการประกอบอาชีพของราษฎรที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนั้นๆ เมื่อได้ผลจากการศึกษาแล้วจึงนำไปส่งเสริมให้เกษตรกรได้ใช้ในการประกอบอาชีพต่อไป พระองค์ทรงปรารถนาที่จะให้ตัวอย่างของความสำเร็จทั้งหลายได้กระจายไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ และสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลอย่างจริงจัง

การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เนื่องจากในการพัฒนาประเทศ ในระยะเวลาที่ผ่านมานั้นได้เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติกันอย่างฟุ่มเฟือยโดยมิได้มีการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายให้กลับคืนสู่สภาพเดิม จนในที่สุดทรัพยากรธรรมชาติได้เสื่อมโทรมลงอย่างเห็นได้ชัด พระองค์ทรงเห็นว่าการพัฒนาเพื่อฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติจะมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาการเกษตร จึงทรงมุ่งที่จะให้มีการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในระยะยาว พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งในการทำนุบำรุง ปรับปรุงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ และการประมงให้อยู่ในสภาพที่มีผลต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตอย่างมากที่สุด ดังนั้น จึงได้มีการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร โครงการพัฒนาที่ดิน โครงการพัฒนาและรณรงค์การใช้หญ้าแฝกอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเน้นการอนุรักษ์ดินและน้ำ ฯลฯ ทั้งนี้ก็เพื่อจะเป็นการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่มี

อยู่อย่างจำกัด อย่างประหยัด และเกิดประโยชน์สูงสุด ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อประโยชน์ในระยะยาวซึ่งเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

การส่งเสริมและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (ปี 2530 - 2534) พบว่าเศรษฐกิจขยายตัวในอัตราที่สูงและรวดเร็ว โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศได้เปลี่ยนไปสู่การผลิตภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลัก ส่งผลให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากยิ่งขึ้น พื้นที่ในเขตชนบทถูกรุกล้ำด้วยกระบวนการพัฒนาหัวเมืองหลักมากยิ่งขึ้น ความเจริญส่วนใหญ่จะอยู่ในเมืองหลัก ในภูมิภาคต่างๆ และรอบกรุงเทพมหานคร ในขณะเดียวกัน ได้ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการกำจัดน้ำเสียในกรุงเทพมหานครและในเมืองหลัก ในต่างจังหวัดด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การใช้ฝักรดบดขยี้ ให้ช่วยกรองความสกปรกในน้ำเสีย การใช้น้ำดีขับไล่ น้ำเสีย การใช้กังหันน้ำชัยพัฒนาเพื่อบำบัดน้ำเสีย รวมทั้งการกำจัดขยะอย่างถูกต้องและไม่เป็นการทำลายสภาพแวดล้อมทั้งในแหล่งน้ำใต้ดินและสภาพทางอากาศด้วย เป็นต้น

2. “ปรัชญา” เศรษฐกิจพอเพียง

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในประชามชนนักคิด นักวิชาการ นักวางแผน และผู้เชี่ยวชาญด้านการกำหนดนโยบายสังคมอย่างกว้างขวาง ปรากฏชัดในบทความทางวิชาการ การศึกษาวิจัย การประชุมทางวิชาการ ฯลฯ ในขณะเดียวกันสังคมไทยโดยรวม ทั้งในภาคราชการและภาคประชาชนที่ต้องเกี่ยวข้องกับภาคราชการ อาทิ ประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของ “การพัฒนา” พบว่ามีความเคลื่อนไหวในแง่ของการประยุกต์แนวคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรทฤษฎีใหม่มาใช้ในการดำรงชีวิต กระแสการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงก้าวไปถึงหน่วยงานต่างๆ เช่น โรงเรียนและสถานสงเคราะห์

ความพยายามของนักคิด นักวิชาการในสังคมไทยในการทำความเข้าใจ วิเคราะห์ ตีความ พระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสแนวคิดทางเลือกต่างๆ ในการพัฒนาสังคม ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในช่วง พ.ศ. 2520-2529 ในฐานะทางเลือกในการพัฒนาชนบทหรือแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2546) ได้ทำการค้นคว้าวิจัยในเรื่องนี้และประกาศข้อค้นพบสำคัญๆ อาทิ เศรษฐกิจไทยประกอบด้วย

เศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุน การแปรรูปของเศรษฐกิจไทยจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนสู่ระบบเศรษฐกิจทุนมีความหนักตัวสูงและเป็นไปโดยใช้เวลานานมาก การดำรงตัวของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านคือความพยายามรักษาคุณภาพของระบบเศรษฐกิจชุมชนของคนไว้ เป้าหมายคือ พอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตพอที่จะเลี้ยงตัวเองได้เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยถึงความสัมพันธ์เชิงมโนทัศน์ (Conceptual Line) ระหว่างแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยและเศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากนี้นักวิชาการ เช่น อรสุดา เจริญรัต (2546, หน้า 11) กล่าวถึงวาทกรรมแห่งความ “พอเพียง” ในบริบท “วาทกรรมการพัฒนา” ไว้ว่า

.....การเกิดขึ้นของวาทกรรมแห่งความพอเพียงกลับมีรากฐานมาจากอำนาจของสังคมไทยเองที่พยายามปะทะและต่อสู้กับวาทกรรมหลัก ทั้งนี้เพื่อให้สังคมไทยมีทางเลือก และมีสิทธิ์ที่จะกำหนดแนวทางการพัฒนาด้วยอำนาจและศักดิ์ศรีของตนเอง....

ในขณะที่อภิชัย พันธเสน (2546) มีความพยายามอย่างต่อเนื่องในการตั้งคำถามสำคัญ อาทิ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรืออยู่เหนือเศรษฐศาสตร์ เป็นแนวคิด ปรัชญา หรือวิธีปฏิบัติ และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงควรมีการพัฒนาเป็นเศรษฐศาสตร์แนวใหม่หรือไม่ นอกจากนี้ยังตั้งคำถามเรื่องการประยุกต์ใช้ อาทิ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์เข้ากับภาคเศรษฐกิจอื่นๆ ได้หรือไม่และวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีอยู่แล้วในปัจจุบันจะประยุกต์เข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงได้หรือไม่ ฯลฯ คำถามเหล่านี้เป็นคำถามที่ควรค่าแก่การค้นหาคำตอบด้วยการแลกเปลี่ยนทางความคิดและการผลิตผลงานทางวิชาการหรือการวิจัย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคำถามที่ก่อให้เกิดการแตกแขนงทางความคิดหรือการแตกตัวทางทฤษฎี (Theory Generation/ Theory Building) เหล่านี้ยังไม่ได้ได้รับความสนใจจากนักวิจัยในสังคมไทยเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม การที่นักวิชาการและนักคิดในสังคมไทยให้ความสนใจศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ย่อมเป็นเครื่องบ่งบอกบรรยากาศแห่งเสรีภาพในทางความคิดและความเป็นอิสระในการคิด โดยมีได้สร้างข้อจำกัดเชิงญาณวิทยาแก่ตนเองด้วยความกังวลเรื่องความผิดหรือถูกของการวิเคราะห์ ตีความหรือการให้ความหมายต่อสิ่งที่ตนศึกษาแต่อย่างใด

ในระดับชนชั้นนำและนักวางแผน อาจกล่าวได้ว่าพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ส่งผลให้เกิดการทบทวนและแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาและทำให้รัฐบาลในขณะนั้นประกาศเจตนารมณ์ในการพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)

สศช. กับการริเริ่มสังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง

จำเป็นต้องกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่าความพยายามในการสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้นสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) เป็นหน่วยงานหรือองค์กรแรกที่ได้รับเริ่มกระทำโดยได้ตั้งคณะทำงานเพื่อพัฒนารอบแนวคิดและการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง⁴ นับเป็นก้าวแรกในการสำรวจสถานะองค์ความรู้ในเรื่องนี้ โดยเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2542 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการพระบรมมหาราชวัง เรื่องกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยร่างประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ที่ทางสำนักงานได้เรียบเรียงขึ้นเป็น “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และขอพระราชทานอนุญาต เพื่อจะได้อัญเชิญมาเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย วางแผนและทำแผนปฏิบัติการในทุกระดับสู่ความรอดพ้นวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศ

ในกระบวนการทำความเข้าใจและการพัฒนารอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของ “ปรัชญา”เศรษฐกิจพอเพียงซึ่ง สศช. ริเริ่มนั้นก่อให้เกิดการขนานนามเศรษฐกิจพอเพียงจาก “แนวคิด” สู่ “ปรัชญา” และจำแนกองค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 5 ส่วน คือ กรอบแนวคิด คุณลักษณะ นิยาม เงื่อนไข และแนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำหลักปรัชญาไปใช้ได้ สศช. ได้จำแนกองค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 3 องค์ประกอบ คือ 1) ความพอประมาณ 2) ความมีเหตุผล 3) การมีภูมิคุ้มกันตัวเอง (สศช., 2543, หน้า 73-75) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันและพร้อมกับเงื่อนไขที่สำคัญ 2 ประการได้แก่ความรู้และคุณธรรม อันจะขาดซึ่งสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ เพราะความพอประมาณและความมีเหตุผลเป็นองค์ประกอบแรกที่น่ามาซึ่งความยั่งยืนของการใช้ทรัพยากรในสถานการณ์ที่ปราศจากการกระทบจากภายนอก (Deterministic Optimality) และการมีภูมิคุ้มกันเป็นองค์ประกอบที่สองที่จะเสริมประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรให้พร้อมต่อการรองรับผลกระทบจากภายนอก (Stochastic Optimality) สำหรับทฤษฎีใหม่นั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีความหมายกว้างกว่า และเป็นกรอบขึ้นบอกลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียง

เชกเช่นนักวิชาการหลายท่านที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว คณะทำงานพัฒนารอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ทำการศึกษาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยครอบคลุมเนื้อหาในด้านต่างๆ ด้วยการวิเคราะห์-สังเคราะห์และตีความแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการที่คณะทำงานเรียกว่า “การวิเคราะห์ทางตรรกศาสตร์” (Parsing)

⁴ กลุ่มพัฒนารอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจาก สศช. และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ทก.) และธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นผู้รับผิดชอบหลัก

ในการวิเคราะห์และแยกแยะความหมายของพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานในโอกาสต่างๆ

การวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของคณะทำงานฯ เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ที่ว่า “เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องร่วมกันในปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเพื่อพัฒนารอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นฐานความเข้าใจที่ถูกต้องและเป็นระบบร่วมกัน.....” (สศช., 2543, หน้า 9)

คณะทำงานฯ ย้ำว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลักแต่อย่างใด แต่จะมีความแตกต่างในด้านคติที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักละเลยและไม่สามารถวิเคราะห์ไปถึงได้ เพราะแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นไปเพื่ออธิบายการกระทำที่เป็นอยู่ (Positive Aspect) ของมนุษย์ ส่วนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่เสนอแนะแนวทางและการกระทำที่เหมาะสม (Normative Aspect) บนพื้นฐานการเสริมสร้างด้านจิตใจ และการกระทำเพื่อเป็นวิถีปฏิบัติให้เกิดความพอเพียง และยังเสนออีกด้วยว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกภาคส่วนของการพัฒนา ตลอดจนมีองค์ประกอบด้านต่างๆ ครอบคลุมเพียงพอที่จะนำไปเป็นพื้นฐานในการพัฒนารอบทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ได้ (สศช., 2543, หน้า 4 และ 44)

จะเห็นได้ว่าการให้น้ำหนักเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจกระแสหลักของ สศช. นั้นเกิดขึ้นในช่วงที่สังคมไทยกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงดูเหมือนจะเป็นคำตอบหรือทางออกในการบรรเทาปัญหาอันเนื่องมาจากโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจของประเทศสั่นคลอน แต่มิใช่การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าแทนที่องค์ความรู้หรือวิถีทางของระบบเศรษฐกิจไทยซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจทุนนิยมผสมกับกระแสเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberal Economics) ดังที่หลายฝ่ายแสดงความกังวล

ต่อมาเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 สำนักเลขาธิการพระบรมมหาราชวัง ได้มีหนังสือถึงประธานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้นำบทความ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไขพระราชทานไปเผยแพร่เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนประชาชนโดยทั่วไปได้ ดังข้อความต่อไปนี้

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร

ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก ภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความ ระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและ การดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐาน จิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและ นักธุรกิจในทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อม ต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้าน วัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็น อย่างดี

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย และพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในการปรับปรุงแก้ไข นั้นได้พระราชทานพระบรม ราชานุญาตให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเผยแพร่เพื่อเป็นแนวทาง การปฏิบัติต่อไป(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2542 หน้า 26-27)

ในการสัมมนาทางวิชาการประจำปี 2542 ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เมื่อวันที่ 18-19 ธันวาคม 2542 ทางสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้มีการขยายความคำสำคัญต่างๆ ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเสนอต่อที่ประชุมดังนี้

วิถีชีวิตและเศรษฐกิจทางสายกลางในทุกระดับ

พอเพียง คือ การบริโภคและการผลิต อยู่บนพื้นฐานของความ พอประมาณ และเหตุผล ไม่ขัดสนแต่ไม่ฟุ้งเฟ้อ

สมดุล คือ การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม มีความสมดุลระหว่าง โลกาภิวัตน์(Globalization) กับอธิปไตยท้องถิ่น(Localization) มีความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจกับการเงิน และภาคคนกับสังคม มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจโครงสร้างการผลิตที่สมดุลมีการผลิต หลากหลายใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ยั่งยืน คือ พอเพียงอย่างต่อเนื่องในทุกด้าน โดยเฉพาะด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีภูมิคุ้มกันที่ดี ระบบเศรษฐกิจ กับสังคมมีความยืดหยุ่นที่สามารถก้าวทันและพร้อมรับต่อกระแส โลกาภิวัตน์ ตลอดจนปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก

การบริหารจัดการที่ดีซึ่งสามารถป้องกันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (วิกฤติ) ได้

คุณภาพคน โดยการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจทางสายกลางได้ คนต้องมีคุณภาพในด้านต่างๆ ดังนี้ คือ

พื้นฐานจิตใจ มีความสำนึกในคุณธรรมซื่อสัตย์สุจริต มีไมตรี มีความเมตตาหวังดีให้กันและกันหลักการดำเนินชีวิตมีความอดทนมีความเพียรใช้สติปัญญาคิดอย่างรอบคอบก่อนทำให้มีวินัยมีภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต มีสุขภาพดีและมีศักยภาพ ทักษะและความรอบรู้ อย่างเหมาะสมในการประกอบอาชีพและหารายได้อย่างมั่นคงและพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้อย่างต่อเนื่อง⁵

นอกจากนี้ สศช. ยังได้เรียบเรียงหลักการสำคัญของแนวพระราชดำรัสในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง คือ ทฤษฎีใหม่ ซึ่งมี 3 ขั้นตอน กล่าวคือ

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 นั้นเน้นถึงความพอเพียงของความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ก่อน ดังนั้นจึงไม่ได้เป็นสูตรตายตัวแต่สามารถปรับปรุงได้ การที่พระราชทานแนวคิดให้ปลูกข้าวร้อยละ 30 ของพื้นที่ เพราะทรงคำนวณว่าคนไทยมีวัฒนธรรมในการบริโภคข้าวมาแต่โบราณแล้ว การปลูกข้าวในพื้นที่นี้จะทำให้ครอบครัวมีข้าวบริโภคตลอดปี สัตว์ที่เลี้ยงไว้ก็จะเป็นแหล่งโปรตีน พืชผักก็พอมีบริโภคเอง ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย ส่วนที่เหลือก็สามารถเป็นรายได้เสริม การปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกันก็จะช่วยให้เกิดความหลากหลาย ลดความเสี่ยง และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ สระน้ำที่ขุดขึ้นก็จะเป็นแหล่งน้ำสำหรับใช้เวลาไม่มีฝน แต่ชาวบ้านก็ยังจำเป็นต้องอาศัยแหล่งน้ำขนาดใหญ่จากการลงทุนของรัฐด้วย แสดงให้เห็นถึงการจัดสรรหน้าที่และบทบาทของสังคมอย่างมีเหตุมีผล มีพลวัตและสามารถประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และเวลาที่แตกต่างกัน

สำหรับในขั้นที่ 2 นั้น เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ โดยร่วมกันดำเนินการผลิต การตลาด การเป็นอยู่สวัสดิการและการศึกษา ด้วยความร่วมมือกันระหว่างหน่วยราชการ มูลนิธิและเอกชนทั้งนี้เพื่อให้เกิดพลังชุมชน ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล วิธีคิดที่หลากหลายเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ผสมผสานความรู้ใหม่กับภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การอนามัย การสาธารณสุข โภค ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน เพื่อให้เกิดการพึ่งพาตนเอง มิใช่การสงเคราะห์หรือการสั่งการ ดังนั้นทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2

⁵ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก www.nesdb.go.th/sufficiency

นี้จึงแตกต่างจากขั้นแรก ตรงที่ขั้น 1 มุ่งเน้นไปที่ตัวบุคคลและครอบครัวก่อน ส่วนขั้นที่ 2 มุ่งเน้นไปที่สถาบันชุมชนต่างๆ

สำหรับในขั้นที่ 3 เป็นระดับการพัฒนาที่สูงขึ้น คือ สูงกว่าความพออยู่พอกินโดยนำส่วนที่เหลือจากการบริโภคมาแปรรูปและจัดจำหน่ายซึ่งจะต้องอาศัยเทคโนโลยี ความรู้และความสามารถในการจัดการสูง ดังนั้นในขั้นนี้ ชุมชนจะต้องร่วมมือกับแหล่งเงินทุน แหล่งพลังงาน เพื่อจัดตั้งและบริหารกิจการการแปรรูปสินค้าที่สูงขึ้นไปอีก เช่น การบริหารโรงสี การตั้งร้านสหกรณ์ซึ่งรัฐจะต้องสนับสนุน โดยการให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกในรูปสาธารณูปโภคต่างๆ ทั้งการขนส่ง การสื่อสาร การภาษีอากรท้องถิ่น กฎหมายและระเบียบ ฯลฯ เพื่อเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมือกันได้ดียิ่งขึ้น หลักการดังกล่าวนี้มีหัวใจของการพัฒนาแฝงอยู่หลายประการ เช่น ความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจการค้าหรือการตลาด การปรับเปลี่ยนการบริหารราชการโดยการลดการขึ้นนำ หรือสั่งการ รวมทั้งการมองการพัฒนาสังคมแบบองค์รวมในหลายมิติ ไม่แยกส่วน รวมทั้งการประยุกต์และผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้สมัยใหม่ ภายใต้อุดมการณ์สำคัญคือความยืดหยุ่น สามารถปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงได้ในหลักการของเหตุผล⁶

3. บทวิเคราะห์ของนักวิชาการเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

คณะผู้วิจัยได้ประมวลงานเขียนของนักวิชาการที่แสดงทัศนะเสนอบทวิเคราะห์ และความคิดเห็นในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในแง่มุมต่างๆ โดยเริ่มจากการทบทวนงานเขียนของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล และ ศ.เสน่ห์ จามริก โดยมีรายละเอียดดังนี้

ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตามความหมายของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี⁷ เป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญแห่งชาติ หรือเป็นหนึ่งในระเบียบวาระริบด่วนของชาติ อันประกอบด้วย 1) สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ 2) สร้างเศรษฐกิจพอเพียง 3) ปฏิรูประบบเศรษฐกิจมหภาคและการเงิน 4) ปฏิรูประบบรัฐ ทั้งการเมืองและระบบราชการ 5) ปฏิรูปการศึกษา 6) ปฏิรูปสื่อ 7) ปฏิรูปกฎหมาย ที่เมื่อเชื่อมโยงกัน แล้วจะทำให้ประเทศไทยมีฐานที่เข้มแข็งและเติบโตได้อย่างสมดุล

เศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา ที่เชื่อมโยง/สัมพันธ์กับความเป็นครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นเศรษฐกิจที่บูรณาการเชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และความเป็นประชาสังคม ดังนั้นจึงอาจเรียก

⁶ ปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ, 2541 น. 8-17

⁷ ประเวศ วะสี, เศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจและสังคม, มูลนิธิหมอชาวบ้าน, กรุงเทพฯ : 2542.

ชื่อปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ในชื่ออื่นๆ เช่น เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจคุณภาพ เศรษฐกิจบูรณาการ หรือเศรษฐกิจศีลธรรม

เศรษฐกิจพอเพียง จึงมีความหมายถึงความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
2. จิตใจพอเพียง รักเอื้ออาทรผู้อื่น
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ที่จะเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง รวมตัวกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจนหรือปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ
5. ปัญญาพอเพียง เรียนรู้ร่วมกัน เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก
6. ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เพราะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์ และเติบโตจากฐานทางวัฒนธรรม อันหมายถึงวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อม จึงจะเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง
7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวนอย่างรวดเร็วจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถรับได้

กล่าวได้ว่าปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในทัศนะของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นอกจากจะเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่มีคุณลักษณะเด่น คือ นอกจากความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์หรือมีมิติมนุษย์ (Human Dimension) โดยอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในกระบวนการผลิตแล้ว ยังต้องครอบคลุมถึงแนวคิดด้านศีลธรรม และจิตใจไปพร้อมๆ กันด้วยแล้ว กิจกรรมทางเศรษฐกิจพอเพียง สามารถมีได้หลากหลาย เช่น

การทำเกษตรผสมผสาน ที่สามารถพึ่งพิงตนเองได้ รวมถึงน้ำซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิต เป็นเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี จึงไม่ทำให้ธรรมชาติเสียสมดุล

หัตถกรรมและศิลปกรรม ที่เป็นงานฝีมือของครอบครัว เป็นอาชีพที่ทำให้สมาชิกของครอบครัวสามารถอยู่ร่วมกันได้ เกิดความอบอุ่นในครอบครัว

อุตสาหกรรมชุมชน เช่น การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรโดยชุมชน ที่สามารถเชื่อมโยงและส่งขายสู่ตลาดโลก

ธุรกิจบริษัทชุมชน ที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน และอาจเชื่อมโยงกับธุรกิจภายนอกเพื่อประโยชน์ของชุมชน

ศูนย์การแพทย์แผนไทย ที่สามารถช่วยให้ชุมชนประหยัดเงินรวมทั้งสร้างรายได้ให้กับชุมชน

กองทุนชุมชน เป็นกลไกทางการเงินที่ดำเนินการผ่านกระบวนการทางสังคมของชุมชน

เป็นที่น่าสังเกตว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจพอเพียง ในทัศนะของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี นั้นแม้ว่าจะมีความหลากหลายประเภท และหลากหลายในระดับ แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านั้น โดยมากแล้วจะเป็นกิจกรรมทางเกษตร ถึงแม้จะเป็นกิจกรรมค้าขายก็จะเป็นการค้าขายแบบง่ายๆ ซื่อมาขายไปเป็นหลัก และให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจวัฒนธรรม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็ง ของชุมชน เชื่อมโยงการกระจายรายได้ที่ดี เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ชาวบ้านปฏิบัติอยู่ เชื่อมโยง กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และคุณค่าอันดีงามของชุมชน

ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งอยู่บนห้ากระแสใหญ่ คือ

1. กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตรัสเตือนสติคนไทยให้มีความพอเพียง พร้อมทั้งพระราชทานเกษตรทฤษฎีใหม่ให้เป็นตัวอย่าง
2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ที่เน้นส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็นประชาคม
3. รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้มีรากฐานที่แข็งแรง
4. พระพุทธศาสนา ที่ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา ความเอื้ออาทร ความสะอาด สงบ สว่าง
5. วิถีไทย แต่ดั้งเดิมที่เน้นการเอื้ออาทร การมีวิถีชีวิตร่วมกันหรือ การเป็นวัฒนธรรมชุมชน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจในฐานะมรรควิธีที่จะช่วยให้ประเทศไทยพ้นจากวิกฤตที่เกิดจากเศรษฐกิจฟองสบู่ที่สร้างความเป็น “เศรษฐกิจเทียม” หรือ “เศรษฐกิจแบบแยกส่วน” ที่ค้ำอิงถึงแต่เงินแต่ละเลยมิติทางด้านจิตใจ ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมือง จนนำไปสู่ความล่มสลายทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการสั่งสมของ 1) การเมืองการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจ ประสิทธิภาพต่ำ คอร์รัปชันสูง 2) ระบบการศึกษาที่อ่อนแอทางสติปัญญา 3) สังคมอ่อนแอขาดความเป็นประชาสังคม ดังนั้นพลังของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงน่าจะอยู่ตรงที่การกระตุ้นให้คนเปลี่ยนวิถีคิด มาสร้างความเข้มแข็งให้กับฐานราก ให้ความสำคัญกับสำนักสาธารณะที่จะรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม ความเป็นมิตรและเอื้ออาทรต่อมวลมนุษยและสรรพสิ่ง

ในบทความเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ตามความหมายของนักเศรษฐศาสตร์”⁸ ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน ได้สังเคราะห์ความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ที่มีต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยค้ำอิงถึงบริบททางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ณ ห้วงเวลาต่างๆ เพื่อที่จะสามารถแสดงให้เห็นและเข้าใจถึงพระราชดำรัสได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

ศ.ดร.อภิชาติ อธิบายว่า นักเศรษฐศาสตร์ต่างให้ความหมายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกันออกเป็นสี่ความหมายด้วยกัน ประกอบด้วย

⁸ เอกสารประกอบการสัมมนา TDRI, 2542

กลุ่มที่หนึ่ง อธิบายว่าปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่อยู่เหนือแนวคิด เศรษฐศาสตร์ เป็นภูมิปัญญาไทย เป็นทุนทางสังคมของประเทศ เนื่องมาจากปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียง มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมชุมชน และเป็นพื้นฐานระบบเศรษฐกิจของสังคมไทย ซึ่งเป็น วัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นปรัชญาแนวคิดที่ประยุกต์นำศาสนามาเป็นแนวทาง ในการดำเนินชีวิตที่จะลด “ความอยาก” ลงมาสู่ระดับที่สามารถพึ่งตนเองได้

ความแตกต่างระหว่างแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ กับปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ มีประเด็นสำคัญอยู่ที่การให้ความหมายของ “ความต้องการของมนุษย์” เนื่องจากในทางวิชาเศรษฐศาสตร์นั้น นิยาม “ความต้องการ” ของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด ต่างจากความต้องการในนิยามภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเน้นย้ำการลดความอยาก ของมนุษย์สู่ความพอดี หรือดุลยภาพ และดุลยภาพในที่นี้แตกต่างจากดุลยภาพ (Equilibrium) ในนิยามของวิชาเศรษฐศาสตร์

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ จึงให้ความเห็นตรงกันว่า ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเรื่องแนวคิดที่อยู่เหนือแนวคิดของวิชาเศรษฐศาสตร์

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่มีความเห็นตรงกันว่าปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มีส่วน ประกอบที่สำคัญสามส่วน ที่เกี่ยวข้องกันและจะขาดซึ่งส่วนใดส่วนหนึ่งมิได้ คือ ความพอดี ความเสี่ยง และการพึ่งตนเอง

ความพอดี ในทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ จะมีลักษณะใกล้เคียงกับดุลยภาพในวิชา เศรษฐศาสตร์ แต่จะเป็นดุลยภาพที่เป็นพลวัต ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานะ และความ เหมาะสมของแต่ละบุคคล

ส่วนเรื่องความเสี่ยงนั้น เกี่ยวข้องกับความพยายามในการลด/กระจายความเสี่ยง เพื่อให้ เกิดความพอดีอย่างยั่งยืน ดังนั้น การสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด คือ ความพยายามในการเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยง ที่ก่อให้เกิดความไม่แน่นอน และลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (Transaction Cost) ไม่ให้สูงเกินไป

อาจกล่าวได้ว่า นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จัดให้ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับ เดียวกับวิชาเศรษฐศาสตร์ อันเป็นแนวคิดที่พยายามนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของ ปึงเจกชน ชุมชน สังคม และประเทศในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์ที่มีความเห็นว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิด ที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพราะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (Budget Constraints) ภายใต้การบริหาร การกระจายความเสี่ยงอย่าง สมดุลและมีการแลกเปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency)

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ ได้ให้ข้อสังเกต ว่าการพึ่งตนเองนั้น อาจทำให้สูญเสียโอกาส ที่จะได้รับประสิทธิภาพ ที่เกิดจากการเน้นความชำนาญเฉพาะอย่างการพึ่งตนเองในทัศนะของ

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ จึงหมายถึง ความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงต่างๆ เพื่อลดความเสี่ยงลงให้ได้มากที่สุดและเห็นว่า แม้จะมีการติดต่อค้าขาย กับภายนอก และต่างประเทศ หรือการใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศ หากสามารถควบคุม และรู้เท่า รู้ทัน ก็ยังถือว่าเป็นการพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความพอเพียง ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เน้นการให้น้ำหนักแก่ความเสี่ยงด้านล่าง (Downside risk) ที่จะช่วยให้กลุ่มที่มีอำนาจต่อรองต่ำ สามารถเผชิญและรับแรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงสถานะแวดล้อมได้ อันจะส่งผลให้ระบบเกิดเสถียรภาพ

กลุ่มที่สี่ เป็นกลุ่มที่ให้ความคิดเห็นอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต และการพัฒนาประเทศ บนพื้นฐานความเป็นอยู่อันควร ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศ ตามศักยภาพของประเทศ

ในทัศนะของ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไม่อยู่เหนือพุทธเศรษฐศาสตร์ หรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์และพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นมีสถานะภาพไม่แตกต่างจากแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์อื่นๆ เช่น แนวคิดเศรษฐศาสตร์แบบมาร์กซ์ แบบมาร์แชลล์ หรือแบบเคนส์ หากแต่รากฐานวิธีคิดระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอื่นๆ ในขณะที่แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีพื้นฐานวิธีคิดในส่วนที่มาจากความเชื่อว่ามีมนุษย์มีเหตุผลและพยายามแสวงหาความพึงพอใจสูงสุด แต่พุทธเศรษฐศาสตร์เชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับอวิชชา หรือความไม่รู้ อันเป็นต้นเหตุของความไร้เหตุผล “ปัญญา” ที่เกิดจากการรักษาศีลและมีสมาธิจะทำให้ความไร้เหตุผลของมนุษย์ลดลง

ศ.ดร.อภิชัย อธิบายว่า การที่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เน้นย้ำถึงความพอประมาณและมีเหตุผล หรือการทำให้ดีที่สุดในด้านการจัดการความเสี่ยงที่เหมาะสม (Optimization through proper risk management) ทำให้สามารถประยุกต์ใช้ได้กับภาคเศรษฐกิจทุกสาขาของประเทศ เช่น ภาคการเงิน ภาคอสังหาริมทรัพย์ ภาคการค้า การลงทุน ฯลฯ ไม่จำกัดเฉพาะภาคการเกษตรหรือภาคชนบท เนื่องจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเน้นการยับยั้งหรือลดความโลภ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การจะใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้เกิดผล รัฐจึงจำเป็นต้องสร้างกฎ กติกา บทลงโทษ หรือมาตรการด้านภาษี และเครื่องมือทางการเงินที่รัฐมีอยู่เพื่อสร้างความพอเพียง จำกัดความโลภให้แก่ผู้ดำเนินการทางเศรษฐกิจ บนมาตรการที่เปิดเผย และไม่เปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้ดุลยพินิจในการตัดสินใจ อันเป็นสาเหตุของการแสวงหาค่าเช่าทางเศรษฐกิจให้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เพื่อพิจารณาบทความเรื่อง “เศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริได้เบื้องพระยุคลบาท” ของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล⁹ พบว่าบทวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสังคมไทยของท่านมุ่งวิพากษ์

⁹ อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และอดีตเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ฐานรากของความผิดพลาดในระดับปัญญาเช่นเดียวกับ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ศ.เสนห์ จามริก และนักวิชาการอื่นๆ อีกหลายท่าน ซึ่งมีความเห็นพ้องว่าสังคมไทยพบวิกฤตทางปัญญาและวิกฤตเศรษฐกิจและสังคมเนื่องจาก “การพัฒนาที่ขาดปัญญา ขาดการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เป็นการพัฒนาแบบแยกส่วนโดยไม่คำนึงถึงคน ทูทางสังคมและต้นทุนทางทรัพยากรต่างๆ เช่น ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ”

เศรษฐกิจพอเพียงในทัศนะของดร.สุเมธ ตันติเวชกุล จึงเป็นปรัชญาที่ว่าด้วยการวางรากฐานอันมั่นคง ยั่งยืนของบุคคลและสังคมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทยทั้งหลาย โดยไม่จำกัดเฉพาะเกษตรกรเท่านั้น หากแต่ผู้ประกอบสัมมาชีพอื่นๆ เช่น พ่อค้า ข้าราชการ และบริษัทต่างๆ สามารถนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ไปปรับประยุกต์ใช้ เพื่อสร้างความเข้มแข็ง ยั่งยืนให้แก่ฐานรากของตนเองได้ ยิ่งไปกว่านั้น ดร.สุเมธ ยังกล่าวถึง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะระบบเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตนเอง (Relative self-sufficiency) อยู่ได้ในระดับพื้นฐานโดยไม่เดือดร้อนได้ จึงจะสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงต่อไปได้ ดร.สุเมธ อธิบายในบทความชิ้นนี้ว่าความสามารถในการอยู่ได้ในระดับพื้นฐานนั้นต้องยึดแนวทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองอันประกอบไปด้วย

- 1) พึ่งตนเองทางจิตใจ มีจิตใจที่เข้มแข็งไม่ท้อแท้แม้จะประสบความล้มเหลว หรือความยากลำบาก
- 2) พึ่งตนเองทางสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในสังคม
- 3) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทรัพยากรสังคมและทรัพยากรทางเศรษฐกิจ
- 4) พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี วิจัย และพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับภูมิประเทศ และสังคมไทย
- 5) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ซึ่งจะสามารถนำไปสู่การพัฒนาประเทศในระดับมหัพภาคต่อไปได้

ด้วย ในการที่จะทำให้ได้ผลดังกล่าว บุคคลต้องลด ความฟุ้งเฟ้อ ประกอบอาชีพด้วยความสุจริต การแสวงหาผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรม ปฏิบัติตนในทางดีและไม่หยุดนิ่งที่จะไฝหาความรู้เพื่อหาหนทางให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ยากที่เป็นอยู่ได้

ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในทัศนะของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล จึงเปรียบได้กับปรัชญาแนวคิดในการสร้างความเข้มแข็ง ยั่งยืนให้กับฐานรากของบุคคล โดยยึดหลักทางสายกลางเป็นหลักในการดำเนินชีวิต บนวิถีแห่งความไฝหาความรู้ เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา บนฐานแห่งการเรียนรู้ อันจะนำพาสังคมและประเทศไทย ไปสู่การพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยอาศัยฐานทรัพยากรท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของชุมชน บนพื้นฐานของสังคมแห่งการเรียนรู้และความพอเพียงต่อไป

ศ.เสนห์ จามริก มีมุมมองคล้ายกับนักวิชาการท่านอื่นๆ ที่เห็นว่าวิกฤติเศรษฐกิจที่ไทยกำลังเผชิญอยู่นี้มีสาเหตุมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเจริญรอยตามแบบโลกภายนอกอย่างเคร่งครัด

ขาดการไตร่ตรอง ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับทุนทางสังคมของประเทศชาติที่มีอยู่ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยเป็นเศรษฐกิจที่จำต้องพึ่งพาล้างจากเศรษฐกิจภายนอกมาโดยตลอด

อีกทั้งประชาคมวิชาการปัญญาชนไทย ก็ตกอยู่ภายใต้สิ่งที่ ศ.เสนห์ เรียกว่า “มนตร์อำนาจครอบงำของกิเลสและอวิชชา” อันเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมและบรรทัดฐานของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจแบบ “ไม่รู้จักพอ” เป็นระยะเวลายาวนานกว่าสี่ทศวรรษ แม้กระทั่งนโยบายและมาตรการแก้ปัญหาวิกฤติ ก็ยังคงตั้งอยู่บนสมมติฐานดังกล่าวอยู่นั่นเอง

ในภาวะความอับจนทางปัญญาเช่นนี้ “เศรษฐกิจพอเพียง” จึงเสมือนสิ่งที่มาจุดประกายให้เกิดความตื่นตัว ร่วมมือ ร่วมใจ คิดค้นแสวงหา และทำความเข้าใจทั้งในระดับความคิดและปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ส่วนในระดับความคิดนั้น “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นหลักการอันยั่งยืนของสังคม ในความหมายที่เป็นอุดมการณ์และเกณฑ์คุณค่าเช่นเดียวกับ อุดมการณ์ประชาธิปไตย เสรีนิยม สังคมนิยม ฯลฯ เป็นหลักการที่เป็นองค์รวมและเป็นสากล และเป็นอุดมการณ์คู่ขนาน เป็นปฏิสัมพันธ์กับอุดมการณ์ต่างๆ ดังกล่าว

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแกนกลางของคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่บนพื้นฐานของหลักการสังคมอันเป็นรูปธรรม ที่จำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางของการปฏิรูปพัฒนา

“เศรษฐกิจพอเพียง” ในทัศนะของ ศ.เสนห์ จามริก จึงไม่ใช่แต่เพียง “ระเบียบวาระแห่งชาติ” เท่านั้น หากแต่เป็น “ระเบียบวาระแห่งโลก” ที่จะเป็นกำแพงด้าน “วัฒนธรรมล่าเหยื่อ” ของพลังทุนนิยม และเทคโนโลยีภายใต้ “ระเบียบโลกใหม่” (New World Order) อีกด้วย

ในระดับหลักการหรืออุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” กระตุ้นให้เกิดการทบทวนรื้อฟื้นหลักทฤษฎีเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ขึ้นใหม่ดังนี้

- 1) นิยามความหมาย “เศรษฐกิจ” ซึ่งโดยสาระมีความหมายเพื่อสนองความต้องการภายใต้ความจำกัดของทรัพยากร มิใช่เป็นเพียงแต่เรื่องของธุรกิจเพื่อแข่งขันช่วงชิงแสวงหากำไรสูงสุดเท่านั้น
- 2) รื้อฟื้น ทบทวน แยกแยะระหว่าง “การพัฒนา” ที่หมายถึงการยกฐานะของคนส่วนใหญ่หรือทั้งหมด กับ “การจำเริญทางเศรษฐกิจ” ซึ่งมุ่งแต่เพียงการสร้างตัวเลขและอัตราการเจริญเติบโตโดยไม่คำนึงถึงการกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศ
- 3) ทบทวนเรื่อง คนและคุณค่าของคนที่พึงมีโอกาสรเรียนรู้พัฒนาขีดความสามารถพึ่งตนเอง
- 4) ทบทวนทำความเข้าใจเรื่องของทุน ที่ควรรวมความไปถึง คน ธรรมชาติ และระบบนิเวศที่เป็นทุนของชีวิตและสังคมด้วย
- 5) “ตลาดเสรี” ต้องถูกตีกรอบของสำนึกแห่งธรรมะ

- 6) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการเคารพและยอมรับในคุณค่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และธรรมชาติ
- 7) “การบริโภค” พึ่งอยู่ในขอบข่ายของความจำเป็นและคุณประโยชน์ต่อชีวิตและความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
- 8) “วิถีการพัฒนาเศรษฐกิจ” ต้องเป็นไปบนความสมดุลเพื่อการพึ่งตนเองและพิทักษ์รักษาระบบชีวิตนิเวศ

ดังนั้นนัยสำคัญของ “เศรษฐกิจพอเพียง” คือ “การกลับไปฟื้นจิตวิญญาณมนุษย์สู่ชีวิตเศรษฐกิจที่แท้จริง อันประกอบไปด้วยมนุษย์กับธรรมชาติเป็นแกนสาร”

“เศรษฐกิจพอเพียง” ในความหมายกระบวนการพัฒนาของ ศ.เสนห์ จามริก มีฐานอยู่ที่เกษตรกรรมพออยู่พอกิน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้ระดับสู่เกษตรยั่งยืน โดยมีไร่ในระดับครัวเรือน เป็นหน่วยพื้นฐานที่กระจายออกไปเป็นเครือข่ายกว้างขวางยิ่งขึ้นตามลำดับ และพัฒนาให้มีบทบาทรอบด้านมากขึ้น เป็นช่องทางส่งเสริมให้พัฒนาตนเองเป็นอิสระจากกลไกตลาดภายใต้อำนาจกำกับและควบคุมจากภายนอก

“เศรษฐกิจพอเพียง” จึงไม่ได้เป็นระบบที่แปลกแยก หรือสวนกระแสสังคมแห่งความจริง หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามถ่วงดุลอำนาจตลาด ปลดปล่อยทางจิตสำนึกและกระบวนการทัศน์ พื้นวัฒนธรรมการเรียนรู้ เปลี่ยนแนวคิดและทิศทางการพัฒนา ไปสู่การพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองของคนในชาติ

4. ปรัชญาและวิธีวิทยาของเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

เศรษฐศาสตร์ทางเลือก จากกระแสหลักสู่ความหลากหลาย

ในการอภิปรายเกี่ยวกับวิธีวิทยามีข้อสรุปที่สำคัญข้อหนึ่งว่าเราจำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นจริง (Ontology) ในปัจจุบันวิชาเศรษฐศาสตร์อยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ ทั้งนี้เป็นเพราะนักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปทางด้านเทคนิควิเคราะห์โดยไม่พยายามทำความเข้าใจบริบทและเงื่อนไขต่างๆ ที่เชื่อมโยงกัน การวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์จึงค่อนข้างเลื่อนลอย ไร้ความหมายและเหินห่างจากความเป็นจริง จึงจำเป็นต้องมาถามกันใหม่ว่า อะไรคือความเป็นจริง (Ontological Theorizing)

ความไม่พอใจในสถานภาพการศึกษาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางความคิดที่นำไปสู่ข้อสรุปว่า มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักการ “ความหลากหลาย” (Pluralism) มาใช้ในวงการเศรษฐศาสตร์เพื่อที่จะแก้ไขปัญหา “วิกฤตการณ์ของเศรษฐศาสตร์” ซึ่งหมายความว่านอกจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (Mainstream Economics) แล้วจะต้องมีการศึกษา “เศรษฐศาสตร์ทางเลือก” (Alternative Economics) ซึ่งปัจจุบันกำลังขยายตัวมากขึ้น เราอาจมองไปที่ Heterodox traditions of modern economics ซึ่งมีหลายแนวคิด ในที่นี้ Heterodox หมายถึง

กระแสความคิดที่ท้าทายการครอบงำเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและมีความเห็นว่า เศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่ค่อยประสบความสำเร็จในการอธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจเท่าใดนัก

Heterodox Economics วิพากษ์ระบบคิดของกระแสหลักที่มีมิติเดียว เสนอทฤษฎีและวิธีวิทยาที่มีความหลากหลาย มองความเป็นจริงซับซ้อนมากขึ้น นับว่าเป็นการสร้างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของสังคมนิยมแนววิพากษ์ (Critical Realism) Heterodox ปฏิเสธวิธีคิดที่เรียกว่า didacticism และปฏิเสธคำอ้างว่าทฤษฎีที่มาจากวิธีคิดแบบนี้ใช้ได้ทุกหนทุกแห่งตลอดกาล

แม้ว่ากระแสคิดของ Heterodox Economics จะมีหลายสำนัก หลายทฤษฎี แตกต่างกันไป แต่สิ่งที่เหมือนกัน ก็คือ หลักการร่วมกันดังต่อไปนี้ :

- เศรษฐกิจ คือ กระบวนการทางประวัติศาสตร์มีมิติของการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการ
- เราอยู่ในโลกของความไม่แน่นอน ดังนั้นการคาดหวัง (ทางจิตวิทยา) จึงมีผลกระทบอย่างสำคัญและหลีกเลี่ยงไม่ได้ต่อผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจ
- สถาบันเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ
- การแบ่งรายได้และทรัพย์สินสมบัติ เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน
- โลกทัศน์แบบมนุษยนิยม เป็นพื้นฐานที่สำคัญของการวิเคราะห์

ลักษณะเด่นของวิธีวิทยา แบบ Heterodox คือการวิเคราะห์แบบองค์รวม (Holistic Analysis) ซึ่งก้าวข้ามพ้นขอบเขตอันคับแคบของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่ในขณะเดียวกันแต่ละแนวคิด ก็มีวิธีวิทยาเฉพาะของตนเอง เช่น วิธีวิภาษตรินิยม หรือแนวสถาบันนิยม

ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก

ในวงการเศรษฐศาสตร์ซึ่งมีหลายสาขานั้นความหลากหลายทางแนวคิดทฤษฎี ปรากฏให้เห็นมากที่สุด ในสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์พัฒนาการ (Development Economics) นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงจนถึงทุกวันนี้ เราได้พบสำนักคิดทางทฤษฎีเป็นจำนวนมากมายที่พยายามอธิบาย “ความล้าหลัง” หรือ “ความด้อยพัฒนา” ของกลุ่มประเทศที่ยากจนในโลกที่สามพร้อมกันนั้น สำนักคิดเหล่านี้ก็ได้เสนอแนวนโยบายเพื่อ “การพัฒนา” ซึ่งมีแนวทางแตกต่างกันไม่มากนัก

เราอาจสรุป “ทฤษฎีการพัฒนา” (Development Theories) ได้ดังนี้

1. ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory) ประกอบด้วยแนวคิดทางเศรษฐกิจ ทางสังคมวิทยา ทางจิตวิทยาและทางการพัฒนาการเมือง ทฤษฎีเหล่านี้เป็น “วาทกรรมการพัฒนา” ระดับมหภาค (Macro-Development Discourse)

2. ทฤษฎีการพัฒนาแบบเรดิคัล(Radical Development Theory)ประกอบด้วยแนวคิดแบบโครงสร้างนิยม มาร์กซิสต์ และจักรวรรดินิยม แนวคิดระบบโลก (World Systems)
3. กลุ่มทฤษฎีเกี่ยวกับการเจริญเติบโต (Growth Theory) การพัฒนาคือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่ต่อมามีสิ่งใหม่เข้ามาเพิ่มเติมตามแนวคิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น การเติบโตควบคู่ไปกับการจัดสรรทรัพยากรใหม่ (Growth with Redistribution) และแนวทางการจัดการความจำเป็นขั้นพื้นฐาน(Basic needs Approach) ทฤษฎีกลุ่มนี้ปฏิเสธทฤษฎีแม่บท (Grand Theories) (ข้อ 1+2) และการใช้แนวทางการพัฒนาที่มุ่งเติมเต็มความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน เน้นภาคปฏิบัติเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจพร้อมกับการแก้ปัญหาความยากจนที่มีการบริหารจัดการจากข้างบนโดยรัฐ
4. ทฤษฎีการพัฒนาของสำนักคิดเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) พื้นฐานคือแนวคิดเศรษฐกิจการเมืองของกลุ่มชนชั้นนำ “ขวาใหม่” (New Right) (หรือกลุ่มตลาดเสรีสุดขั้ว) ซึ่งทำให้โลกที่สามได้กลายเป็น ห้องทดลองของทฤษฎีเสรีนิยมที่ยึดตลาดเป็นศูนย์กลาง (Market Liberalism)

ทฤษฎีของกลุ่ม 1,2,3 และ4 นี้ เรียกได้ว่าเป็น “ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก” เป็น “องค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนา” ซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน(ในขณะนั้น)ว่าใช้ได้ทั่วโลกและถือว่านี่คือ ทฤษฎีเดียวเท่านั้น ที่จะพาโลกที่สามหลุดพ้นจากความล้าหลัง และความยากจนไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ตามแบบฉบับตะวันตก แต่ผลที่เกิดขึ้นในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาพบว่ากระบวนการพัฒนากระแสหลักนั้นก่อให้เกิดความเจริญมั่งคั่งในด้านวัตถุและมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้นจริง มีทั้งความเจริญ (สำหรับคนบางกลุ่ม) แต่นำมาซึ่งความยากไร้และความเสื่อมถอยลงของคุณภาพชีวิต สำหรับคนส่วนใหญ่ของสังคม รวมทั้งความพินาศของระบบนิเวศและธรรมชาติ การล่มสลายของวัฒนธรรมชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่นในประเทศที่ยากจน

ทฤษฎีทางเลือกของการพัฒนา

ในช่วง 1990 จนถึงจุดเปลี่ยนศตวรรษใหม่ เราจึงพบวิกฤตการณ์สองด้านพร้อมกัน “วิกฤตการณ์แห่งการพัฒนา” และ “วิกฤตการณ์ของทฤษฎีการพัฒนา” กล่าวคือ ทฤษฎีการพัฒนาซึ่งส่วนใหญ่มีเนื้อหามาจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นอกจากจะไม่แก้ปัญหาให้แก่ประเทศที่ยากจนได้แล้ว ยังนำประเทศเหล่านี้ไปสู่ความหายนะอย่างรอบด้านอีกด้วย และไม่มีคามคาดหวังว่าจะมีการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนให้ทฤษฎีกระแสหลัก กลายเป็นทฤษฎีที่สามารถอธิบาย “การพัฒนา” ได้อย่างน่าพอใจ ท่ามกลางวิกฤตทฤษฎีนี้ เราจึงเห็นการวิพากษ์และการท้าทาย

ทฤษฎีกระแสหลัก จากแนวคิดใหม่ๆ ที่เสนอ ที่เรียกว่า “ทฤษฎีทางเลือกของการพัฒนา” (Alternative Theory of Development)

สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับ “ความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม” (Environmental Sustainability) กลายเป็นทางเลือกใหม่ ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา แต่จนถึงขณะนี้ยังมีความไม่ชัดเจนว่าทางด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติการ ความสัมพันธ์ระหว่าง “การพัฒนา” กับ “สิ่งแวดล้อม” ควรจะมีรูปร่างและเนื้อหาแบบไหน “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ควรจะมีแนวทางอย่างไร ขณะนี้ทางฝ่ายกระแสหลักได้นำแนวคิดนี้ไปผูกติดกับเรื่อง “ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” แต่ทางฝ่ายทางเลือกใหม่มีความเห็นว่า การเจริญเติบโต (Growth) กับความยั่งยืน (Sustainability) ไปด้วยกันไม่ได้ ถ้าต้องการ “ความยั่งยืน” ก็ต้องมีแนวคิดอีกแบบ คือไม่ใช่ “การขยายตัว” แต่เป็น “ความพอดี” หรือ “ความเพียงพอ” ทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ได้กลายเป็นวาทกรรมการพัฒนาแบบใหม่ของแนวคิดกระแสหลักไปแล้ว ทางฝ่ายทางเลือกใหม่จึงเสนอแนวคิดที่มีลักษณะ Radical มากขึ้น ซึ่งเราจะพบเห็นในทฤษฎีทางเลือกใหม่ๆ เช่น จากฝ่าย Green Economics , New Economics, Green Political Economy, Political Ecology และนิเวศวิทยาสตรีนิยม(Feminist Ecology) เป็นต้น

ชุมชนนิยม และประชาชนนิยม

ในทัศนะของทฤษฎีการพัฒนาทางเลือกแบบชุมชนนิยมหรือประชาชนนิยม การพัฒนาที่ผ่านมาประสบความล้มเหลวเนื่องจากไม่สามารถทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์แก่ประชาชนได้สาเหตุสำคัญคือ โครงสร้างอำนาจ มีการรวมศูนย์อยู่ที่ “รัฐ” และ “ตลาด” ในขณะที่ “ชุมชน” อยู่ในภาวะที่สิ้นหวังไร้อำนาจ กลไกรัฐ ร่วมกับกลไกตลาด เป็นกลไกหลักในการตัดสินใจทิศทางการพัฒนา กลไกชุมชนขาดหายไป ผลประโยชน์ส่วนใหญ่จึงตกอยู่ที่กลุ่มอิทธิพลของรัฐและตลาดประชาชนผู้ยากไร้จึงถูกตัดขาดจากกระแสธารใหญ่ ของการพัฒนา

ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีทางเลือกแนวชุมชนนิยม และประชาชนนิยม จึงมีความเห็นว่า ถ้าจะให้ประชาชนมีความสุขสมบูรณ์ และชุมชนมีความยั่งยืน ก็ต้องจัดการแก้ไขปัญหาลักษณะสามข้อดังกล่าว และมียุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ ที่เน้นการสร้างเศรษฐกิจชุมชน บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง โดยมีชาวชุมชนเป็นผู้กำหนดแนวทางและทำการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชนด้วยตนเอง

เศรษฐศาสตร์สังคมแนวมนุษยนิยม

กระแสความคิดที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” น่าจะเป็นความคิดที่มาจากสำนักเศรษฐศาสตร์ ที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์สังคม” (Social Economics) ซึ่งอยู่ในค่ายของปรัชญาแนวมนุษยนิยม (Humanistic Philosophy) สำนักนี้ให้ความสำคัญสูงแก่เรื่อง “ประโยชน์สุข

ของมหาชน” เน้นการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับ “มิติทางสังคม” โดยชี้ให้เห็นว่าระบบคิดแบบ “ประสิทธิภาพ” (Efficiency) ได้กลายเป็นศาสนาของเศรษฐกิจสมัยใหม่ไปแล้ว สำนักนี้คิดว่า เศรษฐกิจไม่ว่าจะมีประสิทธิภาพดีแค่ไหน แต่ถ้าไม่ทำให้เกิด “ความสุขสมบูรณ์” แก่มนุษย์ ก็จะเป็นเศรษฐกิจที่ไร้เหตุผล สิ่งที่สำคัญกว่า “ประสิทธิภาพ” (Efficiency) น่าจะเป็น “ความพอเพียง” (Sufficiency) มนุษย์นอกจากจะมีความนิยมชมชอบแบบธรรมดา เช่น ป้ายจราจร ดำรงชีพต่างๆ แล้วก็ยังมีค่านิยมชมชอบระดับสูงขึ้นไปอีก (Meta-preference) อาทิ การเลือกที่จะดำรงอยู่ “อย่างเพียงพอ” หรือ “อยู่อย่างพอดี”

ในขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมุ่งไปในทิศทางที่สอนให้มนุษย์มีความต้องการมากขึ้น ไม่มีวันสิ้นสุด จริยศาสตร์ของเศรษฐศาสตร์สังคมสอนให้มนุษย์ รู้จักคำว่า “พอดี” หรือ “เพียงพอ” เศรษฐศาสตร์กับจริยศาสตร์จึงเป็นเรื่องเดียวกัน นักทฤษฎีที่อยู่ในกระแสความคิดนี้ มีมาตั้งแต่ ซีสมอนด์(Sismondi) คานธี ชูมากเกอร์(Ghandi, Schumacher) และกลุ่ม Post-Schumacher ในยุคโลกาภิวัตน์ ในที่นี้คำว่า “พอเพียง” ไม่ได้มีนัยยะว่ามนุษย์ควรพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่หรือพอใจกับชะตากรรมแห่งความยากจน แต่หมายความว่าถึงสถานะการพัฒนาที่ทุกคนมีปัจจัยการดำรงชีพขั้นพื้นฐานอย่างพอเพียง สมศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เมื่อมีเพียงพอในแง่ี้แล้วจำเป็นต้องอยู่อย่างพอดีไม่เบียดเบียนมนุษย์และธรรมชาติ แบบนี้จึงจะเรียกว่า หนทางที่ยั่งยืนของวิถีการบริโภค (Sustainable steady-state consumption path) ตามแนวคิดทางจริยศาสตร์แบบคานธี

เปรียบเทียบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กับเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

กระแสหลัก	ทางเลือก
• เชื่อในความก้าวหน้าของความคิด	• ต้องตรวจสอบเกี่ยวกับความก้าวหน้าและการพัฒนาทางความคิด
• แสวงหาทฤษฎีอันเป็นสากล (ไม่ขึ้นกับประวัติศาสตร์และบริบท)	• ทฤษฎีมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และบริบททางสังคมเศรษฐกิจการเมือง
• เชื่อในความเป็นผู้เชี่ยวชาญและแบ่งแยกสาขาความรู้เป็นแขนง	• ให้ความสำคัญกับความรู้ที่เป็นองค์รวม ผสมผสานหลายมิติ หลายสาขาวิชาจึงมีความเป็นสหวิทยาการ

กระแสหลัก

ทางเลือก

- ใช้หลักการปฏิฐานนิยมตรรก (Logical Positivism) • ใช้หลักการตีความเชิงวิพากษ์ (Critical Hermeneutics)
- แนวคิดทฤษฎีไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง • ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง
- ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ด้วยคำถาม • ไม่มีการแบ่งแยกคำถามการวิเคราะห์ออกเป็นสองลักษณะอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด
- What is? อะไรคือและไม่สนใจคำถาม
- What should be? ควรเป็นเช่นใด

เศรษฐศาสตร์แห่งความพอเพียงของชุมชนสันติโลก

ความนำ : เศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยมใหม่ (New Traditional Economy)

ในระบบเศรษฐกิจโลกยุคปัจจุบัน เราพบว่า มี ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่เกิดขึ้นมา เรียกกัน
ในวงวิชาการเศรษฐกิจเปรียบเทียบ(Comparative economics)ว่าเป็นระบบ New Traditional
economy ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความคิดและอุดมการณ์ทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญๆ เช่น พุทธ อิสลาม
ขงจื้อ เป็นต้น

แนวคิดเศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยมใหม่ (New Traditional Economy) ในความเป็นจริงไม่ใช่
เป็นเรื่องใหม่ Karl Polanyi ในผลงานชื่อดัง The Great Transformation (1994) ก็เคยกล่าวถึงแนว
คิดเศรษฐศาสตร์ประเพณี (Traditional Economy) ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความเชื่อมโยงอย่าง
แน่นแฟ้นกับโครงสร้างหรือระบบวัฒนธรรม สังคม (Socio-cultural System)

Polanyi เชื่อว่า ระบบตลาดเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในยุคปัจจุบัน ในระบบเศรษฐกิจประเพณี
นิยม “ตลาด” ไม่ใช่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ กลไกที่สำคัญ คือ ปัจจัย
ทางสังคมและวัฒนธรรมมากกว่า ซึ่งรวมไปถึงคำสอนและความคิดทางศาสนาด้วย
ส่วนนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นเชื่อว่าในทุกสังคม ตลาด คือพลังสำคัญที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจ

ในปัจจุบันยุคโลกาภิวัตน์แนวคิด เศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยมใหม่ หมายถึงระบบเศรษฐกิจ
ที่ไม่มี “ตลาด” เป็นกลไกหลักในการแลกเปลี่ยนสินค้า บริการแต่เศรษฐกิจอยู่ใต้การควบคุมของ
ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม ในระบบนี้มี “ขบวนการทางศาสนา” เป็นพลังที่สำคัญในการกำหนด
ทิศทางของเศรษฐกิจ และเป็นพลังที่มีความสำคัญทางการเมืองและการพัฒนาสังคมด้วย
(J.B. Rosser & M.V. Rosser 1996)

พร้อมๆ กับ ปรากฏการณ์ดังกล่าว ในวงวิชาการเศรษฐศาสตร์ได้มีการพัฒนาแนวคิดทฤษฎี
ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา และเศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยมใหม่ด้วย ดังตัวอย่างเช่น
พุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economics) ของชุนมากเกอร์ (Schumacher 1973) และเศรษฐศาสตร์

ของสำนักคานธี ซึ่งทั้งสองสำนักนี้ให้ความสำคัญสูงแก่เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง (Self - sufficiency) และเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology)

นอกจากพุทธเศรษฐศาสตร์หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธแล้ว เรายังพบว่าในวงการศาสนาอื่นๆ ก็มีการพัฒนาแนวคิดคล้ายๆ กัน เช่น เศรษฐศาสตร์อิสลาม (Islamic Economics) ที่ไม่เน้นการหาผลประโยชน์ (ดอกเบี้ย) จากเงินเป็นหลัก และเศรษฐศาสตร์ของนิกายอามิช ซึ่งเน้นการพึ่งตนเองอย่างเด็ดขาดโดยไม่ติดต่อกับโลกเทคโนโลยีสมัยใหม่

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการกล่าวถึง Neo-Confucianist economy หรือ “ระบบเศรษฐกิจประเพณีนิยมแนวขงจื๊อใหม่” ซึ่งพยายามเอาคำสอนดั้งเดิมของขงจื๊อมาใช้เป็นพื้นฐานในการจัดการระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ที่ให้ความสำคัญแก่เรื่องพลังอำนาจทางประเพณี วัฒนธรรม และอำนาจทางการเมือง

ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยเริ่มหันกลับมาสนใจ “เศรษฐศาสตร์แนวศาสนา” (Religious Economics) ซึ่งพยายามอธิบายว่าคำสอนทางศาสนามีอิทธิพลอย่างไรต่อเศรษฐกิจ และศาสนาเป็นกลไกสำคัญอย่างไรในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ และกำหนดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ ศาสนามีคำสอนอะไรบ้างที่เป็นบรรทัดฐานสำหรับการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ (การบริโภค การผลิต การจัดสรรทรัพยากร ฯลฯ)

ในสังคมไทย เศรษฐศาสตร์แนวศาสนาที่มีระบบคิดที่ชัดเจนมีการเคลื่อนไหวทางสังคมรองรับ มีการนำเอาแนวคิดไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งปรากฏให้เราเห็นในชุมชนหลายแห่งทั่วประเทศ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์ของสำนักสันติอโศก นักคิดของสำนักนี้ กล่าวย่ำว่า ความคิดหลักของสันติอโศก ก็เป็นแนวความคิดแนวเดียวกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” นั่นเอง

ในยุคโลกาภิวัตน์ ลัทธิการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว เป็น “ระบบหลัก” (Dominant System) ของสังคมไทยก่อให้เกิดวิกฤตในมิติต่างๆ ในชีวิตของผู้คน วิกฤตดังกล่าวได้กลายเป็นกระแสแห่งการต่อต้านการพัฒนา และ “ต่อต้านระบบ” (Anti-system) ขบวนการต่อต้านเหล่านี้ได้มองเห็นถึงความสำคัญของท้องถิ่น ที่มีความพอเพียง การพึ่งตนเอง ความสามารถในการจัดการท้องถิ่นของชาวบ้าน วัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากสถานการณ์วิกฤตเศรษฐกิจ “พองสบู่แตก” ในปี 2540 และหลังจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวาระวันคล้ายวันประสูติที่ทรงตรัสแก่สภานักเรียนชาวไทย ในวันที่ 4 ธันวาคม ปีเดียวกัน ได้สนับสนุนให้สังคมไทยตื่นตัวกับการมี “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือเศรษฐศาสตร์แห่งความพอดี

ขบวนการต่อต้านระบบในประเทศไทยที่สำคัญขบวนการหนึ่ง คือ กลุ่มชุมชนพุทธชาดอโศก ซึ่งก่อตั้งโดยพระโพธิธรรมา ในปี 2514 พระโพธิธรรมาได้วิจารณ์ถึงความย่อหย่อนในการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ไทยและชี้ให้เห็นถึงวิกฤตของลัทธิการพัฒนานิยม (Developmentalism) และเริ่มก่อตั้งกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านระบบโดยใช้ชื่อว่า “ขบวนการสันติอโศก” ซึ่งนำไปสู่

ความขัดแย้งกับคณะสงฆ์ อย่างไรก็ดี ตลอดระยะเวลาสามสิบปีจนถึงปัจจุบัน พระโพธิญาณได้ยื่นข้อสร้างชุมชนไทยรูปแบบใหม่ที่มีรากฐานบนพุทธปรัชญาที่ได้รับการตีความใหม่ จนกระทั่งในปัจจุบันจากขบวนการสันติอโศกได้เติบโตเป็น “ชุมชนอโศก” กระจายอยู่ทั่วประเทศไทย สมาชิกของชุมชนหรือ “ชาวอโศก” ได้ยึดถือเอา “ศีล” เป็นหลักชี้้นำในการดำเนินชีวิต ตลอดจนมีทฤษฎีพัฒนาสังคมที่เรียกว่า ทฤษฎี “บุญนิยม” เพื่อต่อต้านและล้อเลียน ระบบ “ทุนนิยม” ที่เป็นระบบหลักครอบงำสังคมไทยในปัจจุบัน

ในการทำความเข้าใจกระบวนการสร้างและพัฒนาชุมชน ทั้งมิติด้านในคือ ภูมิธรรมและมิติด้านนอกคือสังคมसानติสุข ด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ของชุมชนชาวอโศก โดยทำการวิเคราะห์รากฐานทางพุทธปรัชญาที่มีการตีความใหม่โดยพระโพธิญาณ ตลอดจนการนำไปใช้เป็นแนวทางการพัฒนาสังคมที่แตกต่างไปจากลัทธิการพัฒนากระแสหลัก และกลายเป็นโลกทัศน์ และวิถีชีวิตของชาวอโศก หลังจากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนอโศกและสังคมภายนอกชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์กับภาครัฐ ทั้งในช่วงเวลาปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต

กระแสการต่อต้านระบบ : ชุมชนสันติอโศก¹⁰

สุวิดา แสงสีหนาท (2547, น. 2-16) นำเสนอปฏิกริยาตอบโต้ได้ด้วยวิถีชีวิตต่อระบบหลักในกระบวนการพัฒนาสังคมไทยด้วยกรณีศึกษาชุมชนพุทธชาวอโศก โดยเริ่มต้นที่ขบวนการสันติอโศกรวมตัวกันเป็นกลุ่มในปี 2514 เพื่อการปฏิบัติธรรมและการตีความธรรมตามแนวทางของตนเอง จนกลายเป็นกระแสแห่งการต่อต้านจากมหาเถรสมาคม พระโพธิญาณ หลังการถูกขับออกจากคณะสงฆ์ยังคงวิพากษ์วิจารณ์ระบบหลัก และทดลองจัดตั้งชุมชนชาวพุทธที่ถือนั่งสมาธิและเคร่งครัดในวินัย ตลอดระยะเวลา 30 ปี ขบวนการสันติอโศกได้ยื่นข้อและเติบโตจนกระทั่งมีการจัดการและโครงสร้างองค์กร กลายเป็น “ชุมชนอโศก” มากกว่า 8 แห่งทั่วประเทศไทย การที่ชาวอโศกเรียกตนเองว่าเป็นชุมชนนั้น เนื่องด้วยมีองค์ประกอบหลักสี่ส่วน ดังนี้

องค์ประกอบที่หนึ่งเป็นแกนกลางของชุมชน คือ พุทธสถาน หรือ วัด ภายในบริเวณวัดประกอบด้วย สมณะ (พระ) ลิกขมาตุ (ชี) ผู้เตรียมบวชทั้งชายและหญิง (นาค กลัก ปะ) และฆราวาสที่ถือศีลแปด เรียกว่า คนวัด อยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านภายในวัด ผู้ที่อาศัยอยู่ในวัดทั้งหมดจะทำงานเต็มเวลาให้แก่พุทธสถานและชุมชน

¹⁰ ความในหน้า 35-46 คณะผู้วิจัยได้เรียบเรียงมาจากบทความทางวิชาการ ซึ่งเขียนโดย สุวิดา แสงสีหนาท “การพัฒนาทางเลือกในประเทศไทย : กรณีศึกษาชุมชนพุทธชาวอโศก” และได้นำเสนอใน 15th Biennial Conference of the Asian Studies Association of Australia ที่เมือง Canberra ประเทศออสเตรเลีย ระหว่างวันที่ 29 June-2 July 2004 โดยผู้เขียนอนุญาตแล้ว คณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอขอบคุณคุณสุวิดาไว้ ณ ที่นี้

องค์ประกอบที่สอง คือ ญาติธรรม หรือ สมาชิก ที่อาศัยอยู่รอบๆ วัด ซึ่งมักจะปฏิบัติสัปปะ เป็นอย่างต่ำ ญาติธรรมเหล่านี้บางส่วนก็ทำงานเต็มเวลาให้กับชุมชน บางส่วนก็ทำงานกับสังคม ภายนอกและมาช่วยเหลืองานของชุมชนในบางโอกาสหรือวันหยุด

องค์ประกอบที่สาม คือ โรงเรียนสามัญศึกษา ซึ่งจัดตั้งในชุมชนอโศกที่มีความพร้อม และบางชุมชน ได้ขยายให้มีการจัดสอนสายอาชีวะ และมหาวิทยาลัย

องค์ประกอบที่สี่ คือ สมาชิกภายนอกที่สนับสนุนหลักคำสอนของชาวอโศก จะมาร่วมกิจกรรมในโอกาสพิเศษ งานพิธี และเทศกาลงานบุญต่างๆ

ผู้สนับสนุนอุดมการณ์ของชาวอโศก กล่าวว่า พระโพธิ์รักษ์ได้ก่อประโยชน์ในมิติต่างๆ ของสังคม ดังเช่น ความเสมอภาค สันติสุข การพึ่งตนเอง และความพอเพียง สมบัติ จันทรวงศ์ (2531) เรียกชุมชนอโศก ว่า “ชุมชนพุทธยูโทเปีย” หรือชุมชนพุทธในอุดมคติ ประเวศ วะสี (2538) ได้สรุปความสำคัญของชุมชนชาวอโศกว่าเป็นชุมชนแห่งสันติสุข ดังนี้

“ความสำคัญสูงสุดของขบวนการสันติอโศกมิได้อยู่ที่การกินมังสวิรัต แต่อยู่ที่ การสร้างชุมชนที่มีศีลเป็นระบบชีวิตให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ไม่กดขี่ ขูดรีด ไม่ทำโดยหวังกำไร แต่แบ่งปันช่วยเหลือกันเป็นบุญนิยม ทำให้ชุมชน สงบเย็น” (ประเวศ 2538:97)

ในบทความของสุวิดา (2547) นี้ เช่นกัน ได้อธิบายถึง หลักสำคัญในการต่อต้าน “ระบบ” ว่าอยู่ที่การตีความหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้อธิบายและใช้ได้สำหรับวิถีชีวิตอันซับซ้อน ในยุคโลกาภิวัตน์ ประกอบการรื้อถอนโครงสร้างสังคมและค่านิยมปัจจุบัน ทั้งทางด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ จำแนกเป็นประเด็นใหญ่ๆ 4 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ปรัชญา “บุญนิยม” การรื้อฟื้นความหมายคำว่า “บุญ” และการตีความใหม่ เพื่อเข้าใจคำว่า “บุญนิยม” ของพระโพธิ์รักษ์ เป็นการรื้อถอนรากเหง้า “ระบบหลัก” ทั้งพุทธศาสนา กระแสหลัก และ บุญนิยม

ในยุคโลกาภิวัตน์ภายใต้โลกทัศน์แห่งเงินตราและวัตถุ การตีความหลักธรรมและการ ปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนภายใต้ “ระบบหลัก” ในประเทศไทย ก็ถูกรอบงำด้วยเป้าหมายแห่ง เงินตราและวัตถุเช่นกัน ความหมายของ “การทำบุญ” ในปัจจุบัน ผิดเพี้ยนจากการให้ในทุกมิติ เพื่อขัดเกลากจิตใจให้ “ลด ละ กิเลส” และกลับกลายเป็น การให้เพียงมิติเดียว คือ เงินตรา เพื่อหวังผล ตอบแทนที่จะเป็น ลาภ ยศ ชื่อเสียง ในภายภาคหน้า การทำบุญด้วยเงินจึงเป็นไปเพื่อผลตอบแทน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า การทำบุญจึงกลายเป็นการ “เพิ่มกิเลส” และความมัวหมองของจิตใจและ ปัญญา ซึ่งเป็นที่วิพากษ์ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูป และเรียกพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นว่าพวก “บ้าบุญ”

การตีความหรือขยายความหมายของคำว่า บุญ ว่ามิใช่เป็นเพียงเรื่องของปัจเจกบุคคล แต่บุญเป็นเรื่องของสังคมของชาวโศกจึง หมายถึง การ “ให้” แก่สังคมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และรับจากสังคมให้น้อยที่สุด บุญจึงมิใช่เป็นเรื่องเฉพาะฆราวาส แต่เป็นการปฏิบัติเพื่อขัดเกลาตนเองทั้งของสงฆ์และฆราวาส อีกทั้งการให้นั้นมิใช่ให้แก่พระสงฆ์ แต่เป็นการให้แก่สังคมส่วนรวม

ระบบบุญนิยม ที่มีความหมายว่า ให้มากกว่ารับ นอกจากจะเป็นการต่อต้าน พุทธศาสนา “ระบบหลัก” แล้ว ยังเป็นการต่อต้าน “ระบบทุนนิยม” ที่ยึดครองโลกทัศน์ของสังคมสมัยใหม่ด้วย สำหรับชาวโศก ระบบบุญนิยมที่ตัดวงจรผลตอบแทนมากกว่าต้นทุนที่ให้ ที่เรียกว่า การทำกำไร นั้น แท้จริงแล้ว เป็นการ “ขาดทุน” ในระบบบุญนิยม เพราะเป็นการเพิ่มกิเลสหรือสิ่งกีดขวางในการพัฒนาตน (Heikkila-Horn, 2002)

ประเด็นที่สอง ภาวะ “โลกุตตรปัญญา” หรือ การรู้แจ้งในธรรมหรือความจริงแห่งธรรมชาติ ในชุมชนโศก พระโพธิ์รภัยได้กำหนดเป้าหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติธรรมสำหรับทุกคน ว่าเป็น “โลกุตตรปัญญา” ซึ่งสามารถรู้แจ้งได้ด้วย “โลกุตตรธรรม” ในตนเอง (ภัทรพร 2540, หน้า 33) ดังนั้น การลด ละ กิเลส เพื่อบรรลุถึงภาวะแห่งจิตและปัญญาหรือภูมิธรรม ที่มีความสงบสุข แห่งความรู้แจ้งความจริงในธรรมชาติ จึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตสำหรับทุกคนทั้งฆราวาสและนักบวช

ประเด็นที่สาม คือ การตีความเรื่อง “กิเลส” ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ กิเลส หมายถึง ความต้องการที่มากเกินไปกว่าความพอเพียงหรือ ความจำเป็น แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ แลไหนจึงเรียกว่าพอเพียงและอะไรคือสิ่งจำเป็น ในโลกปัจจุบันที่มีแต่ความสับสนซับซ้อน ทุกสิ่งดูเหมือนจำเป็นไปเสียทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น โทรศัพท์มือถือ ข่าวสารข้อมูล คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต รถยนต์และการก้าวทันเทคโนโลยี แม้แต่ในโลกตะวันตก ก็ยังสับสนในเส้นแบ่งของ คำว่า ความปรารถนา (Desire) ความต้องการ (Want) และความจำเป็น (Need)

การตีความคำว่า “กิเลส” ของพระโพธิ์รภัยดังกล่าวใช้แนวการวิเคราะห์ใน “พุทธเศรษฐศาสตร์” ที่ให้ความสำคัญกับการบริโภคที่มี “ประสิทธิภาพ” สูงสุด มิใช่ความ “พึงพอใจ” ที่ไม่มีขอบเขตจำกัดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ในพุทธเศรษฐศาสตร์ ความพึงพอใจหรือความสุขจากการเสพ เป็นการบริโภคในระดับความสุข หรือที่เรียกว่า ความต้องการ (Want) หรือถ้าจะเรียกให้ตรงความหมายแบบพุทธ ก็คือ การบริโภคอันเกิดจากตัณหา การบริโภคในลักษณะเป็นการสนองตัณหาจึงไม่จำเป็นต้องมี อีกทั้งเป็นความสุขที่ไม่ยั่งยืนถาวร เพราะเป็นความสุขที่อาจนำไปสู่ความทุกข์ คือ เกิดความทะยานอยากเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด ภาวะที่เกิดความทะยานอยากนั้นก็คือ ความปรารถนา หรือความร่ำร้อนที่เกิดขึ้นภายใน ในขณะที่ยังไม่ได้สิ่งที่ตั้งความหวังเอาไว้ใหม่ ดังนั้น สุขจากการเสพนั่นแท้ที่จริงคือ “อาหาร” หรือปัจจัยของความทุกข์ ฉะนั้นความสุขที่ได้รับจากการเสพ พุทธเศรษฐศาสตร์จึงถือว่าเป็น “ความทุกข์” ประเด็นนี้เป็นจุดแตกต่าง

ที่สำคัญยิ่งระหว่างเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและพุทธเศรษฐศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ก่อให้เกิดปัญหาการหมดไปของทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของโลกในปัจจุบัน

ในจุดยืนแบบพุทธ การบริโภคที่มี “ความจำเป็น” มีเพียงสถานเดียวคือการบริโภคเพื่อบำบัดความจำเป็นทางสรีรภาพเป็นหลัก ดังนั้นพุทธเศรษฐศาสตร์จึงเน้นการบริโภคที่เป็นไปเพื่อบำบัดความจำเป็นทางสรีรภาพ ซึ่งเป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะเป็นการบริโภคเพื่อใช้แก้ปัญหาให้ตรงประเด็น (อภิชัย, 2544, หน้า 445-454) ฉะนั้น การตีความเรื่องกิเลสและแนวทางการบริโภคเพียงเพื่อความจำเป็นทางกายภาพของชาวโศก จึงถือได้ว่าเป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในจุดยืนแบบพุทธ และได้นำไปสู่ชุมชนที่มีวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐศาสตร์แห่งความพอ ภายในชุมชน

ประเด็นที่สี่ คือ การตีความคำว่า “ความเมตตา” กับการกินมังสวิรัตว่า การไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยการไม่บริโภคเนื้อสัตว์เป็นบ่อเกิดแห่งความเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน อีกนัยหนึ่งความเมตตานี้มิใช่เฉพาะเพียงมนุษย์ แต่ครอบคลุมถึงความเมตตาต่อสัตว์โลกทั้งหลายด้วยการตีความทางด้านทฤษฎีของพระโพธิรักษ์ดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น เป็นรากฐานทางปรัชญาทางด้านการปฏิบัติของชุมชนโศก นำไปสู่โลกทัศน์หรือแนวคิดพื้นฐานในการมองโลก การคิด การกระทำของชาวโศก ซึ่งแตกต่างไปจากระบบหลัก โดยมีหลักสำคัญคือ “ทุกการกระทำเป็นการปฏิบัติธรรม” ชาวโศกทำสมาธิด้วยสองตาเปิด และเอาใจใส่ต่องานชนิดต่างๆ ในชุมชนอย่างจริงจัง หลักสำคัญในการทำงานนั้น มิใช่มุ่งหวังผลหรือรายได้ แต่มุ่งหวังว่าการทำงานเป็นการขัดเกลापฏิกกรรม ซึ่งเป็นมิติด้านนอกและรวมถึงการบำเพ็ญวัตรธรรม จิต ปัญญา ซึ่งเป็นมิติด้านในด้วย

นอกจากนี้ สุวิดา (2547) ยังได้อธิบายถึงการพัฒนาสังคมแนวทางเลือกของชุมชนโศก ว่าชุมชนโศกในตัวเองเป็นการวิพากษ์ “ระบบหลัก” ทั้งทางด้านการเมืองและสังคม ในโศก การปฏิบัติธรรมไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่ดำเนินไปภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมและสภาพแวดล้อม แนวคิดดังกล่าวก่อให้เกิดการพัฒนาสังคมที่แตกต่างจาก “ระบบหลัก” ดังนี้

1. การรื้อถอน “ค่านิยมและโครงสร้างทางสังคม” ด้วยการตีความคำว่า “ศีล” หรือ “ความเจริญ” ที่ชาวโศกเรียกว่า “อริยธรรม” พระโพธิรักษ์รื้อถอนโครงสร้างสังคมปัจจุบันที่คนที่มีความเจริญหรือไม่เจริญ แบ่งกันด้วยความมั่งคั่งทางวัตถุและอำนาจ และสร้างใหม่ด้วยโครงสร้างแห่งธรรมที่ความเจริญแบ่งกันด้วยระดับการขัดเกลาคิดใจหรือการปฏิบัติธรรม จากเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตคือโลกุตตรปัญญา ที่ตีความมาสู่การปฏิบัติคือ ศีล ฉะนั้น ลำดับขั้นของมนุษย์ในโครงสร้างสังคมของชุมชนโศกจึงแบ่งกันด้วยระดับของการปฏิบัติศีล อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติจริงการแบ่งด้วยศีลในชุมชนโศกเป็นไปอย่างหลวมๆ ทุกลำดับขั้นทุกเพศวัยร่วมพลังกันด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และ อุดมการณ์แห่งธรรม “บุญนิยม” การแบ่งโครงสร้างสังคม

ของชาวโศกนำไปสู่ “ค่านิยม” ที่ยกย่องผู้ที่ปฏิบัติดีสูงชันอย่างเคร่งครัด ผู้ซึ่งสละผลประโยชน์ส่วนตัว และผู้ซึ่งทำประโยชน์ให้แก่สังคม “ขยัน สร้างสรรค์ กล้าจน ทนต่อคำเย้ยหยัน” เป็นคำขวัญที่บ่งชี้ถึงความภาคภูมิใจของชาวโศก (Kaewthep 2003; p. 5) ตัวอย่างที่เป็นที่นับถือของชาวโศกและเป็นที่รู้จักกันดีในภาคการเมืองของประเทศไทย คือ จำลอง ศรีเมือง จำลองเป็นคนวัด หรือ ผู้อาศัยอยู่ในวัด ที่ชุมชนปทุมโศก จังหวัดนครปฐม เป็นผู้ซึ่งปฏิบัติดีและสละความสุขส่วนตัว เพื่อปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมในด้านความเคลื่อนไหวทางการเมือง

2. การกระจายรายได้ของสังคม ด้วยระบบสวัสดิการชุมชนที่เรียกว่า “สาธารณโภค” ซึ่งแปลตรงตัวว่า ทรัพย์สินของส่วนรวม โดยมีหลักการว่า รายได้หรือผลประโยชน์ที่ได้จากการทำงานในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของผลผลิตทางเกษตร หรือรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ จะเข้าสู่สาธารณโภค และสาธารณโภคจะจัดเตรียมปัจจัยพื้นฐานแก่สมาชิกในชุมชน ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค ค่าเดินทาง เป็นต้น ตามความจำเป็นของแต่ละบุคคล ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเป็นระบบการกระจายรายได้ที่นำความจำเป็นและความอยู่ดีมีสุขของสังคมหรือชุมชนเป็นสำคัญต่างจากการกระจายรายได้ในสังคมทุนนิยม ซึ่งกระจายรายได้แบ่งเป็นไปตามความสามารถของบุคคลที่ทำรายได้ขึ้น

ระบบสาธารณโภคให้ความสำคัญต่อทุกคนในชุมชนโศก กล่าวคือ นอกจากจะจัดเตรียมปัจจัยพื้นฐานแก่ชาวโศกแล้ว ยังจัดเตรียมสวัสดิการสังคมที่เกื้อหนุนให้ชาวโศกสามารถปฏิบัติธรรมขัดเกลาจิตใจและปัญญาด้วยการร่วมพลังกลุ่มทำงาน ก่อเกิดคุณภาพทางด้านวัตถุ ในขณะที่เดียวกันก็ เกื้อหนุนการพัฒนาตนในโครงสร้างจริยธรรมของชุมชนด้วย กล่าวได้ว่า แนวคิดสาธารณโภคมีความใกล้เคียงเป็นอย่างยิ่งกับแนวคิดธรรมิกสังคมนิยมที่นำเสนอโดย ท่านพุทธทาสภิกขุ Peter A. Jackson ได้วิเคราะห์ระบบธรรมิกสังคมนิยมไว้ดังนี้ “ท่านพุทธทาสภิกขุ ให้คุณค่าแก่ระบบสังคมนิยม เนื่องด้วย เน้นที่กิจกรรมที่มีการร่วมมือกันมากกว่าการแข่งขัน “ธรรมิกสังคมนิยม” เป็นรูปแบบสังคมที่มีใช้เพียงแค่จัดเตรียมสิ่งจำเป็นของชีวิตสำหรับแต่ละบุคคลเท่านั้น แต่มีเป้าหมายที่สูงกว่า คือ การจัดเตรียมสภาพการณ์ทางสังคมที่จะเอื้ออำนวยต่อบุคคลเพื่อการบรรลุ “นิพพาน” (Jackson, 2003; p. 240)

ด้วยรากฐานทางปรัชญา ทั้งการตีความคำว่า “กิเลส” ที่ทำให้ชาวโศกมีลักษณะที่ “กินง่าย อยู่ง่าย” และปรัชญา “บุญนิยม” ที่ทำให้ชาวโศกขยันขันแข็งในการทำงานทุกประเภทในชุมชน ลักษณะดังกล่าวทำให้ค่าใช้จ่ายของสาธารณโภคไม่มากเท่าใดนัก ในขณะที่มีการผลิตมากมาย กิจกรรมต่างๆ ในชุมชนดำเนินไปด้วยดี จนกระทั่งชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้และกลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งด้วยตนเอง

3. ความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมกันใน “สังคมยูโทเปีย” หรือ สังคมในอุดมคติของชาวพุทธ ดำเนินไปได้ด้วยความมุ่งมั่นในโลกุตตรปัญญา บุญนิยม และการลดกิเลส ด้วยอุดมการณ์ศาสนา ดังกล่าว ชุมชนชาวโศกจึงมีความเคร่งครัดในวินัยส่วนบุคคล ในขณะที่เดียวกันก็ ให้ หรือ ทำสิ่งดีๆ

ให้แก่สังคมด้วยกระบวนการกลุ่ม ซึ่งนำไปสู่ชุมชนที่มีความสงบสุข ชัยชนะแห่ง และองค์กรทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่มีความพอเพียงทางด้านเศรษฐกิจและพึ่งตนเองได้ในแต่ละชุมชน ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีลักษณะเท่าเทียม (Egalitarian Inter-relationship) ในชุมชนอโศกแต่ละแห่งจะมีคณะกรรมการทำงานของแต่ละชุมชนที่ไม่ต้องพึ่งพาชุมชนอโศกแห่งอื่น แต่ทุกชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดด้วยอุดมการณ์กลุ่ม “บุญนิยม” มีการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบ ผลิตผล ผลิตภัณฑ์ ความรู้ และบุคลากร ระหว่างชุมชนในลักษณะเครือข่าย ตลอดเวลา ซึ่งนำไปสู่ความสามารถในการจัดการตนเองได้ของกลุ่ม จนกระทั่งกลุ่มชาวพุทธอโศกหลุดพ้นจากบ่วงบาศก์การตลาดของระบบทุนนิยม

เศรษฐศาสตร์ชุมชน : พอเพียงและพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองได้ของชุมชนอโศกวางอยู่บนฐานของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมากกว่า 30 ชนิด โดยแต่ละฐานงานดำเนินไปด้วยการอาสาสมัครอย่างแข็งขันของสมาชิกชาวอโศกทั้งนักบวช ผู้เตรียมบวช คน วัด สมาชิกที่อยู่รอบๆ วัด ตลอดจนผู้สนับสนุนจากภายนอก โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเชี่ยวชาญเฉพาะทางหรือความฉลาด แต่ให้ความสำคัญกับการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานเป็นกลุ่ม ระบบการทำงานเป็นกลุ่มดังกล่าว ใกล้เคียงกับ “ระบบการต่อต้านนักคิดที่เท่าไม่ติดดิน” (Anti-intellectual) ซึ่งเป็นแนวคิดของกลุ่มนักทฤษฎีการพัฒนาแนวทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับปัญญาและประสบการณ์ของชาวบ้าน ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชนในขณะเดียวกันการทำงานเป็นทีมก็เป็นการควบคุมซึ่งกันและกันและสืบต่ออุดมการณ์ร่วมของกลุ่มฐานงานที่สำคัญที่ถือว่าเป็นสามอาชีพภูษาติ คือ “กสิกรรมธรรมชาติไร้สารพิษ ปุ๋ยสะอาด และขยะเอ๋ย” ซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญใดๆ แต่ดำเนินตามหลักธรรมในศีลข้อที่หนึ่ง คือ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น หมายถึง การไม่ก่อให้เกิดทุกข์ ทั้งต่อ กสิกร ผู้บริโภค สัตว์โลกและสิ่งแวดล้อม และอาชีพทั้งสามเป็นกิจกรรมที่ครบวงจรในตัวเอง และต่อชุมชน นับแต่การผลิต ผลิตผล การประกอบอาหาร และการกำจัดของเสียจากการบริโภค นำไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชน

แนวคิดเรื่อง “กสิกรรมธรรมชาติ” และกิจกรรมทุกชนิดที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความจำเป็นในชุมชนอโศก คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์เปรียบเทียบกับ “ทฤษฎีการผลิต” ในพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับต้นทุนที่เกิดขึ้นจริงจากทุกแหล่งทรัพยากร ไม่ใช่เพียงแต่ต้นทุนที่เป็นเงินและวัตถุดิบตามแนวทางการคำนวณในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ต้นทุนที่เกิดขึ้นจริงในพุทธเศรษฐศาสตร์แบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ทรัพยากรจากมนุษย์ ได้แก่ปัญญาและประสบการณ์ซึ่งรวมเรียกว่าพลังสมอง และพลังแรงงาน ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ทุนทางกายภาพและทุนทางสังคม ตลอดจนเทคโนโลยี ส่วนที่สามคือ ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ พลังงาน

และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ นอกจากนั้น พุทธเศรษฐศาสตร์ยังคำนึงถึงของเสียที่ได้จากการผลิตว่าเป็นส่วนหนึ่งของต้นทุนด้วย (อภิชัย พันธเสน, 2544 , หน้า 430-436)

เมื่อนำทฤษฎีการผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์มาวิเคราะห์กิจกรรมการผลิตหรือฐานงานต่างๆ ในชุมชนอโศก จะเห็นได้ว่า การผลิตของชาวอโศกมีต้นทุนที่เกิดขึ้นจริงต่ำมาก ชาวอโศกได้ใช้ทรัพยากรทุกส่วนโดยไม่มีของเสียเหลือทิ้ง ผลผลิตจากการเกษตรได้ถูกแปรรูปเป็นอาหารของชุมชน ส่วนที่เกินความต้องการถูกแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่าย ส่วนของเสียก็นำมาแยกเป็นส่วนที่สามารถนำกลับมาใช้ได้ใหม่ หรือนำไปทำเป็นปุ๋ย คืบสู่การผลิตทางการเกษตรอีกครั้ง ฉะนั้น จึงแทบจะไม่มีต้นทุนจากของเสียเลย อีกทั้งชาวอโศกยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่น้อยมาก ส่วนทรัพยากรที่สร้างจากมนุษย์ ชาวอโศกก็เลือกใช้เทคโนโลยีเพียงบางชนิดที่จำเป็นต้องมีเพื่อคุณภาพของผลิตภัณฑ์โดยให้ความสำคัญกับการทำงานเป็นกลุ่ม มากกว่าที่จะใช้เทคโนโลยีเพื่อความสะดวกสบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมธรรมชาติ ชาวอโศกไม่ใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีใดๆ แต่สำเร็จด้วยสองมือของชาวอโศกเอง ส่วนทรัพยากรจากมนุษย์ ก็ได้จากอาสาสมัครในชุมชน ทั้งพลังสมองและพลังแรงงาน ฉะนั้น ต้นทุนรวมที่เกิดขึ้นจริงในการผลิตของชาวอโศกจึงต่ำมาก นำไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง และการพึ่งตนเองได้ของชุมชนอโศก

ฟื้นฟูเศรษฐศาสตร์ประเพณีนิยม บนพื้นฐานปรัชญาการศึกษาใหม่

ชุมชนอโศกไม่เพียงแต่สร้างสังคมเข้มแข็งด้วยเศรษฐกิจพอเพียงและสามารถพึ่งตนเองได้ แต่ยังรื้อฟื้นวัฒนธรรมที่ดีงามของไทย นั่นคือ “ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ” ในขณะเดียวกันก็แก้ไขจุดบกพร่องที่แฝงตัวอยู่ในวัฒนธรรมไทย ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดคือ ระบบความสัมพันธ์ใน “โรงเรียนสัมมาสิกขา” ซึ่งมีอยู่ในชุมชนอโศกหลายแห่ง นักเรียนในโรงเรียนสัมมาสิกขามีผู้ปกครองที่เป็นสมาชิกหรือผู้สนับสนุนอุดมการณ์ของชาวอโศก ส่วนตัวนักเรียนจะต้องมีความสมัครใจและเต็มใจที่จะปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในศีลห้าและอุดมการณ์บุญนิยม ปรัชญาการศึกษาสามารถรวบรวมอยู่ในคำขวัญที่ว่า “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” นั่นคือ เป้าหมายของการศึกษาอยู่ที่ความเป็นคนดี เป็นหลักสำคัญ แล้วจึงตามมาด้วยการทำงานเป็นกลุ่มในฐานงานต่างๆ และความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงานซึ่งเป็นการพัฒนาตนของชาวอโศก ส่วนสุดท้ายคือ เก่งในด้านวิชาการ จะเห็นได้ว่าปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนสัมมาสิกขาเป็นกระแสดั้งเดิมที่สะท้อนค่านิยมและวัฒนธรรมของชาวอโศกนั่นเอง ดังนั้นระบบการศึกษาดังกล่าวจึงเปรียบเสมือนเป็นการผลิตซ้ำและสืบทอดแนวคิดอุดมการณ์ของพระโพธิรักษ์ด้วยอีกทางหนึ่ง

สำหรับวัฒนธรรม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เนื่องด้วยนักเรียนในโรงเรียนสัมมาสิกขาจะเรียนทั้งวิชาการและการขัดเกลาจิตใจด้วยฐานการทำงานต่างๆ โดยครูผู้สอนก็คือ นักบวชและสมาชิกชุมชน ที่ปฏิบัติหน้าที่ในฐานการทำงานต่างๆ ดังนั้น ผู้ใหญ่ทุกคนในชุมชนอโศกจึงเป็นครูของนักเรียนสัมมาสิกขา เด็กนักเรียนจะเรียกครูหรือผู้ใหญ่ทุกคนว่า “อา” หรือ ลุง ป้า

ตามสมควร และเรียกนักเรียนที่โตกว่าว่า “พี่” วัฒนธรรมในชุมชนโศกเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีความซับซ้อนกันระหว่าง วัด บ้าน และ โรงเรียน นักเรียนจะได้รับการกล่อมเกลาทั้งในด้านวิชาการ และวิธีการทำงาน ในบรรยากาศแห่งการจัดเกลาจิตใจตน ตลอดจนวัฒนธรรมและอุดมการณ์ของชาวโศก ในขณะที่ผู้ใหญ่หรือพี่จะสอดส่อง ดูแล และตักเตือน ผู้ที่เด็กกว่าผู้ใหญ่หรือพี่ที่จะต้องปฏิบัติตนให้ดีเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่รุ่นน้องด้วย ระบบการจัดเกลาเช่นนี้มิได้แตกต่างไปจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่เคยมีในวัฒนธรรมไทย แต่สิ่งที่แตกต่างอย่างเด่นชัดคือ เด็กนักเรียนในชุมชนโศกได้รับการสอนให้กล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็นของตนเอง ตลอดจนมีระบบการ “ชี้ชมชมทรัพย์” ที่ทุกคนสามารถแนะนำข้อบกพร่องและชื่นชมข้อดีของผู้อื่น ด้วยจิตเมตตา ไม่ว่าผู้นั้นจะมีอายุมากกว่า หรือน้อยกว่า กระบวนการดังกล่าวเป็นการต่อต้านระบบอำนาจนิยมที่ฝังรากลึกในสังคมไทย ชาวโศกได้คัดสรรสิ่งดีงามจากวัฒนธรรมไทย ในขณะเดียวกันก็แก้ไขจุดบกพร่องที่เป็นต้นเหตุของปัญหาในสังคมไทย

แม้โดยภาพรวม ชุมชนโศกจะต่อต้านสังคมสมัยใหม่ที่ฟุ้งเฟ้อ และหลงใหลในระบบบริโภคนิยม แต่ในขณะเดียวกัน ชาวโศกก็คัดสรรสิ่งที่ดีจากสังคมสมัยใหม่ คือ การยอมรับในเทคโนโลยี เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในสองด้าน ด้านที่หนึ่งคือ การใช้เทคโนโลยีผลิตสื่อเพื่อเผยแผ่ธรรมและปรัชญาบุญนิยม ได้แก่ การผลิตหนังสือ วารสารหลายประเภท แผ่นพับข่าวสารชุมชน ซีดี วีดีโอ เทป เว็บไซต์ วิทยุชุมชน การสัมภาษณ์ทางทีวี และบทความ ด้านที่สองคือการใช้เทคโนโลยีที่จำเป็นเพื่อการผลิตผลิตภัณฑ์ อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีสมัยใหม่ถูกจำกัดเพียงเพื่อประโยชน์สาธารณะ มิใช่ความสะดวกสบายส่วนบุคคล ยกตัวอย่างเช่น ด้วยการถือศีลแปด คนวัดไม่ได้รับอนุญาตให้ใช้เครื่องไฟฟ้าใดๆ แม้แต่ไฟส่องแสงสว่างก็ต้องไม่เกิน 10 วัตต์ เป็นต้น

ศึกษาชุมชนศรีษะโศก

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2003) ได้ทำการศึกษารูปแบบของชุมชนพึ่งตนเองของสันติโศกโดยใช้ตัวอย่างของชุมชนศรีษะโศก (จังหวัดศรีสะเกษ) และพบว่า ชุมชนนี้มีลักษณะเด่นคือการใช้ชีวิตร่วมกันแบบพึ่งตนเองที่อาจเรียกได้ว่า เป็นยูโทเปียแบบพุทธด้วยหลักการชุมชนนิยม (Communalism) โดยข้อสรุปที่สำคัญๆ ดังนี้

1. ระบบบุญนิยม ในความหมายของพระโพธิ์รักษ์เป็นหลักการสำคัญในการกำหนดการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ ข้อนี้ตรงกับแนวคิดของ New Traditional Economy ที่บ่งว่า คำสอนของปรัชญาศาสนาเป็นกลไกสำคัญที่กำหนดการตัดสินใจที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ

2. ในชุมชนศรีษะโศก บุญนิยม ได้กลายเป็นพื้นฐานในการสร้างกฎระเบียบที่ควบคุมการดำรงชีวิตประจำวันของสมาชิกชุมชน ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดและสมบูรณ์แบบ นับว่าบุญนิยมเป็นอุดมการณ์หลักที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของสมาชิกชุมชนที่ใช้ชีวิตแบบทวนกระแสและพึ่งตนเอง

3. ระบบเศรษฐกิจของศรีษะอโศก แบ่งออกเป็นสองระดับ คือ ระดับที่หนึ่งเป็นกิจกรรมทางการผลิตและการบริการที่ตอบสนองความต้องการภายในชุมชน ระดับที่สองเป็นธุรกิจชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนกับระหว่างเครือข่ายต่างๆ ของชุมชนและติดต่อธุรกิจกับภายนอกด้วย

นอกจากนี้ยังมีข้อสรุปเพิ่มเติมสำคัญต่อการดำรงชีวิตของศรีษะอโศกอีกสามข้อ คือ

1. ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างสมาชิกชุมชน : ในชีวิตประจำวัน จะมีกิจกรรมมากมายที่เชื่อมโยงเครือข่ายของชุมชนและระหว่างสมาชิกชุมชน ซึ่งทำให้ศรีษะอโศกเป็นชุมชนที่มีชีวิตชีวา มีความเข้มแข็งมั่นคงและยั่งยืน

2. ความเป็นอยู่อย่างพอเพียง : เพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้จะต้องมีปัจจัยอย่างเพียงพอสำหรับการดำรงชีวิต นั่นคือมีที่ดินอย่างเพียงพอ มีทรัพยากรธรรมชาติอย่างเพียงพอ นี่เป็นจุดแข็งของชุมชนอโศก ในความหมายในทางนิเวศ คำว่าเพียงพอ แปลว่า มีธรรมชาติอย่างเพียงพอและใช้ธรรมชาติอย่างเพียงพอ

3. การจัดการชุมชน : ศรีษะอโศกเป็นแบบจำลองที่แสดงให้เห็นว่า ชุมชนจะเข้มแข็งได้นั้น ชุมชนนั้นๆ จะต้องมีการสร้างและกระบวนการตัดสินใจ ที่ตั้งอยู่บนหลักการของความเป็นอิสระที่ครอบคลุมทุกมิติของสังคม

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2003) นำเสนอข้อสรุปทางทฤษฎีว่า บุญนิยมของสันติอโศก ก็คือ “เศรษฐศาสตร์แห่งการให้” นั่นเอง (Economics of Giving) ซึ่งรวมไปถึงการแบ่งปันทรัพยากรกัน การทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือแรงงานและช่วยเหลือความคิดแก่กันและกันภายในชุมชน นอกจากนี้ยังมีการขยายเรื่องการให้และการแบ่งปันออกไปสู่สังคมภายนอกด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นอาจกล่าวได้ว่า “บุญนิยม” นับว่าเป็น ทางเลือกที่อยู่ตรงกันข้ามกับ “ทุนนิยม” ระบบเศรษฐกิจแบบบุญนิยมมีอุดมการณ์ที่ชัดเจนในการปลดปล่อยผู้คนให้หลุดพ้นจากโซ่ตรวนของทุนนิยม

การเปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจ 2 แนว

ลักษณะที่สำคัญ	บุญนิยม	ทุนนิยม
1. แก่นแท้ของระบบ	เศรษฐศาสตร์แห่งความพอดีบนพื้นฐานของศาสนาธรรม	เศรษฐศาสตร์แห่งความเจริญเติบโต
2. จุดมุ่งหมาย	ความสมบูรณ์ทางจิตใจ	ความสมบูรณ์ทางวัตถุ
3. หลักเกณฑ์ของความสำเริง	หลุดพ้นจากโลภียธรรม	ลุ่มหลงในโลภียธรรม
4. เป้าหมายสุดท้าย	ตัดขาดจากวัตถุนิยม	ลุ่มหลงในวัตถุนิยม
5. โลกทัศน์	อยู่อย่างเรียบง่าย	อยู่อย่างร่ำรวยทางวัตถุ

ลักษณะที่สำคัญ	บุญนิยม	ทุนนิยม
6. กิจกรรมทำงาน	ทำงานขยัน ต้องการน้อย ช่วยเหลือกัน	ทำงานน้อย ต้องการมาก ไม่มีการแบ่งปันกัน
7. ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	คุ้มครองระบบนิเวศ	สร้างมลภาวะและ ทำลายธรรมชาติ

(ที่มา : Heikkila – Horn 1998)

อนาคตและปัจจุบันของกลุ่มชาวพุทธอโศก

สรรพสิ่งล้วนแปรผัน ในช่วงเวลา 30 ปี ทั้งชุมชนอโศกเองและสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงมากมาย ยกเว้นความแข็งแกร่งของคณะสงฆ์ไทย กลุ่มชาวพุทธอโศกยังคงถูกเนรเทศจากมหาเถรสมาคม และยังคงมีชาวพุทธจำนวนมากที่ต่อต้านหลักคำสอนของชาวอโศก เนื่องจากความเคร่งครัดในศีลวินัย และการตีความธรรมที่ไม่ตรงกับพุทธศาสนากระแสหลัก ซึ่งทำให้ชาวอโศกดูแปลกประหลาดจากสังคมทุนนิยม แต่ถึงกระนั้น ชุมชนอโศกได้พิสูจน์ตนเองในการเป็นแนวทางเลือกและการเป็นชุมชนเข้มแข็ง หลักธรรมคอบำกับการปฏิบัติไม่เห็นแก่ตัว ทำงานเป็นกลุ่มอย่างขยันขันแข็ง และมีวิถีชีวิตเรียบง่ายแบบชาวพุทธ อาจพิจารณาได้ว่าการดำรงอยู่ในวิถีเช่นนี้คือการต่อต้านระบบทุนนิยม ซึ่งเป็นระบบหลักในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อชุมชนอโศกไม่ได้ถูกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 และได้กลายเป็นตัวอย่างแห่งการพัฒนาแนวทางเลือกของหน่วยงานรัฐบาล

วิกฤตเศรษฐกิจ มีผลให้ชาวนาจำนวนมากประสบปัญหาหนี้สินต่อ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) รัฐบาลทักษิณ ชินวัตร จึงมีนโยบายที่จะบรรเทาปัญหาหนี้สินให้แก่ชาวนา โดยประกาศโครงการพักชำระหนี้เป็นเวลาสามปีผ่าน ธกส. ในระหว่างสามปีดังกล่าว ธกส. ได้ส่งลูกหนี้ซึ่งเป็นชาวนามอบกรมการเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากชุมชนอโศก จุดประสงค์หลักเพื่อให้ชาวนามีเศรษฐกิจพอเพียงและหลุดพ้นจากการเป็นหนี้สิน โครงการอบรมนี้เริ่มตั้งแต่ปี 2545 เป็นเวลาสามปี มีชาวนาเข้ารับการอบรมตามแนวทาง “บุญนิยม” มากกว่า 300,000 คน นอกจากนี้ ในปี 2546 โรงเรียนสัมมาสิกขาได้เป็นตัวอย่างแห่งหนึ่งในโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนให้เป็นทางเลือกจากระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่เป็น “ระบบหลัก” ในสังคมไทยปัจจุบัน ส่วนความสัมพันธ์กับสังคมไทย ชุมชนพุทธอโศกเป็นแนวทางเลือกจากพุทธศาสนากระแสหลักและสังคมทุนนิยม ตลอดจนการเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจนับแต่ปี 2540 มีผลให้ชาวไทยจำนวนมากหันมาสนับสนุนแนวคิดของชาวอโศกและร่วมในเทศกาลบุญต่างๆ ของชุมชนอโศก

เศรษฐศาสตร์แห่งความพอเพียงและการพัฒนาแนวทางเลือกให้ข้อสรุปที่สำคัญ คือ การพัฒนาสังคมไปสู่สังคมที่มีเศรษฐกิจพอเพียง เข้มแข็ง ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้นั้น ชุมชนอโศก มิได้เริ่มจากโลกทัศน์ที่ว่า จะผลิตอะไรแล้วจะขายได้ราคาดีหรือหวังแค่ผลตอบแทน แต่ชุมชน อโศกเริ่มจากการเปลี่ยน “โลกทัศน์” ไปสู่ วัฒนธรรมรวมหมู่ ค่านิยมแห่งการให้ การทำงานอย่าง ขยันขันแข็ง การทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมอย่างเต็มที่ ความมุ่งมั่นที่จะพึ่งตนเองภายในชุมชน การร่วมพลังกันด้วยกระบวนการกลุ่มแก้ไขและจัดการปัญหาต่างๆด้วยความมีเมตตาต่อกัน ด้วยความเป็นธรรมและความเท่าเทียมกัน และที่สำคัญที่สุดคือ การลด ละ กิเลสส่วนตน การเปลี่ยน โลกทัศน์ดังกล่าว มีผลให้จิตใจและปัญญาปราศจากความมัวหมองอันเกิดจาก โลภ โกรธ หลง เป็นการยกระดับภูมิธรรมทั้งส่วนตนและสังคมโดยรวม ประเด็นนี้เป็นกุญแจสำคัญที่จะไขประตู สู่สังคม โลกุตตรปัญญา “บุญนิยม” อาจจะเป็น “หน่ออ่อน” ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง “โลกทัศน์” ในการพัฒนาสังคมไทย ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคมที่จะนำไปสู่ความมี เศรษฐกิจพอเพียง เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ เป็นสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน และเป็นสังคม สานติสุขด้วยเป้าหมายทางศาสนา

บทที่ 2

ญาณวิทยาบูรณาการศาสตร์ (Integral Epistemology) และวิธีวิทยาการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยเรื่องการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นงานวิจัยอภิมาน (Meta Research) หรือการวิจัยงานวิจัย การมีความเข้าใจเรื่องญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ย่อมเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญด้วยเหตุที่ว่าปรัชญาสาขานี้มุ่งให้มนุษย์ไม่ยอมรับ “ความรู้” ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปอย่างไม่ตั้งคำถามหรืออย่างจวน โดยประสงค์ให้มนุษย์ตั้งคำถามพื้นฐานที่ว่า อะไรคือความรู้ (What is knowledge?) อะไรคือความจริง (What is truth?) มนุษย์สามารถรู้อะไรได้บ้าง (What can be known?) มนุษย์ “รู้” ได้อย่างไร (How do we know?) การทบทวนหรือพยายามตอบคำถามเหล่านี้ก่อให้เกิดทฤษฎีความรู้หลายสำนัก บางสำนักเชื่อว่าความเป็นจริงนั้นอาจปรากฏได้โดยศึกษาจากสิ่งที่ปรากฏและรับรู้ได้โดยอายตนะทั้งห้าบางสำนักเชื่อว่ามีความเป็นจริงในระดับเหนือธรรมชาติ (Metaphysical Reality) ซึ่งอาจสัมผัสไม่ได้โดยตรงด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ แต่สามารถเข้าถึงได้โดยจิตใจและจิตวิญญาณ ในขณะที่เดียวกันมีนักทฤษฎีบางสำนักเชื่อว่าไม่มีความเป็นจริงใดๆ ที่เป็นอิสระหรือหลุดรอดจากการให้ความหมายหรือการสร้างความหมายของมนุษย์เอง ความเป็นจริงจึงเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นและผูกโยงกับเงื่อนไขเวลา สถานที่ ตลอดจนบริบทต่างๆ ที่ห้อมล้อมมนุษย์เอาไว้อีกด้วย การทำความเข้าใจความแตกต่างของจุดยืนทางภววิทยา (Ontological Stance) ของสองสำนักที่ขัดแย้งอย่างข้างต้นนำไปสู่ความเข้าใจต่อเรื่องความหลากหลายของประเภทของความจริงและความรู้ได้ไม่ยากนัก อาทิ ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มนุษย์รู้จักและคุ้นเคยนั้นพัฒนามาจากฐานความจริงในเชิงคณิตศาสตร์-ตรรกศาสตร์ ในขณะที่ความรู้เรื่องวัฒนธรรม ศาสนา ประเพณี พิธีกรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกับความจริงเหนือธรรมชาติ (Metaphysical Truth)

ดังนั้นการที่ผู้ค้นคว้าหาความรู้หรือผู้สร้างความรู้มีความเข้าใจในเรื่องทฤษฎีความรู้และเรื่องภววิทยาที่เป็นปรัชญาเบื้องหลังการสร้างองค์ความรู้ในสังคมมนุษย์อยู่บ้าง และไม่ทึกทักว่าหัวใจของการสร้างความรู้อยู่ที่เทคนิควิธีหรือระเบียบวิธีวิจัย แต่เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าการสร้างความรู้มีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไข ปัจจัยหลายประการเริ่มตั้งแต่การตระหนักว่าใครคือผู้ค้นคว้าหรือผู้สร้างความรู้ (Who is the investigator?) ผู้ค้นคว้ามามีท่าทีในการวิเคราะห์โลกและสังคมอย่างไร หรือมีกระบวนทัศน์อะไร เขามีตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมแบบใด เนื่องจากเงื่อนไขนี้มีอิทธิพลต่อประเภทของความรู้ที่เขาสร้างขึ้น ย่อมทำให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงและเข้าใจธรรมชาติของความรู้ ความจริงและความเป็นจริงอย่างสัมพันธ์กัน

บูรณาการศาสตร์ (Integral science)

ความเคลื่อนไหวในกลุ่มนักคิดตะวันตก ในการ “แก้ไข-เยียวยา” ข้อบกพร่องของกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม หรือวิทยาศาสตร์นิยม (Positivist Paradigm) ปรากฏชัดในงานของ Fritjof Capra ผู้เขียน The Web of Life : A new scientific understanding of living systems (2000) และ Paul Feyerabend ผู้เขียน Science in a Free Society (1978) หรืองานของนักวิชาการวิจัย เช่น Lincoln & Guba (1985) ที่มุ่งสร้างความเข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ “ญาณวิทยา” เนื่องจากตระหนักถึงอิทธิพลและการครอบงำของวิธีคิดและวิธีวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ การชี้ให้เห็นว่ามีวิถีแห่งการเรียนรู้ (Ways of Knowing) หลายวิถี ที่ทำให้มนุษย์เป็น “ผู้รู้” และการจะเป็นผู้รู้ในสังคมได้ ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่นิยมลดทอนปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นส่วนๆ และด้วยการทำให้ปรากฏการณ์นั้นเข้าสู่กระบวนการเชิงปริมาณแต่เพียงวิธีเดียว (Quantification Method)

การเคลื่อนไหวเพื่อแบ่งแยกศาสตร์ต่างๆ ออกเป็นชิ้นส่วนย่อยๆ เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในยุคทันสมัย (The Modern Age) ในศตวรรษที่ 14-15 ในโลกตะวันตก ซึ่งเป็นผลมาจากความพยายามของนักคิด ที่จะแยกตัว/ปลดปล่อยตนเองออกจากกรอบของศาสนจักรในทุกด้าน การต่อต้านศาสนจักรจึงนำไปสู่การแบ่งความรู้ออกเป็นสามประเภท คือความรู้เรื่องศีลธรรม ศิลปะ และวิทยาศาสตร์ และในที่สุดสามศาสตร์นี้ก็นำไปพัฒนาการของแขนงวิชาต่างๆ ที่รู้จักกันในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็น วิทยาศาสตร์กายภาพ จิตวิทยา สถาปัตยกรรม กฎหมาย ฯลฯ พัฒนาการของความรู้ด้วยการแยกศาสตร์ต่างๆ ออกเป็นเลี้ยวส่วนนั้น ถึงแม้ว่าจะมีคุณูปการต่อมนุษยศาสตร์มากมาย แต่ก็สร้างข้อจำกัดอย่างยิ่งในพัฒนาการด้านพุทธิปัญญาของมนุษย์ เพราะอาจทำให้มนุษย์มีโลกทัศน์ที่คับแคบและไม่มีแรงจูงใจในการเรียนรู้-เข้าใจ ความจริง/ความเป็นจริงจากศาสตร์อื่นๆ

ญาณวิทยาแนวบูรณาการศาสตร์ คือ การมีจุดยืนและท่าทีต่อการสร้างองค์ความรู้ ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ในชีวิตและสังคมมนุษย์และรวมถึงการตระหนักในความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภายใน/ด้านใน (The Interior) ของปัจเจกชนหรือกลุ่มคน หรือเรื่องภายนอก (The Exterior) อาทิ เรื่องกายภาพ ชีวภาพ เรื่องโลก จักรวาล ไปจนกระทั่งถึงเรื่องระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาการหรือข้อท้าทายในการพัฒนาตนเองของมนุษย์ (Wilber, 2000) คณะผู้วิจัยเชื่อว่าการมีจิตสำนึกบูรณาการดังกล่าวจะช่วยให้คณะผู้วิจัยวิเคราะห์-สังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นฐานของความจริงและความเป็นจริงหลากหลายลักษณะและหลากหลายระดับดังที่กล่าวไปแล้ว

วิธีวิทยาการวิจัย (Research Methodology)

คณะผู้วิจัยวางแผนที่จะวิเคราะห์-สังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในสองระดับ คือ ระดับปรัชญา แนวคิด หลักการ และระดับการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการ

พัฒนาเศรษฐกิจและสังคม งานวิจัยนี้ใช้วิธีวิทยาที่เรียกว่า Critical Knowledge Synthesis ซึ่งเป็นวิธีวิทยาในการการสำรวจ-ประเมิน-วิเคราะห์สังเคราะห์งานวิจัยเชิงวิพากษ์

การสังเคราะห์ความรู้แบบวิพากษ์ (Critical Knowledge Synthesis CKS)

ในการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น คณะผู้วิจัยมีจุดยืนเชิงญาณวิทยาแบบพหุนิยม-บูรณาการศาสตร์ โดยเชื่อว่าความรู้ในสังคมมนุษย์มีธรรมชาติที่เป็นองค์รวม แต่ในการทำความเข้าใจความรู้ของค่านั้นนักวิจัยจำนวนมากยึดติดกับวิถีทางและวิธีวิทยาแบบเดียว ซึ่งบ่อยครั้งเป็นผลพวงของกระบวนการจัดการศึกษาที่แยกศาสตร์ต่างๆ ออกเป็นเสี้ยวส่วน คณะผู้วิจัยจึงพยายามรักษาคุณภาพเชิงญาณวิทยาเพื่อสามารถตอบคำถามหลักของการวิจัยอย่างเป็นระบบให้ได้ว่าสถานะขององค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเช่นใด และจะใช้คำตอบในเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงได้หรือไม่อย่างไร การสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณลักษณะ (Qualitative Synthesis) เป็นกิจกรรมสำคัญที่นักวิจัยและนักวิชาการจำเป็นต้องทำเพื่อให้รู้ชัดว่าความเป็นปัจจุบันของข้อค้นพบ (State of the art of findings) เป็นเช่นใด การสังเคราะห์งานวิจัยจึงเป็น “ระเบียบวิธีการศึกษาหาข้อเท็จจริง เพื่อตอบปัญหาใดปัญหาหนึ่งโดยการรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหานั้นๆ หลายๆ เรื่องมาวิเคราะห์และนำเสนอข้อสรุปอย่างมีระบบให้ได้คำตอบปัญหาที่เป็นข้อยุติ” (มาเรียม นิลพันธุ์, 2543, หน้า 21)

คณะผู้วิจัยมุ่งสำรวจ ประเมิน วิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยที่พัฒนามาจากฐานความคิดหลายสำนัก อาทิ ประจักษ์นิยม (Empiricism) ปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ปฏิฐานนิยม (Positivism) และหลังปฏิฐานนิยม (Post Positivism) คณะผู้วิจัยเชื่อว่าจุดมุ่งหมายของการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อประเมินสถานะความรู้ในเรื่องนี้นั้นมีหลายประการนับตั้งแต่การมีความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจอย่างเดียว การมีความรู้เพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติ หรือเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคม¹ เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายของการวิจัยในครั้งนี้จึงไม่จำกัดแค่เพียงการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อประโยชน์เชิงเทคนิคหรือการปฏิบัติแต่เพียงอย่างเดียว แต่อาจครอบคลุมถึงการสร้างองค์ความรู้เพื่อความเป็นอิสระซึ่งอาจมีประโยชน์ในระดับจิตใจและวิญญาณได้ด้วย

ในการสังเคราะห์ความรู้จากงานวิจัยที่ได้รวบรวมมาจากหลายแหล่ง คณะผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Analysis) โดยมีขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1. การวิเคราะห์สังเคราะห์วัตถุดิบประสงค์ในการสร้างความรู้ของนักวิจัยที่ศึกษาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน และชุมชนเข้มแข็ง

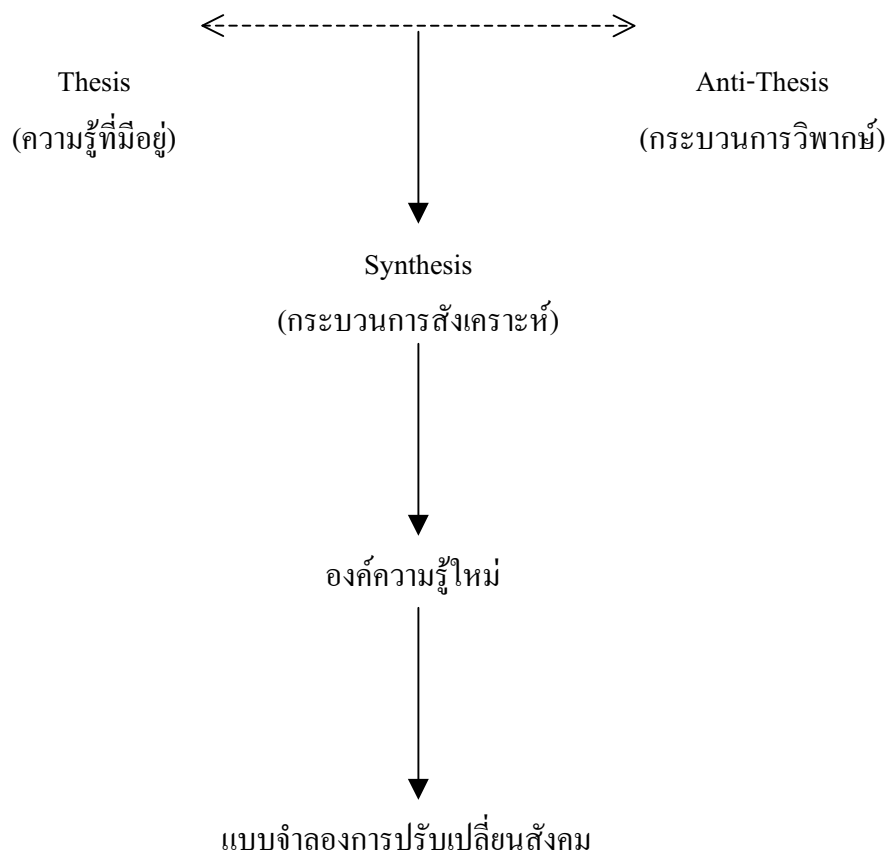
¹ ในความหมายของ Habermas Jurgen “ความรู้เพื่อการปลดปล่อยให้เกิดความเป็นอิสระ (Emancipatory Knowledge) เป็นสิ่งสำคัญ

2. การวิเคราะห์คำถามและวิธีวิทยาของนักวิจัย
3. การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อค้นพบ (Research Findings) ของการศึกษาวิจัย
4. ตรวจสอบไตร่ตรองวิธีการวิเคราะห์สังเคราะห์และการตีความของคณะผู้วิจัยเองตลอดกระบวนการวิจัย

5. เสนอผลการสังเคราะห์และอภิปรายผลการสังเคราะห์งานวิจัยทั้งหมดที่สำรวจเพื่อตอบคำถามการวิจัยเรื่องสถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนการนำผลการสังเคราะห์นี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป

คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าการสังเคราะห์ความรู้เรื่องนี้ นักวิจัยควรมีจุดยืนที่มีระยะห่างเพียงพอที่จะทำให้ความสามารถในการวิพากษ์ปรากฏให้เห็น กล่าวคือมี Critical Distance ระหว่าง “นักวิจัย” กับ “วัฒนธรรมที่ล้อมรอบนักวิจัย” รวมทั้งระหว่าง “นักวิจัย” กับ “สังคมศาสตร์ที่เคยรู้จัก” ดังนั้นผลจากการสังเคราะห์องค์ความรู้จะนำไปสู่การรู้จักและเข้าใจความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในแง่มุมที่แตกต่างออกไปก็เป็นได้

CRITICAL KNOWLEDGE SYNTHESIS:

การสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling of Research Studies)

คณะผู้วิจัยได้เริ่มรวบรวมและสำรวจงานวิจัยวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษา ด้วยการสืบค้นข้อมูลชื่อเรื่อง (Title Search) ด้วยคำสำคัญ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในเบื้องต้นเพื่อทดลองกำหนดประเภทของงานวิจัย พร้อมเริ่มสำรวจเปรียบกับงานวิจัยที่มีคำสำคัญ “เศรษฐกิจชุมชน” ซึ่งเป็นงานวิจัยภายใต้ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำถามการวิจัย (Inquiry Questions)

ในการวิจัยเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบคำถามการวิจัยหลักไว้สองประเด็น ดังนี้

1. สถานะองค์ความรู้ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจากการศึกษางานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงานหน่วยงานทั้งสาม และวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาเป็นอย่างไร
2. จะนำผลการสังเคราะห์องค์ความรู้การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อประโยชน์ในการวางนโยบายและแผน เพื่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างไร

คำถามหลักในการสังเคราะห์งานการวิจัย (Synthesis Questions) เพื่อสามารถที่จะตอบคำถามการวิจัยดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้กำหนดกรอบคำถามในการสังเคราะห์งานการวิจัย (Synthesis Questions) ดังนี้

1. งานวิจัยจัดอยู่ในประเภทใด
2. วัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่เลือกศึกษาคืออะไร
3. คำถามในการวิจัยคืออะไร
4. วิธีวิทยาการวิจัยเป็นเช่นใด มีจุดเด่นหรือข้อจำกัดอะไรในการสร้างความรู้
5. องค์ความรู้หรือข้อค้นพบคืออะไร สามารถเรียกได้ว่าเป็น “องค์ความรู้ใหม่” ได้หรือไม่ มีคุณูปการต่อการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงบ้างหรือไม่อย่างไร

ถึงแม้ว่าในเบื้องต้นนี้การตอบคำถามทั้งห้าข้ออาจยังไม่สามารถกระทำได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ แต่คณะผู้วิจัยได้เริ่มทำการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นต้น โดยพยายามตอบคำถามข้อ 1-5 และนำเสนอผลการวิเคราะห์ในรายงานความก้าวหน้าฉบับนี้ โดยแบ่งผลการวิเคราะห์ออกเป็นสองบท คือ บทที่ 3 ซึ่งว่าด้วยผลการวิเคราะห์และจำแนกประเภทของการวิจัย และบทที่ 4 ซึ่งพยายามตอบคำถามว่าสถานะความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเช่นใด ด้วยการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยเป็นหลัก

The diagram illustrates the integration of knowledge across different domains. At the top, three boxes represent foundational knowledge: 'องค์ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ (Metaphysical/Ontological Knowledge)', 'องค์ความรู้เชิงจริยศาสตร์ (Ethical Knowledge)', and 'องค์ความรู้เพื่อความเป็นอิสระของมนุษย์ (Emancipatory Knowledge?)'. These lead to a central box labeled 'องค์ความรู้เชิงเทคนิค และการประยุกต์ใช้ (Technical Knowledge)' and 'การประยุกต์ใช้ (History of Ideas)'. This central box then leads to a box labeled 'องค์ความรู้เชิงทฤษฎีใหม่ (New Theoretical Knowledge)'. Below this, a box labeled 'องค์ความรู้จากการวิเคราะห์ - ตีความ (ANALYTIC + interpretive Knowledge)' leads to a box labeled 'งานของนักวิชาการ (Academic Work)' and 'การวิเคราะห์ (Analysis)'. This box then leads to a box labeled 'ความรู้ (Knowledge)' and 'การวิเคราะห์ (Analysis)'. The diagram also includes a box labeled 'ความรู้ (Knowledge)' and 'การวิเคราะห์ (Analysis)' at the bottom, which leads to a box labeled 'ความรู้ (Knowledge)' and 'การวิเคราะห์ (Analysis)'. The diagram is a complex flowchart showing the relationships between these various knowledge domains and their integration into a central framework.

บทที่ 3

ประเภทของงานวิจัยที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

คณะผู้วิจัยทำการสุ่มแบบเจาะจงวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาจากมหาวิทยาลัยภาครัฐ อาทิ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ฯลฯ โดยใช้คำสำคัญเศรษฐกิจพอเพียงในการสืบค้นในขั้นต้น และใช้คำสำคัญเศรษฐกิจชุมชนในการสืบค้นงานวิจัยในลำดับต่อมา นอกจากนั้นคณะผู้วิจัยยังได้ศึกษางานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ในบทที่ 3 นี้ คณะผู้วิจัยต้องการตอบคำถามเรื่องประเภทของงานวิจัยโดยวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์ในการศึกษา คำถามการวิจัย และวิธีวิทยาการวิจัยอย่างสัมพันธ์กัน เนื่องจากเชื่อว่าการแยกประเภทงานวิจัยจะช่วยให้ประชาคมวิจัยมองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของงานวิจัยประเภทต่างๆ กับผลการสังเคราะห์ข้อค้นพบ (Analysis of Results) ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 4

คณะผู้วิจัยแยกประเภทงานวิจัยด้วยการตอบคำถามว่า งานวิจัยที่ได้เลือกมาเพื่อการศึกษาวัตถุประสงค์อะไร มีคำถามการวิจัยอะไรและใช้วิธีวิทยาประเภทใด และขอนำเสนอข้อค้นพบในบทนี้ โดยแบ่งผลการสังเคราะห์งานวิจัยออกเป็นห้าขั้น ดังนี้

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 1 : การแยกประเภทงานวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย

ประเภทที่ 1 การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนในฐานะปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาสังคม

ประเภทที่ 2 การศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชน

ประเภทที่ 3 การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการสำรวจความคิดเห็นหรือทัศนคติของบุคคลหรือคณะบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีต่อโครงการและกิจกรรมการพัฒนาที่ยึดหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ประเภทที่ 4 การศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

4.1 การประยุกต์ในระดับองค์กร

4.2 การศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวคิดและการประยุกต์ใช้

ประเภทที่ 5 การศึกษาเรื่อง “ความพอเพียง” ทางสังคม สภาพแวดล้อม และเทคโนโลยี

ประเภทที่ 1 การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนในฐานะปรัชญาแนวคิดการพัฒนาสังคม

งานวิจัยประเภทนี้มุ่งศึกษาความเป็นมาหรือพัฒนาการของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวคิดในการพัฒนาสังคม ในการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง” พระมหาประทีป พรหมสิทธิ (2545) นำกรอบแนวคิดของปรัชญาสำนักต่างๆ

(ภาคผนวกที่ 1) อาทิ ประสบการณ์นิยม ปฏิบัตินิยม และธรรมชาตินิยม มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ตีความพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง และเชื่อมโยงการวิเคราะห์กับจริยศาสตร์แนวพุทธ ถึงแม้ว่าการกำหนดกรอบปรัชญาสามสำนักไว้แต่เบื้องต้นเพื่ออธิบาย-วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะทำให้การศึกษามีลักษณะ “Deductive” ไม่เอื้อต่อการตั้งคำถามเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใหม่เท่าใดนัก งานชิ้นนี้นับว่ามีเอกลักษณ์และคุณลักษณะพิเศษ เนื่องจากสะท้อนถึงความพยายามของผู้ศึกษาในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับฐานคิดเชิงปรัชญา (Philosophical Assumptions) ของปรัชญาตะวันตก งานวิจัยชิ้นนี้จัดได้ว่าเป็นการวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์และตีความแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะที่เป็นปรัชญาโดยแท้

ประเภทที่ 2 การศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชน

การวิจัยในชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยทั้ง 16 เล่ม มีวัตถุประสงค์ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ ต้องการศึกษาระบบเศรษฐกิจชุมชนทั้งในมิติประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ พลวัตเศรษฐกิจชุมชนในกระแสการเปลี่ยนแปลงตลอดจนการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางสังคม ด้วยฐานคติทางทฤษฎีที่ว่าเศรษฐกิจที่มีมาแต่เดิมในชุมชนหมู่บ้านไทยนั้นเป็น “เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง” พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างช้าๆ เนื่องจากความแตกต่างในอุดมการณ์การผลิต และวิธีการผลิต ตลอดจนการจัดการผลผลิตภายในชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยในชุดโครงการนี้เชื่อว่าความเป็นเอกลักษณ์เหล่านี้เองทำให้ชุมชนมีพลังในการต้านกระแสทุนนิยม ซึ่งเริ่มมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาได้ในระดับหนึ่ง ตัวอย่างของวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเรื่อง “เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสทุนนิยม” (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, 2546) คือ การสร้างทฤษฎีจากฐานรากเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนโดยศึกษาองค์การทางเศรษฐกิจที่สามารถทำหน้าที่บูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนทั้งในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการผลิตและการบริโภค เป็นต้น ข้อเด่นของงานวิจัยหลายเรื่องในชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยในเชิงวัตถุประสงค์คือ การที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กันกับระบบการผลิตในชุมชน กล่าวอีกในนัยหนึ่งคือ การให้ความสนใจต่อพลวัตการปฏิสัมพันธ์ของชุมชนในฐานะที่มีพลังในตัวเอง มีระบบคิดในฐานะหน่วยการกระทำในภูมิโนทัศน์การเมืองของสังคมไทย (Agency / Social Actors) ความเป็นกลุ่มก้อน (Collectivity) ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของชุมชนกับโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจการเมืองไทยซึ่งในบางช่วงบางสมัยอาจทำให้ชุมชนหมู่บ้านไทยตกเป็น “เหยื่อ” ของกระบวนการพัฒนาแบบบนลงล่างหรือแบบที่ส่วนกลาง (รัฐและทุน) อยู่ในฐานะได้เปรียบและชุมชนอยู่ในฐานะเสียเปรียบ สู่ความรู้ความเข้าใจและสร้างความรู้จากชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติการต่อสู้ดิ้นรนของชุมชนหมู่บ้านไทยเพื่อการดำรงอยู่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้ง

ระหว่างอุดมการณ์และเป้าหมายในการผลิต วิธีชีวิตวัฒนธรรมและคุณค่ากับการจัดการผลิตผลด้วยการรวมตัวต่อสู้กับระบบทุนและอำนาจรัฐเพื่อชุมชนดำรงอยู่ได้ (Productive-Reproductive Goals)

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พลวัตชุมชนบ้านเป็ดในภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นงานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของแนวคิดและพัฒนากิจการด้านเศรษฐกิจของชุมชน โดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบทางทฤษฎีและศึกษาลักษณะตลอดจนปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ข้อค้นพบงานวิจัยชี้ให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันระหว่างคุณลักษณะของเศรษฐกิจดั้งเดิมของชุมชนก่อนที่ชุมชนจะได้รับอิทธิพลจากการแสวงหาพัฒนาแบบสมัยใหม่และเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ส่วนงานวิจัยเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” ของ อรสุดา เจริญธิด เป็นงานวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงโดยศึกษาระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ ทั้งก่อน พ.ศ. 2518 ที่ระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถเลี้ยงตัวได้และหลัง พ.ศ. 2518 ที่ระบบทุนนิยมเข้าไปกระทบทำให้ปรับตัวอย่างไร ข้อค้นพบงานวิจัยชี้ให้เห็นว่าอำนาจในการควบคุมดูแลจัดสรรทรัพยากรถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่และปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง งานวิจัยเรื่องนี้ได้ระบุเงื่อนไขการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงว่าต้องประกอบด้วย 1) การปลอดจากการแทรกแซงของอิทธิพลภายนอกและระบบการค้าแบบเงินตรา 2) สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่า 3) การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม 4) การมีจำนวนประชากรที่มีขนาดพอเหมาะ พอดี ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะเป็นตัวสนับสนุนให้เศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ประเภทที่ 3 การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนด้วยการสำรวจความคิดเห็นหรือทัศนะของบุคคลหรือคณะบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีต่อโครงการและกิจกรรมการพัฒนาที่ยึดหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

งานวิจัยประเภทนี้มีได้สนใจศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยตรง แต่เป็นการศึกษาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง อาทิ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมโดยการศึกษาทัศนะความคาดหวังหรือความคิดเห็นของกลุ่มเป้าหมายและขั้นตอนการวิจัยเพื่อประเมินผลการดำเนินของโครงการพัฒนาชนบท เป็นต้น งานวิจัยประเภทนี้จึงนิยม “ตรึง” ความคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังที่ตนเข้าใจรับรู้ รับทราบ และมุ่งศึกษาข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงและความคิดเห็นซึ่งเมื่อได้คำตอบแล้วก็มีได้นำมาวิเคราะห์อภิปรายเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงแต่ประการใด การศึกษาของวินัย สุปินะ (2544) พัฒนารักษ์ ฉัตรวิโรจน์ (2545) พ.อ. อ.สมเกียรติ จันทร์ห่อ (2544) และประชินพร แพทย์รังษี (2544) (ภาคผนวกที่ 1) เป็นตัวอย่างของงานวิจัยประเภทนี้

นอกจากนี้การศึกษาของทรงชัย ดิยานนท์ (2545) เรื่อง “การศึกษาทัศนะของเกษตรกรในการสร้างความมั่นคงของรายได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง” และศศิพร ประณีตบุตร(2544) เรื่อง “ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่” เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการวิจัยเชิงสำรวจและใช้มโนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงแบบหยุดนิ่ง (Static) การค้นหาความรู้แบบนี้ ถึงแม้ว่าจะมีปริมาณมากในสังคมไทย แต่บทบาทในการสร้างเสริมองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมีค่อนข้างน้อยหรือแทบไม่มีเลย

ประเภทที่ 4 การศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

การวิจัยประเภทนี้ผู้ศึกษาสนใจศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับการประยุกต์ใช้จริงในบริบทของการปฏิบัติงานในองค์กรที่ตนรับผิดชอบ อาทิ สถาบันการศึกษา สถานสงเคราะห์ หรือการประยุกต์แนวคิดเพื่อใช้ในภาคอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม มีการประยุกต์ “หลักการ” ซึ่งนักวิจัยตีความว่าเป็นหลักการเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อ “แก้ปัญหา” ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการตาม “โครงการ” ที่ผู้วิจัยมอบหมายให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยปฏิบัติ จากนั้นมีการศึกษาความคิดเห็นของผู้ร่วมการวิจัยและชุมชนต่อโครงการดังกล่าว ภายใต้งานศึกษาประเภทนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทย่อยคือ

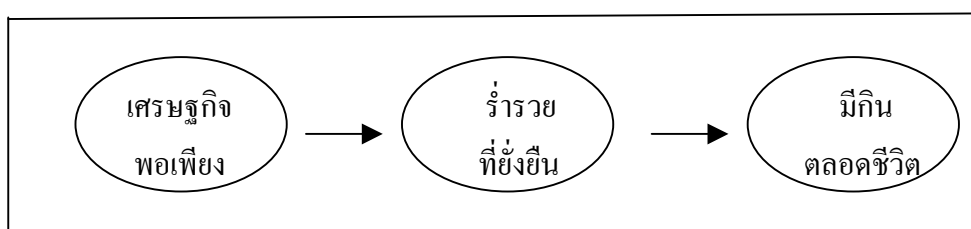
4.1 การประยุกต์ในระดับองค์กร เช่น สถานศึกษาและองค์กรทางสังคม โดยผู้วิจัยใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบความคิดในระดับปฏิบัติการ แต่ไม่ได้ศึกษาเชิงลึกแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อพัฒนาเป็นแบบกรอบทางทฤษฎีในการวิจัยแต่อย่างใด

การศึกษาของชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ ในหัวข้อ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้นักเรียนและชุมชนโดยโครงการอาชีพ” (2542) ผู้วิจัยใช้การสอนในวิชา ช 041 เป็นพื้นที่ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติได้การแบบมีส่วนร่วม โดยมุ่งศึกษาดูตามผลการเรียนการสอนด้วยวิธีการเขียนโครงการที่เหมาะสมกับท้องถิ่น นอกจากนั้นยังติดตามผลการทำโครงการและแก้ปัญหาด้วยการให้ความรู้ในหลักการแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จากนั้นจึงสอบถามความคิดเห็นของนักเรียนและชุมชนในการดำเนินโครงการอาชีพ

การวิจัยโดยสุรางค์รัตน์ โรจน์พาณิชย์ (2545) เรื่อง “การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับสถานสงเคราะห์” เริ่มที่การประยุกต์ใช้หลักการการพึ่งตนเองด้านอาหารและการสร้างรายได้จากการจำหน่ายผลิตผลการเกษตรที่เป็นส่วนเกิน จากนั้นจึงศึกษาทัศนะและความคิดเห็นจากกลุ่มเป้าหมาย งานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่ศึกษาการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยการนำแนวคิดไปทดลองดำเนินการจริงนั้น คือ การศึกษาของสมศักดิ์ ลาดี (2543) เรื่อง “การศึกษาดำเนินการโครงการเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี” เป็นการประยุกต์ใช้ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยนำมาทดลองปฏิบัติ

ในโรงเรียนขนาดกลางที่มีพื้นที่ระหว่าง 21-30 ไร่ มีพื้นที่และแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร โดยโรงเรียนและชุมชนร่วมกันเตรียมพื้นที่สำหรับเพาะปลูก เพาะพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปลูกข้าว ปลูกพืชยืนต้น ปลูกพืชไร่ พืชผักสวนครัว พืชสมุนไพรที่โรงเรียน และนำผลผลิตที่ได้จากโครงการทฤษฎีใหม่มาจัดจำหน่ายผลผลิต

การจัดการเรียนการสอนเน้นกระบวนการเรียนรู้โดยได้ฝึกปฏิบัติจริง ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ มีบทบาทและเกิดการเรียนรู้ที่ดีในกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ คำถามในการวิจัยมีความสอดคล้องกับชื่อโครงการ ข้อควรสังเกต คือ กรอบแนวคิดการดำเนินการของผู้วิจัยสะท้อนให้เห็นถึงการตีความและให้ความหมายของผู้วิจัยเอง ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัยด้วยการเลือกประยุกต์เกษตรทฤษฎีใหม่ ในการจัดสรรทรัพยากรที่ดินตามแบบแผน 30 : 30 : 30 : 10 โดยผู้วิจัยเสนอกรอบแนวคิดดังนี้ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์กันคือ การทำเกษตรทฤษฎีใหม่จะทำให้เรามีเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการทำจากน้อยไปหามาก ทำจากง่ายไปหายาก และเมื่อทุกคนมีเศรษฐกิจที่พอเพียง จะทำให้ทุกคนไม่มีหนี้สิน นั่นหมายถึงความร่ำรวยก็จะตามมา และจะมีกินตลอดชีวิต ดังกรอบความคิดที่ปรากฏในงานวิจัยดังนี้

ที่มา : สมศักดิ์ ลาดี (2543, น. 21)

ในงานวิจัยแทบทุกประเภทนักวิจัยจำเป็นต้องทำความเข้าใจแนวคิดและทฤษฎีที่ตนระบุว่าสนใจและนำไปใช้เป็นกรอบความคิด จึงไม่แปลกนักที่นักวิจัยบางท่านตีความและ/หรือสร้างใหม่ กรอบความคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามความเข้าใจ ภูมิหลัง โลกทัศน์และความโน้มเอียงทางทฤษฎีของตนอย่างเห็นได้ชัด

อย่างไรก็ตาม สมศักดิ์ไม่ได้ตอบคำถามการวิจัยที่ว่า ทำอย่างไรการประกอบอาชีพทางการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่จะทำให้พออยู่ พอกิน พอใช้ในครัวเรือนอย่างพอเพียงหรือเหลือจำหน่ายเป็นรายได้ให้กับครอบครัวซึ่งเป็นคำถามที่ใหญ่และไม่น่าหาคำตอบได้ด้วยการออกแบบการวิจัยแบบทดลอง-ปฏิบัติการในระดับโรงเรียน เนื่องจากเป็นเพียงการทดลองปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่ ภายใต้อัตลักษณ์การเรียนการสอนที่หน่วยงานทางการศึกษาเป็นผู้สนับสนุนให้ทุนเพื่อทำการทดลองเท่านั้น เพื่อเป็นการนำทฤษฎีใหม่มาปฏิบัติในโรงเรียน โดยเมื่อมีผลผลิตหรือมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตก็จะนำไปสนับสนุนกิจกรรมอาหารกลางวันของนักเรียน ซึ่งนับว่าเป็นการ

ปฏิบัติและดำเนินการตามเกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 คือ การผลิตเพื่อบริโภค และทฤษฎีใหม่ในขั้นที่ 2 คือ การร่วมมือในการทำกิจกรรม จำหน่ายผลผลิตของโครงการเพื่อนำรายได้มาใช้ประโยชน์

เนื่องจากผู้วิจัยระบุไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัยว่า “เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและความต้องการเกี่ยวกับการดำเนินงานโครงการเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดอุดรธานี” ผู้ศึกษาจึงพยายามหาคำตอบตามที่ระบุไว้ในวัตถุประสงค์ซึ่งแตกต่างกับคำถามวิจัย จึงไม่ได้มีการติดตามว่าการที่ผู้เรียนที่ได้เข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ มีการนำไปปฏิบัติจริงในระดับครอบครัวหรือชุมชนของตนหรือไม่ อย่างไร หรือมีการนำไปบอกกล่าวให้ครอบครัว ชุมชนของตนรู้ถึงแนวทางของการปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่หรือไม่ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถสรุปได้ว่าการประกอบอาชีพทางการเกษตรของกลุ่มตัวอย่างนำไปสู่ความพออยู่ พอกิน พอใช้ ในครัวเรือนอย่างเพียงพอ หรือเหลือจำหน่ายเป็นรายได้เสริมในการยังชีพให้กับครอบครัว

ถึงแม้ว่าจุดเด่นของงานวิจัยอยู่ที่มีการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในสถานศึกษางานวิจัยประเภทนี้ก็ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาความคิดเห็นต่อโครงการด้วยการใช้เทคนิคการวิจัยแบบสำรวจ ซึ่งข้อมูลที่ได้ไม่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเท่าใดนัก ขณะที่องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการประยุกต์เองก็ไม่มี ความชัดเจนแต่ประการใด

4.2 การศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวคิดและการประยุกต์ใช้

จุดเด่นของงานวิจัยประเภทนี้ คือ การให้ความสำคัญกับการศึกษาแนวคิดอย่างรอบคอบ และละเอียดลึกซึ้ง โดยผู้วิจัยสามารถสร้างความเชื่อมโยงระหว่างกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ตนพัฒนา กับคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยได้อย่างเป็นระบบ

การศึกษาของสมศรี จินะวงษ์ (2544) เรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นตัวอย่างของการศึกษาที่ผสานคำถามการวิจัยในเชิงแนวคิดและการประยุกต์ กล่าวคือมีการศึกษาถึงความเป็นมาของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ศึกษาความเหมือนความต่างของเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน จากนั้นผู้ศึกษาจึงยังศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการศึกษาถึงการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกและการสังเกตการณ์ในพื้นที่

งานวิจัยของอภิชัย พันธเสน และคณะ (2546) เรื่องการประยุกต์พระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมมีวัตถุประสงค์หลักคือ การนำพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติธุรกิจและอุตสาหกรรม โดยคณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์และตีความแนวคิดและเศรษฐกิจพอเพียง โดยได้สรุปคุณลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง 9 ประการ อาทิ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีราคาไม่แพงแต่ถูกหลักวิชาการ หรือการไม่โลภ

จนเกินไปและไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก การซื้อหลักทรัพย์สุจริตในการประกอบการไม่เอาเปรียบเปรียบผู้บริโภคและไม่เอาเปรียบแรงงานหรือลูกค้า การกระจายความเสี่ยงและการบริหารความเสี่ยงด้วยการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย ฯลฯ (อภิชาติ พันธเสน และคณะ 2546, หน้า 12) อีกทั้งยังได้พัฒนาดัชนีชี้วัดความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงอีกด้วย กล่าวได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้เป็นหนึ่งในจำนวนงานวิจัยน้อยชิ้นที่คณะนักวิจัยพยายามทำความเข้าใจและศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจังแล้วสร้างข้อสรุปบางประการเพื่อเป็นกรอบทางทฤษฎีในการวิจัยอันนำไปสู่การพัฒนาดัชนีชี้วัดความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมได้อย่างเป็นรูปธรรม การวิจัยประเภทนี้หากสามารถทำให้ต่อเนื่องน่าจะนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้และทฤษฎีการประยุกต์ใช้ (Application Theory) ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

ประเภทที่ 5 การศึกษาเรื่อง “ความพอเพียง” ทางสังคม สภาพแวดล้อม และเทคโนโลยี

การวิจัยในประเภทนี้ ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจโดยตรง แต่มุ่งศึกษาความพอเพียงทางสังคมของครอบครัวและชุมชนตลอดจนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพอเพียงของสังคม ตัวอย่างเช่นงานวิจัยเรื่อง “ความพอเพียงทางสังคมชนบทไทย:กรณีหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยสำออง สืบสานและคณะ (2543) โดยใช้กรอบแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่ผู้วิจัยเชื่อว่าก่อให้เกิดความพอเพียงทางสังคมในชนบทไทย ทางสังคมในชนบทไทย อาทิ ความพอเพียงทางด้านเศรษฐกิจ ความพอเพียงทางด้านเงินทุนและเทคโนโลยี ความพอเพียงทางด้านที่ดิน ความพอเพียงทางด้านทรัพยากรและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ตลอดจนสมาชิกในชุมชนและเพื่อนบ้านเพื่อทำความเข้าใจปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อความพอเพียงทางสังคมและความพอเพียงทางการศึกษา นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาพแวดล้อมและเทคโนโลยีที่พอเพียงสำหรับสังคมชนบทไทย : กรณีหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” (สมคิด พรหมจ้อยและคณะ 2543) ซึ่งมุ่งศึกษาเฉพาะความพอเพียงทางสภาพแวดล้อม และเทคโนโลยีเพื่อการอยู่รอดของสังคมชนบทโดยศึกษาแบบเจาะจงจังหวัดหนองคาย ขอนแก่นและศรีสะเกษ คณะผู้วิจัยให้ความหมายความพอเพียงไว้ว่า

“ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยีและด้านเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถทำให้นักคนมีศักยภาพในการดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอัตภาพและตามความเหมาะสมโดยเน้นการพึ่งพาตนเอง รวมทั้งมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอต่อการมีผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ”

เมื่อพิจารณาคำจำกัดความข้างต้นก็พอจะวิเคราะห์ได้ว่าคณะผู้วิจัยได้พยายามทำความเข้าใจแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงตลอดจนให้การนิยามศัพท์ที่สอดคล้องกับแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการศึกษาในครั้งนี้ในระดับหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้นกรอบความคิดที่นักวิจัยพัฒนาดังตัวอย่างข้างล่างเป็นเครื่องสะท้อนได้อย่างดีถึงการตีความและการขยายแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงสู่ระดับที่คนสนใจและคิดว่าสามารถค้นหาความจริงเพื่อการสร้างความรู้ในเรื่องนั้นๆ ได้

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 2 : การแยกประเภทงานวิจัยตามลักษณะของคำถามการวิจัยและวิธีวิทยาการวิจัย

นอกจากการแบ่งแยกประเภทงานวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยคณะผู้วิจัยได้สำรวจงานวิจัยเพื่อแบ่งแยกประเภทของงานวิจัยตามลักษณะของคำถามการวิจัย ซึ่งแบ่งออกเป็นห้าประเภทดังนี้

ประเภทที่ 1 คำถามวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะและการพัฒนาของแนวคิดหรือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชน งานวิจัยประเภทนี้มีคำถามที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนตามเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงและ/หรือเศรษฐกิจชุมชนภายใต้บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ข้อค้นพบที่ได้จึงมีความเป็นสหวิทยาการ โดยใช้วิธีวิทยาที่เป็นสหวิทยาการทางสังคมศาสตร์ อาทิ การใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบมานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เกษตรศาสตร์ ฯลฯ ด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

ประเภทที่ 2 คำถามวิจัยเกี่ยวกับ ความรู้ ความเข้าใจ (ของกลุ่มเป้าหมาย) ต่อเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง งานวิจัยประเภทนี้ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการทบทวนวรรณกรรมแล้วจึงกำหนดกรอบการวิจัยโดยพัฒนาเป็นข้อคำถามตามความเข้าใจของตนเองเพื่อถามกลุ่มเป้าหมาย ในการศึกษาการวิจัยประเภทนี้นักวิจัยนิยมใช้การวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) งานวิจัยประเภทนี้ส่วนใหญ่ขาดความชัดเจนในแง่ของวัตถุประสงค์ อาทิ นักวิจัยมักตอบไม่ได้ว่าเมื่อได้คำตอบเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มเป้าหมายแล้วจะนำผลที่ได้รับไปทำอะไรหรือไปอธิบายอะไร

ประเภทที่ 3 คำถามวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติในการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ งานวิจัยประเภทนี้มุ่งค้นหาหรือศึกษาความคิดเห็น (Opinions) และทัศนะ (Perspectives) ไม่ใช่ทัศนคติ (Attitude) เนื่องจากองค์ประกอบของทัศนคตินั้นประกอบไปด้วยส่วนของความคิด ความเข้าใจ (Cognitive Domain) ส่วนของความรู้สึก (Affective Domain) และส่วนของการกระทำ/พฤติกรรม (Behavioral Domain) การทำวิจัยที่พบ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบทัศนะหรือความคิดเห็น โดยใช้วิธีการวิจัยแบบสำรวจเช่นเดียวกัน มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะของ

เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนกับประธานกลุ่มกิจกรรมที่มีต่อการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจแบบพอเพียงเฉลิมพระเกียรติ คำถามที่คณะผู้วิจัยต้องถามต่อไปคือ คำตอบที่ได้ให้อะไร เป็นประโยชน์ต่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องนี้หรือไม่

ประเภทที่ 4 คำถามวิจัยเกี่ยวกับการนำแนวคิด/ทฤษฎีมาทดลองปฏิบัติโดยผู้วิจัยเอง หรือให้กลุ่มเป้าหมายในบางพื้นที่ทดลองปฏิบัติ จากการสำรวจพบว่ามีการวิจัยประเภทนี้ที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research (PAR)) ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจเกิดหลายประเด็นคือ

4.1 งานวิจัยบางเรื่อง ชื่อโครงการวิจัย กับวัตถุประสงค์ ไม่ได้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน อาทิ ชื่อโครงการคือ “การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเศรษฐกิจแบบพอเพียงเฉลิมพระเกียรติของกรมพัฒนาชุมชนในจังหวัดน่าน” แต่วัตถุประสงค์คือศึกษาทัศนคติ (ทัศนะ) และความคาดหวังในผลการดำเนินงานโครงการของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนกับประธานกลุ่มกิจกรรมด้วยวิธีการวิจัยแบบสำรวจเช่นกัน คำถามที่ควรจะได้ถามตามชื่อเรื่องคือ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนหรือประธานกลุ่มกิจกรรมฯ ดำเนินการอย่างไรบ้างที่นำไปสู่การดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง แทนที่จะศึกษาทัศนคติและความคาดหวังในผลการดำเนินงานของโครงการ และหากผู้วิจัยศึกษาหัวข้อนี้โดยใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพอาจจะทำให้งานวิจัยสามารถอธิบายและตอบคำถามการวิจัยที่น่าสนใจมากกว่าการศึกษาทัศนคติและความคาดหวังของเจ้าหน้าที่ ซึ่งเมื่อได้ผลการวิจัยแล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์มากนักทั้งในแง่ของการสร้างองค์ความรู้ในด้านการประยุกต์หรือการขยายกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

4.2 งานวิจัยบางเรื่องต้องการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้แพร่หลาย แต่ผลการวิจัยไม่สามารถตอบได้ว่าบทบาทหน้าที่ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นเป็นเช่นใด หรือควรมีแนวปฏิบัติเป็นอย่างไรในการส่งเสริมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้เป็นเพราะผู้วิจัยพัฒนาคำถามที่เบี่ยงเบนไปจากคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อาทิ การสร้างแนวคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยซึ่งสัมพันธ์กับบทบาทและศึกษาเฉพาะบทบาทในการส่งเสริมความรู้การสอนเศรษฐกิจพอเพียงเท่านั้น จึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปถามว่าผู้วิจัยให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไร และให้ความหมายของบทบาทของครูในการส่งเสริมความรู้เศรษฐกิจพอเพียงอย่างไรด้วย

4.3 ลักษณะงานวิจัยที่เป็นการประยุกต์มีปรากฏในชื่อเรื่องว่าเป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น อาทิ การทำวิจัยในบริบทของชั้นเรียน โดยชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ (2542) เป็นการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการเรียนการสอน ประเด็นที่น่าสนใจผู้วิจัย คือ ผู้ที่ทำการสอนกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเป็นผู้กำหนดกรอบการทำโครงการให้นักเรียนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายไปคิดโครงการและทำโครงการ โดยผู้วิจัยจะเป็นผู้ติดตามให้การนิเทศและ

ประเมินผล ซึ่งถ้าหากเป็นเช่นนี้ก็จะจัดได้ว่าขัดแย้งกับหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) เนื่องจากหากเป็นการวิจัยโดยใช้หลักการแบบ PAR นั้น ขั้นตอนการกำหนดปัญหาหรือประเด็นต่างๆ ในการวิจัยจะต้องกระทำโดยกลุ่มนักเรียน ผู้เป็นทีมวิจัยร่วมกับนักวิจัยหลัก

ประเภทที่ 5 คำถามวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่ก่อให้เกิดความพอเพียงทางสังคม สภาพแวดล้อม และเทคโนโลยี โดยใช้วิธีวิทยาแบบผสมวิธี กล่าวคือ ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสังเกต การณ์แบบมีส่วนร่วมในชุมชนและการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและการวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้ Bivariate Analysis ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เกี่ยวข้อง

ผลการสังเคราะห์งานวิจัย ขั้นที่ 3 : การแยกประเภทงานวิจัยตามกลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ในการศึกษา แบ่งเป็น (1) งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว กลุ่ม/ชุมชน และองค์กร ฯลฯ (2) งานวิจัยที่ทำการศึกษาตามพื้นที่ ซึ่งแบ่งย่อยเป็นงานวิจัยที่การศึกษาในพื้นที่ชนบท เขตเมือง และแบ่งตามภาคต่างๆ (3) งานวิจัยที่ทำการศึกษา ในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม (ทั้งขนาดเล็ก กลาง และใหญ่)

ประเภทที่ 1 งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว กลุ่ม/ชุมชน และองค์กร

1.1 งานวิจัยมุ่งศึกษาทักษะของปัจเจกบุคคล อาทิ งานวิจัยของ ทรงชัย ดิยานนท์ (2542) ศึกษาทักษะของเกษตรกรในการสร้างความมั่นคงทางรายได้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยกำหนดขอบเขตปัจเจกชนในการศึกษาเป็นเกษตรกรที่กู้ยืมเงินในวงเงินไม่เกิน 40,000 บาท จากธนาคารกสิกรไทย สาขาหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 195 ราย อายุระหว่าง 41-50 ปี และมีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ (ถึงร้อยละ 94.7) ผลการศึกษาพบว่าลำดับที่ 1 คือ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 96.8 มีความคิดเห็นว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือการกินอยู่อย่างประหยัด เหมาะสมกับรายได้ และลำดับที่ 2 ร้อยละ 89.9 คิดว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือการที่เกษตรกรมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี โดยผลิตอาหารได้เองในสวน ไร่ นา ไม่ต้องซื้อ ลำดับที่ 3 คือร้อยละ 88.8 คิดว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือการทำเกษตรโดยปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์เพื่อให้มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี (ทรงชัย, 2542, หน้า 50) แต่ในการปฏิบัติจริงกลับพบว่าเกษตรกรร้อยละ 44.8 มีการทำเกษตรแบบผสมผสาน เช่น ปลูกข้าว ไร่ นา ปลูกพืชไร่ ผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ในส่วน ไร่ นา น้อย และมีเกษตรกรถึงร้อยละ 60.1 ไม่ได้ทำการเกษตร โดยการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินและระบบนิเวศวิทยาไม่ได้มีการงดใช้สารเคมี (ทรงชัย, 2542, หน้า 59-62) โดยภาพรวมเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยนี้ไม่ได้ปฏิบัติตามกิจกรรมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงถึงร้อยละ 63.3 (ทรงชัย, 2542, หน้า 68)

1.2 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงกับคุณภาพชีวิตของประชาชน มีงานวิจัยหลายเรื่องพยายามศึกษาในแนวนี้นี้ และได้ข้อค้นพบในทิศทางเดียวกัน ดังตัวอย่างงานของ สกกล พรหมสิน (2546) ซึ่งทำการศึกษากับตัวอย่างคือเกษตรกรตำบลหงษ์เจริญ อำเภอนาทม จังหวัดน่าน โดยผลการศึกษาแสดงว่าการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร และงานวิจัยของ ศศิพร ปาณิกบุตร(2544) กับกลุ่มตัวอย่าง เกษตรกรในอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็พบว่าเกษตรกรที่เลือกดำเนินชีวิตในรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ มีความสัมพันธ์กับระดับการศึกษา ขนาดของครัวเรือน การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม รายได้ รายจ่าย การถือครองที่ดิน รวมถึงการได้รับข่าวสาร และความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ พระมหาสิทธิพงษ์ สิทธิเมธี (สุคใจ) 2543 เรื่องการประเมินผลทางเศรษฐกิจและสังคมในการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ตำบลเขาหินพัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นในหลายๆ ด้าน

1.3 งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ระดับครอบครัว กลุ่ม/ชุมชนนั้นค่อนข้างเกี่ยวเนื่องกัน จนไม่อาจแยกกล่าวเป็นระดับครอบครัว หรือระดับกลุ่ม/ชุมชน ได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างงานวิจัยที่ว่านี้คือ งานวิจัยของลำอาน สืบสาน และคณะ (2543) ซึ่งให้ความสำคัญกับการปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว เพื่อนบ้านและชุมชนว่าเป็นองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความพอเพียงทางสังคมและการศึกษาของชุมชนชนบทไทย โดยผลการศึกษาพบว่า ครัวเรือนที่ศึกษาส่วนใหญ่มีค่านิยมที่ยังคงรักษาวินัยวัฒนธรรมความเอื้ออาทร และให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่และกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ มีลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย แต่ผลการศึกษาที่พบด้วยว่า สิ่งสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของครอบครัวอย่างมีความสุขและอยู่รอด คือการมีเงินใช้จ่ายพอสมควร มีทุนพอทำมาหากิน มีรายได้พอเพียงกับค่าใช้จ่าย ซึ่งผลการศึกษาในกรณีนี้ชี้ให้เห็นว่าการดำรงชีวิตของครัวเรือนมีการเปลี่ยนแปลงไปโดยมีลักษณะคล้ายสังคมเมืองมากขึ้น กล่าวคือ มีการใช้เงินเป็นตัวกลางแทนการแลกเปลี่ยนและแทนแรงงาน อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนมีความเห็นว่าแหล่งเรียนรู้ในชุมชนจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะแหล่งเรียนรู้ที่เป็นศูนย์ฝึกอาชีพและห้องสมุดหรือแหล่งความรู้หมู่บ้าน ในขณะที่งานวิจัยเรื่อง ผ้าทอไทลื้อ : เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ของ ลำแพน จอมเมือง และสุทธิพงษ์ วสุโสภา (2546) พบว่า “การทอผ้า” เป็นกระบวนการทางภูมิปัญญาในครอบครัว และครอบครัวเป็นแหล่งเรียนรู้และฝึกอาชีพถ่ายทอดส่งต่อกัน เป็นวัฒนธรรมชุมชนที่ก่อปรด้วยระบบคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ผู้นำเอกลักษณ์ของชุมชน ผ้าทอมิได้เป็นสัญลักษณ์แห่งวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็น “สิ่งของเพื่อการแลกเปลี่ยนกับผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากชุมชนอื่นๆ” จากระบบแลกเปลี่ยนระหว่างครอบครัวกับชุมชนอื่นตามวันเวลาที่เคลื่อนผ่านไป ผ้าทอกลายเป็นสินค้าที่ถูกตั้งราคาขาย

โดยกลุ่มทอผ้า จนขยายกลายเป็นธุรกิจชุมชนที่ทำให้คนในครอบครัวและในชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในกระแสนิยม

1.4 งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ในองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน อาทิ ในสถานศึกษาพบว่าเป็นการศึกษาในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ได้มีความพยายามดำเนินการทั้งในระดับโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา งานวิจัยของสมศักดิ์ ลาดี (2543) เรื่องการศึกษาการดำเนินงานโครงการเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาศึกษาจังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่าโรงเรียนต้องการให้มีการวางแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมให้ครูมีความรู้ความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง การศึกษานี้ประกอบกับผลการศึกษาของพัฒนาภรณ์ ฉัตรวิโรจน์ (2545) ในงานวิจัยเรื่อง บทบาทของครูในการส่งเสริมความรู้เศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดขอนแก่น พบว่าครูมีบทบาทในการสอน ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับต่ำ และมีบทบาทด้านการให้คำปรึกษาชุมชนเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงก็อยู่ในระดับต่ำด้วย งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้นักเรียนและชุมชนด้วยโครงการงานอาชีพของ ชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ (2545) เสนอภาพการเปลี่ยนแปลงจากการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในการทำโครงการงานอาชีพ เช่น การใช้วัสดุอุปกรณ์ที่ไม่คุ้มค่า การไม่ประหยัดใช้อย่างสิ้นเปลืองของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นการใช้จ่ายอย่างประหยัด มีการใช้วัสดุอุปกรณ์อย่างคุ้มค่า ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และความรู้ต่างๆ มากขึ้น สำหรับงานวิจัยเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่าผู้วิจัยเองเป็นผู้มีความสนใจในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและนำความสนใจนี้มาผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในขอบเขตหน้าที่ที่ศูนย์รับผิดชอบอยู่ นับเป็นความพยายามที่ดีของนักวิจัยระดับองค์กร ถึงแม้ว่าอาจมีข้อจำกัดในแง่ความรู้และความเข้าใจและการใช้วิธีวิทยาการวิจัยแบบ PAR กับการพัฒนาโจทย์การวิจัยซึ่งได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นก็ตามที่

นอกจากนั้นคณะผู้วิจัยพบว่ายังมีองค์กรภาครัฐ เช่น สถานสงเคราะห์มีความตื่นตัวและนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้เช่น การศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับสถานสงเคราะห์ กรณีศึกษาสถานสงเคราะห์เด็กและเยาวชนบ้านเบธานี” แม้จะเป็นเพียงการศึกษาถึงความรู้ความเข้าใจและความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงก็ตาม แต่ผลการศึกษายังคงชี้ชัดว่าเจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติการ ไม่ว่าจะเป็นนักการศึกษาหรือนักสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานมีความรู้ความเข้าใจเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไม่มากนัก ผลของการศึกษาทั้งสี่เรื่องทีกล่าวนำชี้ให้เห็นว่าการพยายามประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับใดก็ตามควรต้องกระทำอย่างรอบคอบ โดยต้องตระหนักถึงปัจจัยต่างๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้การประยุกต์ใช้ก่อเกิดประโยชน์และเห็นผลเป็นรูปธรรม ในระดับโรงเรียนควรต้องมีการเตรียม

ความพร้อมในด้านความรู้-ความเข้าใจของบุคลากรทางการศึกษาในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเสียก่อน จึงค่อยวางแผนการดำเนินการให้เกิดขึ้นในระบบโรงเรียน เนื่องจากครูเป็นตัวแทนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่ง

นอกจากนั้นถึงแม้ว่าจะมีงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาเฉพาะกรณี (case study) เพื่อทราบรายละเอียดเกี่ยวกับผลการดำเนินการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับองค์กรโดยระบุข้อค้นพบสำคัญคือ ความไม่พร้อมหรือการขาดความรู้ความเข้าใจต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการ ผู้ซึ่งต้องทำหน้าที่เสมือนผู้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์กร สิ่งที่ต้องพิจารณาตามมาก็คือ ประเด็นความพร้อมหรือเงื่อนไขปัจจัยที่ก่อให้เกิดความพร้อมที่จะเรียนรู้และดำเนินการปฏิบัตินั้น อาจมิใช่แค่มีดีความรู้ของบุคลากรในหน่วยงาน แต่เพียงมิติเดียวแต่อาจเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขและปัจจัยความพร้อมในมิติอื่นๆ อาทิ ทุนทางสังคม วัฒนธรรมในท้องถิ่นและในองค์กร ทุนทางกายภาพ ทุนด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ความพยายามศึกษาถึงความพร้อมในการนำนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติของสำนักงานส่งเสริมการเกษตร จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าบุคลากรมีความพร้อมในความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “การเกษตรทฤษฎีใหม่” ซึ่งให้เห็นว่าการที่ผู้วิจัยให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียงในประเด็นการเกษตรทฤษฎีใหม่เพียงประเด็นเดียวนั้น อาจก่อให้เกิดข้อจำกัดในการส่งเสริมให้เกิดการประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในภาคส่วนอื่นๆ ที่ไม่ได้อยู่ในภาคการเกษตรและเป็นความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่ยังคลาดเคลื่อนและไม่สมบูรณ์นัก โดยทำให้ความหมายของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแคบลงเหลือเพียงมิติด้านการเกษตรเพียงมิติเดียว

ประเภทที่ 2 งานวิจัยที่ทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายในบริบทชนบท/เมือง/ภูมิภาค

สังเคราะห์งานวิจัยที่กำหนดกลุ่มเป้าหมายตามบริบทชนบท เมือง ภูมิภาค พบว่างานวิจัยไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท หรือปริญญาเอก หรืองานวิจัยต่างๆ นั้น ส่วนใหญ่ทำการศึกษาในภูมินิเวศชนบทและในระดับภูมิภาค ดังปรากฏในผลการสังเคราะห์ในชั้นต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วมากกว่าในบริบทเมือง ณ ขณะนี้พบว่ามีเพียงงานวิจัยของ พงศ์ธร จันทรศรี (2546) ซึ่งทำการศึกษาลักษณะการทำงานขององค์กรเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชนโชนบูรพา กรุงเทพมหานคร (เขตสายไหม หลักสี่ จตุจักร บางกะปิ บางเขน บึงกุ่ม ดอนเมือง และลาดพร้าว) พงศ์ธรเสนอข้อค้นพบว่า “องค์กรเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชนโชนบูรพา เป็นการรวมตัวของกลุ่มอาชีพที่รวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” (หน้า 84) แต่มีวัตถุประสงค์หลักคือการหวังกำไรจากกิจกรรม และที่ต้องให้ข้อสังเกตก็คือ การรวมกลุ่มเป็น “กลุ่มเศรษฐกิจชุมชนโชนบูรพา” นี้ เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อของบประมาณจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ซึ่งแตกต่างจาก “การรวมกลุ่ม” ที่ได้จากการศึกษาวิจัยในบริบทของชนบท ไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคใต้ หรือภาคอีสาน ซึ่งชาวบ้านจะมารวมกลุ่มกันเพราะต่างเผชิญสภาวะการถูกกดราคาผลผลิตจากพ่อค้าที่มารับซื้อ จึงรวมตัวกันตาม

ธรรมชาติเพื่อการเสริมพลัง สร้างอำนาจการต่อรอง ดูเหมือนในบริบทเมือง “อำนาจของเงิน” ที่เข้ามาในชุมชนในลักษณะต่างๆ จะก่อให้เกิดคำถาม และข้อจ้องใจว่าเศรษฐกิจชุมชนนี้มีความพอเพียงหรือไม่ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับที่มา ความเป็นมา หรือฐานราก ของ “เศรษฐกิจ” ในชุมชนและจะต้องไปเน้นที่ “เศรษฐกิจจิตวิญญาณคือ เศรษฐกิจที่มีความเป็นมนุษย์และเป็นธรรมชาติ” (ธันวา ใจเที่ยง, 2546, หน้า 23) ที่เป็นเช่นนี้เพราะนักวิจัยส่วนใหญ่มีความเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตในภาคการเกษตรมากกว่าในภาคอุตสาหกรรมต่างๆ ที่ถ้าหากพิจารณาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทาน ก็จะพบว่าพระองค์ท่านทรงพระราชทานตัวอย่างการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในทุกภาคการผลิต

ประเภทที่ 3 ประเภทงานวิจัยที่ทำการศึกษากับกลุ่มเป้าหมายในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม (ทั้งขนาดเล็ก กลาง และใหญ่)

ค่อนข้างชัดเจนว่างานวิจัยส่วนใหญ่ หรือเกือบจะทั้งหมดที่คณะผู้วิจัยนำมาสังเคราะห์ในงานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายในภาคเกษตรกรรมซึ่งมีความหลากหลายตามภูมิเวศน์ของแต่ละพื้นที่ โดยครอบคลุมภาคเกษตรกรรมทั้งในเขตภูมิเวศน์ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้และภาคกลาง แต่เป็นการศึกษาที่มีความโน้มเอียงในมิติประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ กล่าวคือ เป็นการศึกษาย้อนหลังเพื่อกลับไปดูว่าในอดีตที่ผ่านมาในเขตพื้นที่นั้นมีวิถีการผลิตและกิจกรรมการผลิตแบบใด นักวิจัยเก็บข้อมูลโดยการเข้าไปอยู่ในชุมชน สัมภาษณ์ด้วยวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค/พื้นที่ ประกอบการใช้ข้อมูลทุติยภูมิด้านต่างๆ อาทิ เศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ มาอธิบาย เนื่องจากงานวิจัยเหล่านี้ดำเนินการภายใต้ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” โดยมีศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นวิทยากรประสานสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นหัวหน้าโครงการ ดังนั้นโครงการวิจัยต่างๆ จึงมีรูปแบบกระบวนการ วิถีวิทยาเป็นไปในทิศทางเดียวกันเริ่มตั้งแต่การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน มีการสังเคราะห์ให้เห็นการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตสู่ระบบตลาด อาทิ ด้านเทคโนโลยีทางการเกษตรและการใช้แรงงาน งานวิจัยบางเรื่องชี้ให้เห็นถึงการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่รอดของเกษตรกรชาวนาไทยด้วย ดังเช่นงานของธันวา ใจเที่ยง (2546) เรื่องหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน ซึ่งสะท้อนถึงจิตวิญญาณและความเชื่อในสังคม อุดมธรรมของชาวนา อันเป็นเหตุให้สามารถพลิกพลัง ทำลายอำนาจรัฐได้หากถูกเอาเปรียบ

“แม้ในสังคมชาวนาจะเป็นสังคมที่เรียบง่าย สมถะ ไม่ใช่สังคมใฝ่สูง
อยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ แต่สังคมชาวนาก็ไม่ยอมถูกเอา
เปรียบจนเกินขีด และกล้าที่จะลุกมาต่อสู้กับเจ้าหน้าที่”

(ธัญญา ใจเที่ยง, 2546, หน้า 173)

ตัวอย่างข้อค้นพบจากงานวิจัยข้างต้นมีความโดดเด่นในแง่ที่ผู้วิจัยสามารถชี้ให้เห็นว่า
ระบบเศรษฐกิจกับระบบการเมืองนั้นคาบเกี่ยวเชื่อมโยงกัน อุดมการณ์การผลิตจึงเกี่ยวข้องกับ
อุดมการณ์ทางการเมืองของชุมชน ในกรณีที่ “ผู้ปกครอง” มีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างจาก
ผู้ถูกปกครองก็อาจต่อต้าน ชัดขึ้น หรือยอมจำนนของผู้ถูกปกครอง ข้อค้นพบเหล่านี้ มักไม่ปรากฏ
ในงานวิจัยที่มุ่งศึกษาเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจหรือกิจกรรมการผลิตในฐานะที่ดำรงอยู่อย่างเป็น
“อิสระ” จากระบบสังคมและการเมืองจนดูเหมือนไร้เวลาไร้บริบทที่ไว้ได้ ในขณะเดียวกันงานวิจัย
บางเรื่องก็สะท้อนให้เห็นว่าความแตกต่างของสภาพภูมิศาสตร์มีผลต่อ ภาคเกษตรกรรมของ
ประชาชน มีการเสนอตารางกิจกรรมเพาะปลูกให้เห็นว่าในแต่ละฤดูกาล/เดือน ชาวนา/เกษตรกรจะ
มีการทำกิจกรรมทางการเกษตรอะไร อาทิ เดือนมีนาคม เกษตรกรจะตัดไม้ ถางที่ เตรียมดิน
เมษายนหว่านกล้าสำหรับข้าวนา เป็นต้น (จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ, 2546, หน้า 75) ในขณะที่
ภาคเกษตรกรรมในภาคใต้ เดือนมีนาคม คือช่วงเวลาที่ชาวบ้านลอบปลากฎหมาย ตกปลาทราย
ซึ่งกิจกรรมการจับสัตว์น้ำนี้จะดำเนินเรื่อยไปจนถึงเดือนกันยายน เป็นต้น (สงบ ส่องเมือง, 2546,
หน้า 169) ลักษณะภูมิศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพของภาค ของแต่ละพื้นที่ คือข้อจำกัดหรือตัวบ่งชี้
ให้เห็นถึงความแตกต่างกันของกิจกรรมทางการเกษตร แต่สิ่งเหล่านี้ก็ยืนยันให้เห็นว่าชาวนา/
ชาวประมง/ชาวไร่อยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ อยู่กับธรรมชาติ วิถีชีวิตของเขาเป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่ง
ธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติ เขาจึงเคารพธรรมชาติ เห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ดังเช่นที่
สงบ ส่องเมือง (2546, หน้า 199) กล่าวไว้ว่า

“ชุมชนเกษตรโดยทั่วไปจึงมีการสังเคราะห์และผลิตซ้ำ สร้างระบบ
ความเชื่อขึ้นภายใต้ระบบนิเวศแวดล้อมตามธรรมชาติ อันเกี่ยวพัน
กับความอยู่รอด ความสำเร็จ ความพอเพียง ความปลอดภัย และสันติ
สุข มีพิธีกรรมแสดงปฏิสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพิงและอาศัยธรรมชาติอย่าง
รู้และเข้าใจคุณค่าของระบบธรรมชาติ”

ในขณะที่ประชาชนในภาคเกษตรกรรมภาคกลางมี “พิธีการทำบุญกลางทุ่งนา ซึ่งเป็น
เครื่องสะท้อนความสำคัญของเศรษฐกิจการผลิตข้าว (พอพันธ์ อุทยานนท์, 2546, หน้า 360)
พิธี “เสกนา” ขอขมาต่อเจ้าที่เจ้าทาง บอกกล่าวแก่ผีนา ก่อนจะไถนาก็เป็นตัวอย่างการแสดง
ความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546, หน้า 84) มีวัฒนธรรม ประเพณี

ความเชื่อที่ผู้คนภาคเกษตรกรรมนี้ใช้เป็นแนวทางการดำรงชีวิต อาทิ “บัญญัติของสิบสี่ ข้อสี่ ตาสั่งเจ้า อย่าได้โลภให้อยู่ในปัจจัยสี่ให้พอดี อย่าได้โลภ” (สมคิด พรหมจ้อย และคณะ, 2546, หน้า 36) งานวิจัยเหล่านี้ดูเหมือนจะย้ำถึง “คุณลักษณะร่วม” ของคนในภาคการเกษตรซึ่งถึงแม้จะอยู่ต่างพื้นที่ แต่วิถีชีวิตจิตวิญญาณกลับมีความเหมือนกัน

เศรษฐกิจชุมชนภาคเกษตรกรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่มีการถ่ายทอดสั่งสมผ่านกระบวนการขัดเกลา บ่มเพาะทางสังคม (Socialization) และมีการผลิตซ้ำเชิงอุดมการณ์ (Reproduction of Ideology) ให้คำนึงถึงการอยู่ด้วยความพอเพียง พอดี มีจิตวิญญาณแห่งการไม่โลภ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น คือ ดำรงอยู่ด้วยการกำหนดจุดมุ่งหมายของการผลิตที่ก่อให้เกิดความพอเพียงของครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ภายใต้อุดมการณ์หรือหลักการที่ไม่ได้แตกต่างจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

พิจารณาในอีกด้านหนึ่ง งานวิจัยเหล่านี้สะท้อนภาพของภาคอุตสาหกรรมด้วยเช่นกัน หากแต่เป็น “อุตสาหกรรมในครัวเรือน” ที่มีขนาดเล็กและมุ่งเพื่อการบริโภคในครอบครัวและชุมชน มีการขายในตลาดท้องถิ่นเท่านั้น และยังคงใช้แรงงานของคนในครอบครัวที่ว่างจากการเพาะปลูก โดยใช้วัตถุดิบในการผลิตที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546, หน้า 199) การผลิตในภาคอุตสาหกรรมที่มีการดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและน่าสนใจคือ โรงสี ซึ่งเริ่มต้นด้วยการรวมกลุ่มเพื่อ “เป็นทางต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง” (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, 2546, หน้า 35) และอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตร เช่น อุตสาหกรรมการผลิตผักดอง ซึ่งเริ่มต้นจากการมีผักเหลือจากการจำหน่ายสด ชาวบ้านจึงริเริ่มแปรรูปผักสดให้เป็นผักดองเพื่อเก็บไว้กินเองในครัวเรือนให้ได้นานๆ ต่อมา มีการจำหน่าย จึงขยายขนาดอุตสาหกรรมทำให้มีทั้งขนาดเล็กและขนาดกลาง

ผลการศึกษาของงานวิจัยเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อการบริโภคเองในครัวเรือนเป็นหลัก ไปเป็นการผลิตเพื่อขาย มีการขยายฐานการผลิตใหญ่ขึ้นกลายเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนและท้องถิ่น กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในเป้าหมายของการผลิตนั้นมีปัจจัยมาจากการแก้ไขปัญหาการจำหน่ายผลิตผลทางการเกษตรไม่หมด ต่อมา มีการเพิ่มการลงทุน จากการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่น/ชุมชนมาเป็นการซื้อวัตถุดิบจากภายนอก ดูเหมือนงานวิจัยเหล่านี้จะชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในชุมชนในระดับหมู่บ้านมีทั้งประเภทที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เริ่มต้นจากการใช้วัตถุดิบในธรรมชาติในการผลิตและการใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวในการดำเนินการผลิตและการจัดการ เริ่มต้นจากวิถีคิดพึ่งตนเอง แก้ไขปัญหาด้วยตนเองของคนในชุมชน ซึ่งแตกต่างจากภาคอุตสาหกรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งแม้จะตั้งอยู่ในท้องถิ่น แต่เป็นการเข้าไปลงทุนของคนนอกชุมชน อันได้แก่ นายทุนทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างชาติ อุตสาหกรรมเหล่านี้มักเป็นอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง ซึ่งอาจเป็นผู้คนในท้องถิ่นเอง หรืออาจเป็นแรงงานอพยพมาจากท้องถิ่นอื่น

การวิจัยภายใต้กรอบแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (หมู่บ้าน) และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จึงจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาควบคู่กันไป และควรมีการวิจัยเพิ่มเติมในกรณีนี้ว่าอุตสาหกรรมซึ่งมีชุมชนหรือกลุ่มภายในชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการหรือผู้ลงทุนโดยมีวิวัฒนาการมาจากความพยายามของคนในชุมชนในการจัดการปัญหาของตนเองสามารถดำเนินมาได้จนถึงขณะนี้มันมีปัจจัยอะไรหนุนนำ? มีการบริหารจัดการกับความเสี่ยงบ้างไหมอย่างไร? (Risk Management) ด้วยหลักการใด มีข้อท้าทายหรืออุปสรรคบ้างหรือไม่อย่างไร การพัฒนาอุตสาหกรรมแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรโดยกลุ่มทุนจากภายนอกมีผลกระทบอย่างไรต่อชีวิตและการผลิตของคนในชุมชน ควรมีการศึกษาวิจัย/เปรียบเทียบในกรณีที่มีการ “แข่งขัน” กันของระบบชีวิต ของคนในชุมชนระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้กรอบเศรษฐกิจพอเพียงและพัฒนาจากฐานคิดการทำงานเพื่อแก้ปัญหา ร่วมกันของประชาชนในชุมชนกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในชุมชนแบบนอกสู่ในหรือมีการลงทุนจากภายนอกกว่าจะส่งผลต่อความมั่นคง-ยั่งยืนของชุมชนได้อย่างไร

งานวิจัยเรื่อง “การประยุกต์พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม” ของ อภิชัย พันธเสน และคณะฯ (2546) เป็นงานวิจัยเรื่องเดียวที่ทำการศึกษาภาคอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง และพบว่าอุตสาหกรรมขนาดเล็กเป็นส่วนใหญ่และขนาดกลางบางส่วนสามารถนำหลักการตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ได้จริง ลดความเสี่ยง ทำให้กิจการอยู่รอดได้แม้จะเผชิญภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ สามารถพึ่งตนเอง ช่วยให้คนมีงานทำ ส่งเสริมอาชีพชุมชน ทำให้ครอบครัว/ชุมชนอยู่รอดได้ในกระแสทุนนิยม

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 4 : การแยกประเภทงานวิจัยตามกรอบแนวคิดการวิจัย

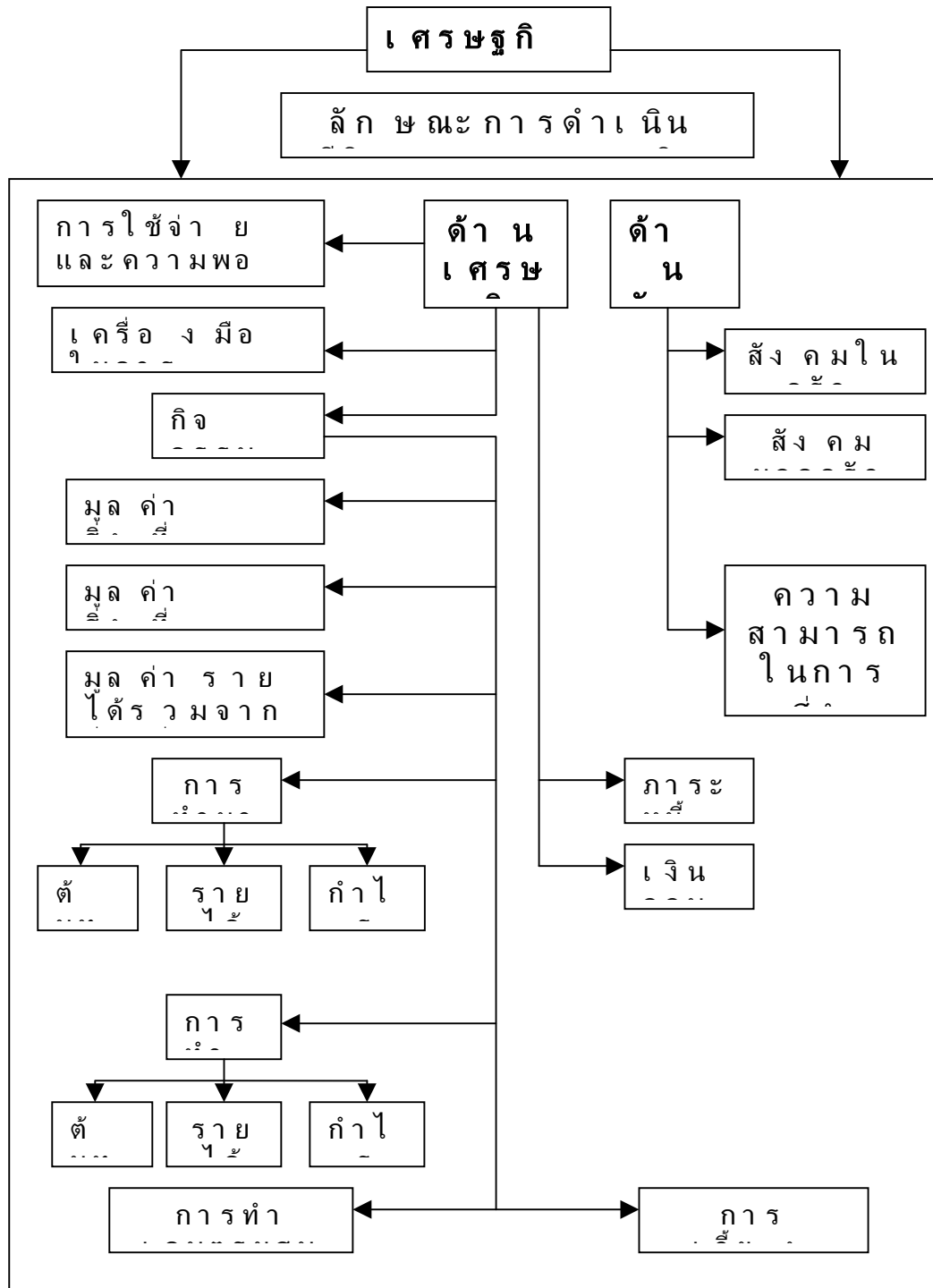
การสำรวจกรอบแนวคิดการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงทำให้คณะผู้วิจัยทราบถึงระดับของความรู้ความเข้าใจในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของนักวิจัยและความพยายามในการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบในประเด็นที่ตนสนใจซึ่งแทบจะหลีกเลี่ยงการตีความโดยนักวิจัยเองต่อมโนทัศน์เศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้เลย

งานวิจัยหลายเรื่องพยายามพัฒนาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการศึกษาวิจัยทั้งในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มคนและสังคม กรอบแนวคิดการวิจัยของพระมหาสิทธิพงศ์ สิทธิเมธี (สุดใจ) (2543, หน้า 40) อธิบายลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในมิติเศรษฐกิจและมิติด้านสังคม

กรอบแนวคิดของผู้วิจัยในมิติด้านเศรษฐกิจให้ความสำคัญต่อกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตรกรรมเพื่อการบริโภคและการค้า ผู้วิจัยอธิบายลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกรอบแนวคิดตามแผนภาพข้างล่างเป็นหลัก หากแต่ยังไม่สามารถบ่งบอกได้อย่างชัดเจนนักว่าดำเนินชีวิตแบบใดถึงจะเรียกได้ว่าเป็นแบบเศรษฐกิจพอเพียง คงมีแต่คำสำคัญ เช่น การทำเกษตร

ผสมผสานและการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้และความพอเพียงด้านปัจจัยการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานที่สะท้อนความใกล้เคียงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับหนึ่ง

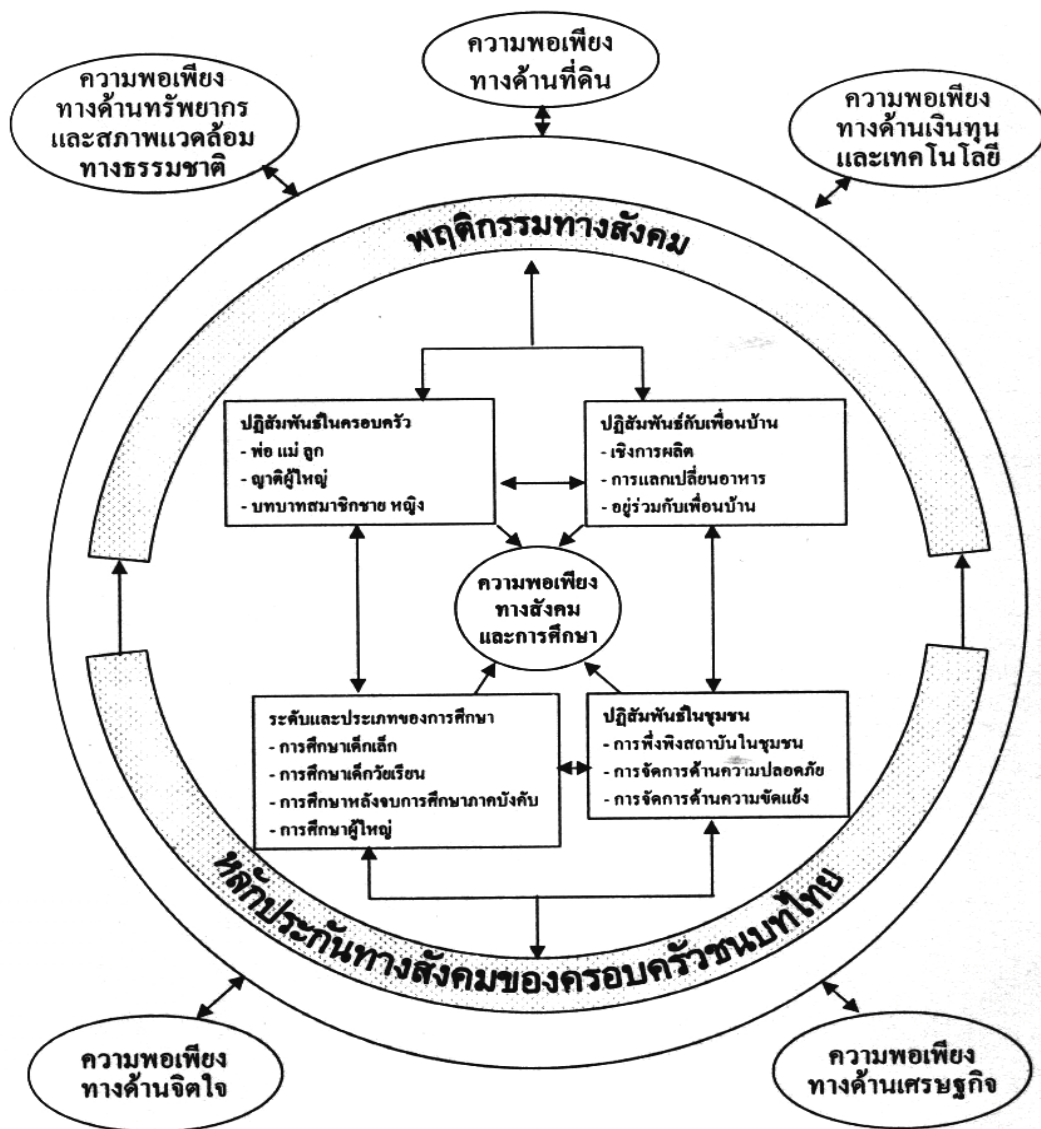
แผนภาพที่ 2 การวิเคราะห์โครงสร้างเศรษฐกิจพอเพียงทางเศรษฐกิจและสังคม

ที่มา: พระมหาสิทธิพงศ์ สิริธรรม (สุคใจ), 2543, หน้า 40. การประเมินผลทางเศรษฐกิจและสังคมในการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร ตำบลเขาหินพัฒนา อำเภอนครหลวง จ.สระบุรี

หากพิจารณากรอบแนวคิดการวิจัยของ สำอาง สืบสาน และคณะฯ (2543) พบว่าคณะผู้วิจัยพัฒนากรอบแนวคิดเรื่องความพอเพียงภายใต้ฐานคติการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระบบครอบครัวและชุมชนโดยให้ความสำคัญต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อาทิ การทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือน ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครัวเรือน การมีเวลาดูแลบุตรหลานผู้สูงอายุ และให้ความสำคัญกับความพอเพียงทางสังคมและการศึกษามากกว่าด้านอื่น หากแต่มิได้ละเลยความพอเพียงในด้านจิตใจและด้านเศรษฐกิจ (ดูแผนภาพข้างล่างประกอบ)

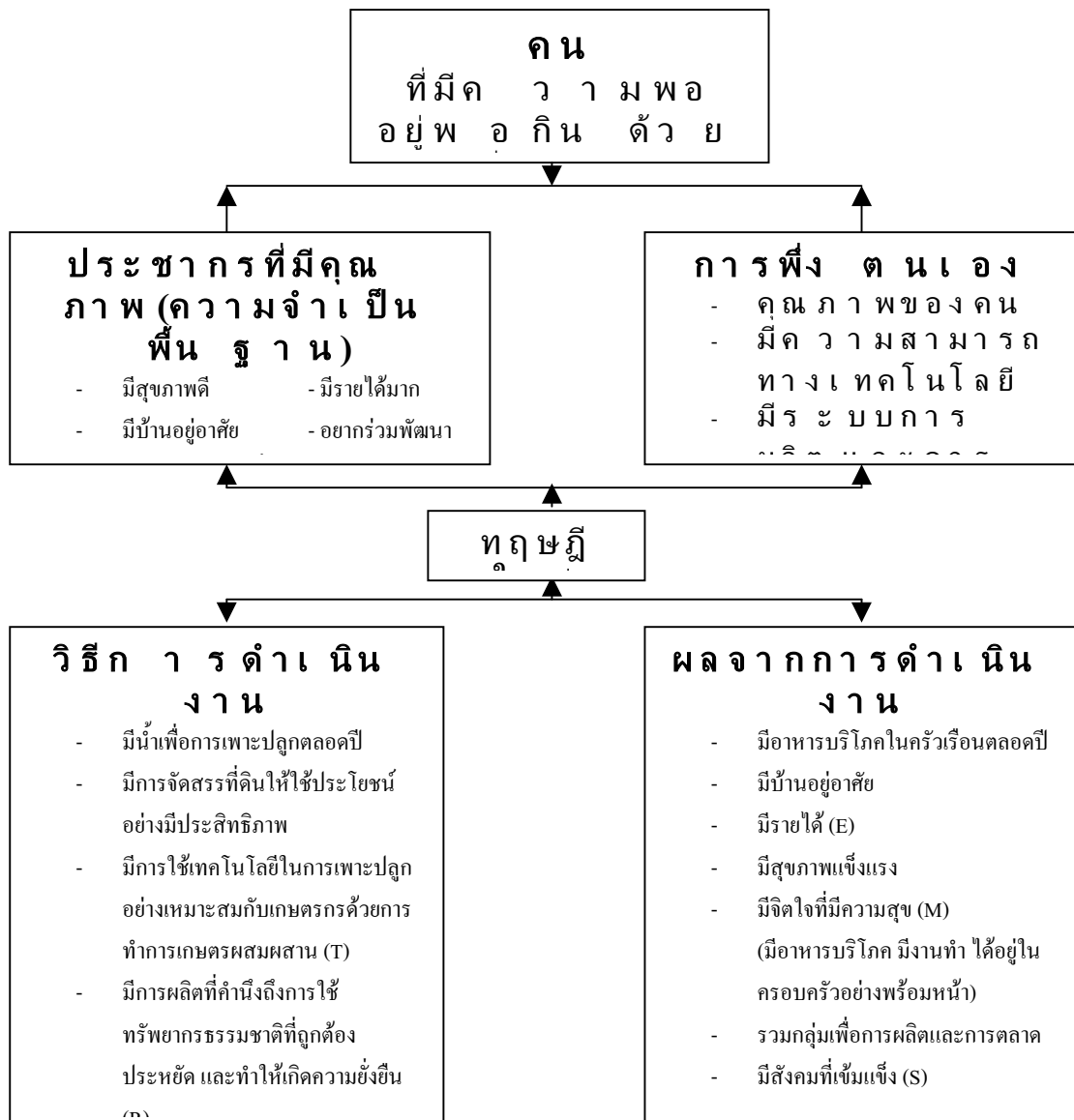
แผนภาพที่ 3 ความพอเพียงทางสังคมชนบทไทย

ที่มา : ความพอเพียงทางสังคมชนบทไทย: กรณียาควะวันออกเฉียงเหนือ ผศ.ดร.สำอาง สืบสานและคณะฯ (2543)

กรอบแนวคิดการวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (อำนวยการในปณดดา พงษ์ภาพิไล (2543) สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเป็นองค์รวมเช่นกัน โดยแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบต่างๆ อันจะนำมนุษย์ไปสู่ความพออยู่พอกินด้วยการพึ่งตนเอง ด้วยมิติการพัฒนาทั้งด้านนอกและด้านในของมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกชนและสมาชิกของกลุ่มในสังคม (ดังแผนภาพข้างล่างนี้)

แผนภาพที่ 4 การบริหารจัดการทรัพยากรตามแนว “ทฤษฎีใหม่”

ที่มา: ผลของการบริหารจัดการทรัพยากรตามแนว “ทฤษฎีใหม่”, สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, รายงานการศึกษาส่วนบุคคลเรื่อง การบริหารจัดการทรัพยากรของเกษตรกรตามแนวพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” (ม.ป.ท.: 2542), หน้า 13. อ้างใน ปณดดา พงษ์ภาพิไล, 2543, หน้า 95.

โดยสรุป กรอบการวิจัยที่คณะผู้วิจัยจะตรวจสอบสะท้อนถึงความพยายามทำความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับมิติการพัฒนามนุษย์(Human Dimension) ทั้งภายในและภายนอก คือทั้งในด้านจิตวิญญาณ อันได้แก่ การมีความสุขตามอัธยาศัยโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (สมศรี จินะวงษ์, 2544) และด้านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วนว่าเป็นเทคนิคการเพาะปลูก หรือการมีศีลธรรมเท่านั้น(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543) และเป็นการพัฒนาจาก “ใน” สู่ “นอก” คือจากบ้าน/ครัวเรือนไปสู่ชุมชน หมู่บ้านเป็นหลัก

ผลการสังเคราะห์งานวิจัยขั้นที่ 5 : การศึกษานิยามเชิงปฏิบัติการในการทำวิจัย

คณะผู้วิจัยเลือกสำรวจคำจำกัดความและนิยามเชิงปฏิบัติการของผู้วิจัยเพื่อศึกษาถึงความคล้ายคลึงสอดคล้องหรือความแตกต่างกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงพบว่า ผู้วิจัยส่วนใหญ่พยายามศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรง และจากนักวิชาการต่างๆ แล้วสรุปเป็นความเข้าใจของผู้วิจัย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“เศรษฐกิจพอเพียง หรือ ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ จึงหมายถึงความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆได้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะพึ่งพาปัจจัยต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน กำหนดความเป็นอยู่อย่างประมาณตน ตามฐานะ ตามอัธยาศัย และที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยมมีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด นั่นก็คือการหันกลับมายึดเส้นทางสายกลาง ในการดำรงชีวิต”

(ปนัดดา พงศ์นภาพิไล, 2543, น.68)

“เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเอง (Relative Self-Sufficiency)” อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความสำเร็จ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพ และฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้”

(ศศิพร ปาณิกบุตร, 2544, หน้า 17)

“เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของคนโดยการพึ่งตนเอง มีความประหยัด พัฒนาตนเองให้มีการเรียนรู้ ภูมิปัญญา สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีคุณค่าอย่างยั่งยืน มีจิตสำนึกที่ดีต่อตนเองและสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถือเป็นแนวทางที่คนไทยจะต้องรู้เพื่อนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนที่จะเป็นกำลังของประเทศในอนาคต ครูจึงควรนำความรู้เศรษฐกิจพอเพียงไปส่งเสริมในโรงเรียน”

(พัฒนาภรณ์ ฉัตรวิโรจน์, 2545, หน้า 11)

จากตัวอย่างที่นำเสนอนี้ จะเห็นว่าข้อสรุปที่นักวิจัยประมวลจากการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มีสองแนวทาง คือ แนวทางหนึ่ง สรุปเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็น “ระบบเศรษฐกิจ” และอีกแนวทางหนึ่ง สรุปว่าเป็น “วิธีการดำเนินชีวิตของคน” โดยมีสาระสำคัญใกล้เคียงกับแนวพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและเมื่อพิจารณานิยามเชิงปฏิบัติการ (Operational Definition) แล้วพบว่าเป็นสองแนวทางเช่นกัน อาทิ

“เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่มีความพอเพียงในความเป็นอยู่ พอเพียงในความคิด พอเพียงในจิตใจและหมายถึงเศรษฐกิจพึ่งตนเองด้วย”

(พ.อ.อ. สมเกียรติ จันทร์หล้า, 2544, หน้า 8)

“ความพอเพียงของเกษตรกร หมายถึง ความพอเพียงของเกษตรกรระดับครอบครัวตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีความพออยู่ พอกินตามอัตภาพ พึ่งตนเองได้ สันโดษ พอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่ฟุ้งเฟ้อ และปราศจากอบายมุข ประกอบด้วย ความพอเพียง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ”

(สิน พันธุ์พินิจ, 2544, หน้า 7)

ไม่ว่านักวิจัยจะมีความเห็นเช่นใดคงปฏิเสธไม่ได้ว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นทั้งแนวทางในการดำเนินชีวิตและเป็นทั้ง (ระบบ) เศรษฐกิจที่เชื่อมประสานวิถีการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับต่างๆ และวัฒนธรรมเป็นเนื้อเดียวกันอย่างแยกไม่ออก การให้ความหมายหรือการทำความเข้าใจของนักวิจัยต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญยิ่งเนื่องจาก

ถ้าหากนักวิจัยไม่มีความชัดเจนเพียงพอในเรื่องที่ตนศึกษาก็อาจนำไปสู่การค้นหาคความจริง
และการสร้างองค์ความรู้ที่ขาดทิศทางและเป็นประสงคที่ชัดเจน

บทที่ 4

สถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาแบบวิพากษ์ (Critical Content Analysis) ผลจากการวิเคราะห์-ตีความและสังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ และงานวิจัยวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งคณะผู้วิจัยทำการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) นำไปสู่การอธิบายสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงหลายประเด็น เพื่อให้การอธิบายผลการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าวง่ายต่อการติดตาม จึงได้แบ่งการนำเสนอประเด็นออกเป็นสองส่วน ส่วนที่หนึ่ง ว่าด้วยสถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในระดับปรัชญาหรือแนวคิด และส่วนที่สอง ว่าด้วยสถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในระดับการปฏิบัติหรือการประยุกต์

ส่วนที่หนึ่ง สถานะความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงระดับปรัชญาแนวคิด

ในการทำวิจัยเพื่อสังเคราะห์และประเมินสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงนั้น คณะผู้วิจัยต้องเผชิญกับชุดคำถามหลักที่สังคมไทยต้องการความกระจ่างชัดและเป็นคำถามซึ่งมีบุคคลหลายฝ่ายหลายภาคส่วนพยายามเสนอคำตอบมาบ้างแล้วอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คำถามนั้นคือ เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร? เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญา แนวคิดหรือวิถีปฏิบัติ? เป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรืออยู่เหนือเศรษฐศาสตร์ เศรษฐกิจพอเพียงเหมือนหรือแตกต่างจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือไม่ อย่างไร? เศรษฐกิจพอเพียงมีความเกี่ยวข้องบ้างไหมอย่างไรกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นต้น การพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าวทำให้มีการสรุปผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีการทบทวนและแยกประเภทวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องออกเป็น 6 หมวดใหญ่ อาทิ การบริหารเศรษฐกิจส่วนรวมในระดับต่างๆ การบริหารเศรษฐกิจรายสาขา การเมือง การบริหารและการปกครอง การบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตและชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาศึกษาและสังคมแห่งชาติ, 2546) ความพยายามดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการริเริ่มทำความเข้าใจปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในมิติอื่นๆ ที่นอกเหนือจากกรอบวิชาเศรษฐศาสตร์ การสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงยืนยันความจำเป็นในการใช้กรอบแนวคิดเชิงบูรณาการศาสตร์และสหวิทยาการ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

การทบทวนวรรณกรรมเพื่อทำให้คณะผู้วิจัยมีความรู้พื้นฐานในเรื่องนี้ในบทที่ 1 นำไปสู่การกำหนดกรอบแนวคิดทฤษฎีในการทำวิจัย¹ ซึ่งยังคงมีความจำเป็นและสำคัญในการทำวิจัยแบบ Meta Research กรอบแนวคิดดังกล่าวจัดวางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในกลุ่มของแนวคิดทางสังคมทางเลือก (Alternative Social Thoughts) อาทิ พุทธเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์แนวใหม่ หรือเศรษฐศาสตร์สังคม (Social Economics) ซึ่งมีความแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (Mainstream Economics) ในหลายระดับและหลายลักษณะ การสังเคราะห์เนื้อหาภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัยดังกล่าวทำให้สามารถพัฒนาข้อสังเกตทางทฤษฎีหลายประการดังนี้

ประการที่หนึ่ง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพัฒนาการอันยาวนานนับตั้งแต่ พ.ศ. 2517 อันเป็นยุค “ประชาธิปไตยแบ่งปัน” บริบททางการเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยขณะนั้นนับว่ามีความเกี่ยวข้องกับความเป็นพระราชดำรัสเนื่องด้วยพระองค์ทรงเห็นว่าแนวทางการพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลักเพียงอย่างเดียวอาจก่อให้เกิดปัญหาได้ จึงเริ่มพระราชทานพระบรมราโชวาทเรื่องการมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่หรือการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจขั้นพื้นฐานนั่นเองก่อนที่จะพัฒนาในระดับสูงขึ้นไป (อภิชัย พันธเสน, 2543, หน้า 5-7) และอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสแนวคิดการพัฒนาทางสังคมทางเลือกหลายกลุ่มในสังคมไทยและในระดับสากล อันเป็นเสมือนความพยายามด้านกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมกระแสหลักที่เริ่มส่งผลกระทบทางลบต่อความมั่นคงในระบบชีวิตมนุษย์และระบบนิเวศ อาทิ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน/เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน พุทธเกษตร เกษตรผสมผสาน ตลอดจนการเกิดขึ้นของชุมชนใหม่ในเชิงอุดมการณ์ศาสนาเพื่อแสวงหาทางรอดจากการรุกรานอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความคล้ายคลึงกันในแก่น (Essence) ของกลุ่มแนวคิด “ทางเลือกในการพัฒนา” จึงนำไปสู่การกล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียงคือ “วัฒนธรรมทวนกระแส” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543) การสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงจึงต้องกระทำควบคู่ไปกับการทำความเข้าใจบริบททางสังคมดังกล่าว ตลอดจนสาระสำคัญของแนวคิดทางเลือกต่างๆ เหล่านี้

ประการที่สอง แนวคิดและวิถีปฏิบัติ (Praxis) วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไทยดำรงอยู่ด้วยการสนับสนุนจากโลกทัศน์องค์รวมอันเป็นผลพวงจากการตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่างความรู้หลายประเภท อาทิ ความรู้เชิงเทคนิค (Technical Knowledge) เพื่อการกินการอยู่ ความรู้เชิงจิตวิญญาณ-จริยศาสตร์ (Spiritual-Ethical Knowledge) ความรู้ระดับอภิปรัชญา (Metaphysical Knowledge) เพื่อการรักษาคุณภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเชิงกายภาพ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนความรู้ที่นำพามนุษย์สู่ความมีอิสรภาพ ความรู้ที่เป็นองค์รวมเหล่านี้หลอมรวมวิถีการผลิต อุดมการณ์และสัมพันธภาพการผลิตเข้ากับระบบความ

¹ โปรดดูกรอบแนวคิดในการวิจัย

สัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์กับสิ่งที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ในทุกมิติ จนเป็นเนื้อเดียวกันและอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสตร์แบบบูรณาการ (Integral Sciences) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะปรัชญาครอบคลุมมิติต่างๆ ในการดำรงอยู่ของมนุษย์จึงไม่น่าจะเป็นแค่เรื่องความรู้ทางเทคนิคหรือเรื่องศีลธรรม (ความไม่โลภมากจนเกินไป การประหยัด รอบคอบ ฯลฯ) แต่เกี่ยวข้องกับความรู้และการรู้ในแทบทุกมิติของสังคมมนุษย์

ประการที่สาม การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ยืนยันว่าความรู้ของชุมชนไทยในภาคชนบทและ/หรือ ภาคการเกษตร เรื่องความพอเพียงหรือเศรษฐกิจพอเพียงดำรงอยู่แล้วในวิถีชีวิตชุมชนด้วยอุดมการณ์การผลิตอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากอุดมการณ์การผลิตของระบบทุนนิยม

ประการที่สี่ ความรู้ประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตของผู้คนในภาคการเกษตรตลอดจนการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพิงระบบนิเวศตามธรรมชาติตลอดจนระบบความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมในฐานะปัจจัยในการผลิตมีความสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็เนื่องจากวิถีชีวิตและวิธีการผลิตดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนหรือทำลายล้างระบบต่างๆ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ มีการร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการใช้หลักการกระจายความเสี่ยงในกิจกรรมการผลิต และมีการพัฒนาสำนักกลุ่ม-ชุมชน เพื่อร่วมแรงในการผลิตการจัดการผลผลิตตลอดจนการพัฒนาสวัสดิการของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าในบางช่วงบางขณะชุมชนอาจพลัดพลั้งหรือล้มลุกคลุกคลาน เนื่องจากการรู้ไม่เท่าทันการรุกรานของระบบคิดอุดมการณ์ทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมสุดขั้ว ในที่สุดก็ยังสามารถปรับเปลี่ยนและดัดแปลงรูปแบบการผลิตโดยมีสำนักการสร้างความมั่นคงให้ฐานรากของชีวิตให้มีความเข้มแข็งก่อน และที่สุดสามารถยืนอยู่ท่ามกลางกิจกรรมการผลิตสองระบบ โดยมีระบบเศรษฐกิจ พอเพียงเป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงจากการผลิตเพื่อการค้า

ประการที่ห้า ข้อค้นพบจากงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยยืนยันตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการดำเนินชีวิตของประชาชนไทยในภาคการเกษตร/ภาคชนบทโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นการคิดเรื่องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะทางเลือกในการพัฒนา จึงควรเริ่มต้นด้วยการตระหนักถึงความจริงข้อนี้

การสังเคราะห์ห้วงค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงในเชิงเนื้อหาสาระจึงก่อให้เกิดประเด็นการอภิปรายสำคัญๆ หลายประเด็น คณะผู้วิจัยขอเสนอประเด็นดังกล่าวโดยลำดับดังนี้

1. การทำความเข้าใจเรื่อง “ความรู้ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงด้วยญาณวิทยาบูรณาการศาสตร์”

หากพิจารณาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะปรัชญาและแนวคิดทางสังคม เศรษฐกิจพอเพียงย่อมต้องมีองค์ประกอบสำคัญ อาทิ ความเป็นเอกลักษณ์ด้านความรู้และญาณวิทยา (Epistemological Uniqueness) คณะผู้วิจัยพบว่า ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของความรู้ที่เกี่ยวกับ

เศรษฐกิจพอเพียง คือ ความเป็นบูรณาการ-สหวิทยาการของความรู้ดังกล่าว ความเป็นบูรณาการ-สหวิทยาการของความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเห็นได้จากข้อค้นพบจากงานวิจัยจำนวนมากหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยภายใต้ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย นำโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2546) ความรู้บูรณาการจึงครอบคลุมทุกมิติของการพัฒนามนุษย์ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในระดับเทคนิค ความรู้ในระดับอภิปราย ความรู้ด้านจิตวิญญาณ หรือแม้กระทั่งความรู้เพื่อการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมเพื่อเสริมสร้างความสงบสุข ยุติธรรมและเป็นธรรม นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่างานวิจัยเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามเรื่องแนวคิดระบบเศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ด้วยวิธีวิทยาจากหลายศาสตร์ อาทิ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา องค์ความรู้จึงมีคุณลักษณะครอบคลุมหลายมิติ(Multidimensional) และมีความเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary) กล่าวคือ เป็นองค์ความรู้ที่ก้าวพ้นมิติทางเศรษฐกิจด้านเดียวสู่องค์ความรู้ที่ว่าด้วยวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมที่มีฐานการผลิตแบบ “เศรษฐกิจชุมชน” และ “เศรษฐกิจพอเพียง” ข้อค้นพบจากการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงชี้ให้เห็นว่า สังคมดังกล่าวเป็นภาคส่วนใหญ่ในสังคมไทย ทั้งที่เป็นชุมชนหมู่บ้านไทย ชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท หรือชุมชนเชิงอุดมการณ์ที่มีศาสนาธรรมเป็นฐานปรัชญาหนุนนำก็ตามที่ ข้อค้นพบหลักจากงานวิจัยประเภทนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงของสังคมที่ยังสามารถดำรงความเป็นอิสระจากอุดมการณ์ทุนนิยมได้ในระดับหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นถึงพลวัตการดำรงอยู่ การรักษาตัวให้รอดของครอบครัวและชุมชน สามารถพึ่งตนเอง เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ มีความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) และความมั่นคงทางจิตสังคม (Psycho-Social Security) เนื่องจากวิถีการผลิตและแบบแผนในการดำเนินชีวิตจำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและทุนมนุษย์ อันเป็นเงื่อนไขและปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ ก่อให้เกิดและผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

องค์ความรู้ที่มีลักษณะบูรณาการเห็นได้จากงานวิจัยของรัตนพร เศรษฐกุล (2546) เรื่อง “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ” ซึ่งเริ่มต้นด้วยการศึกษาสภาพทางภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของ (เขตพื้นที่) ภาคเหนือ เป็นการศึกษาแบบนิเวศทั้งระบบ ครอบคลุมถึงวัฒนธรรมวิถีการดำรงชีวิต ระบบเศรษฐกิจการค้า การชลประทาน บทวิเคราะห์ของนักวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศวิทยากับรูปแบบการผลิต ระบบการชลประทานท้องถิ่น และระบบการเมืองการปกครอง ผู้วิจัยตอบคำถามการวิจัยที่ว่า “อะไรคือปัจจัยที่เป็นเหตุให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่ และใน 100 ปีที่ผ่านมาอะไรเกิดขึ้นกับเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือบ้าง” ด้วยการสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงเรื่องแรงงานภายในชุมชนในมิติประวัติศาสตร์ ที่แตกต่างจากงานวิจัยเรื่องอื่นในชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย รัตนพรได้อธิบายถึงสัมพันธ์ภาพการผลิตภายใต้

ระบบศักดินาไทของอาณาจักรล้านนาซึ่งครอบคลุมสมัยราชวงศ์มังรายจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 1839-2416) “ชนชั้นปกครองมีสิทธิและอำนาจเหนือ “ดินน้ำ” อาศัยกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรธรรมชาติ ควบคุม ปกครองและเรียกร้อยผลผลิตและแรงงานจากชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยถูกควบคุมหรือได้รับการสนับสนุนจากคติความเชื่อท้องถิ่นและพระพุทธศาสนา” มีระบบเกณฑ์แรงงานทำให้ชาวบ้านหรือสามัญชนต้องทำการผลิตมิใช่เพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวหรือชุมชนของตนเท่านั้น แต่ยังต้องทำการผลิตเพื่อเลี้ยงชนชั้นปกครองอีกด้วย (หน้า 7)

การนำเสนอผลการวิจัยในประเด็นภูมิหลังประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ โดยเชื่อมโยงกับระบบการเมืองการปกครองและจารีตของอาณาจักรล้านนา ทำให้สามารถเข้าใจถึง “เอกลักษณ์ของระบบการผลิตของเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ” (หน้า 11) อย่างถ่องแท้ กล่าวคือ วิธีการผลิตของชาวนาไร่ชาวนาไทย ก่อนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น เป็นการผลิตเพื่อยังชีพหรือเลี้ยงดูตนเองเป็นหลัก แต่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนทั้งในชุมชนและระหว่างชุมชนมาโดยตลอด ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยล้านนานั้นพัฒนามาจากความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของประชากรที่มีอิทธิพลกำหนดความชำนาญเฉพาะในการผลิตหรือการเป็นเจ้าของเทคโนโลยีเฉพาะ ทำให้ชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนผลผลิต “เป็นการกระจายผลผลิตและทดแทนการขาดแคลนผลผลิตในบางท้องถิ่น ทำให้เกิดความพอเพียงในทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นต่างๆ” (หน้า 11) ที่น่าสนใจยิ่งคือการที่รัตนพรยืนยันว่าระบบการผลิตของเศรษฐกิจแบบธรรมชาติของล้านนา ซึ่งแวดล้อมด้วยความแตกต่างทางสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา และความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ของประชากรทำให้เกิด “การผสมผสานของการค้าเข้ากับการเกษตรแบบยังชีพมาโดยตลอด” โดยมีเอกลักษณ์ที่สำคัญคือ **การค้าขายแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างความพอเพียงมากกว่าการค้าเพื่อหวังกำไรสูงสุดหรือการสะสมทุน เช่น ในระบบทุนนิยมปัจจุบัน** อย่างไรก็ตาม ภายใต้ระบบเศรษฐกิจธรรมชาติผสมผสานกับเศรษฐกิจการค้าในสมัยนั้น ชนชั้นปกครองเริ่มได้รับประโยชน์จากระบบการค้าอย่างเห็นได้ชัด การมีบทบาททางการค้าของชนชั้นปกครองผู้ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ดูแลพ่อค้าต่างเมือง ตรวจตราสินค้า การตัดสินใจที่เกี่ยวกับการค้า ฯลฯ (หน้า 12) ทำให้ชนชั้นปกครองเป็นผู้ครอบครองสินค้าจำนวนมากและเพียงพอที่จะค้าขายกับพ่อค้าจากต่างถิ่นและยังมีร้านค้าของตนเพื่อขายสินค้าจากการาวานที่พ่อค้าได้นำไปกักตุนไว้ขายอีกด้วย รัตนพรให้รายละเอียดในประเด็นนี้ว่า

“การที่ชนชั้นปกครองสามารถเกณฑ์แรงงานไพร่มาบริโภคตนเองได้นั้น มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการผลิตสินค้าหัตถกรรมต่างๆ ที่ชนชั้นปกครองเป็นผู้ลงทุนโดยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานหรือค่าวัสดุ..... นอกเหนือจากการขายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคให้แก่พ่อค้าต่างถิ่นแล้ว เจ้านายยังมีร้านค้าเล็กๆ ของตนในตลาดเพื่อขายสินค้า

ที่รับซื้อมาจากคาราวานพ่อค้าที่มาเป็นครั้งคราว “เจ้านายมีการซื้อ
สินค้ากักตุนไว้ขายเพื่อหวังผลกำไร...”

(รัตนพร เศรษฐกุล 2546, หน้า 12-13)

ถึงแม้ว่าสัมพันธภาพการผลิตภายใต้ระบบศักดินาไทล้านนาที่เปิดโอกาสให้ชนชั้น
ปกครองไม่ต้องทำการผลิตเอง และสามารถสร้างสิทธิธรรมให้ตนเองจนกลายเป็นกฎหมาย
ที่สืบทอดกันมายาวนานหลายร้อยปีก็ตามที่ ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม
ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง แต่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างชาวนาด้วยกันมี
ในสัดส่วนที่น้อยกว่ามาก หรือในกรณีที่ความเหลื่อมล้ำมีเห็นได้ชัดชาวบ้านก็จะมีวิธีการช่วยเหลือ
ดูแลผู้ที่ยากลำบากกว่าด้วยจารีตประเพณี (หน้า 9)

นอกจากนี้รัตนพรยังได้กล่าวถึงประเด็นปัจจัยการผลิตสามประการคือ ที่ดิน แหล่งน้ำ
และแรงงาน ซึ่งปัจจัยทั้ง 3 ประการมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินที่มีแหล่ง
น้ำในการเพาะปลูก ความรู้ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ความรู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ผู้วิจัยใช้
อธิบายการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจดั้งเดิม “แต่เดิมกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ได้มาจากรัฐ ชุมชนเป็น
ผู้รับรองกรรมสิทธิ์การใช้ที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชนหนึ่งๆ สิทธิที่รับรองโดยรัฐเกิดหลัง
การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442 เมื่อรัฐบาลกรุงเทพฯ ได้เริ่มให้ชาวบ้านมาจดทะเบียนที่ดิน
ทำกิน..” (หน้า 50) ดังนั้นกรรมสิทธิ์ที่ดินที่รับรองโดยรัฐจึงเอื้อต่อชนชั้นปกครองและนายทุนที่เข้า
ไปจับจองเป็นเจ้าของที่ “โดยเจ้านายได้นำเอาช้างเข้าไปเหยียบย่ำที่ดินเป็นการจับจอง ทำให้คน
เหล่านั้นกลายเป็นเจ้าของที่นาขนาดใหญ่ในเขตชนบทที่เป็นแหล่งเพาะปลูกสำคัญ” (หน้า 51)
การที่เจ้านายครอบครองที่ดินมากกว่าทำให้เกิดภาวะขาดแคลนข้าวในหมู่คนจน (หน้า 40)
อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ชาวนาไม่มีที่ทำกินหรือมีปัญหาผลผลิตไม่พอสำหรับการบริโภค ก็มีวิธี
แก้ปัญหาแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมในพื้นที่และธรรมเนียมปฏิบัติ อาทิ การเช่านาโดยจ่าย
ค่าเช่าเป็นผลผลิตในอัตราครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่ได้หรือ “เยียนาผ่าครึ่ง” และการทำไร่หรือการรับ
จ้างทำนาโดยขอค่าจ้างเป็นข้าว เนื่องจากเจ้านายและเจ้าในสมัยนั้นมักมีความสัมพันธ์ทางเชื้อสาย
หรือเป็นสมาชิกชุมชนเดียวกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงทำให้มีความยึดหยุ่นไม่มีการทำสัญญา
แน่นอน และดูเหมือนว่าระบบการผลิตแบบดั้งเดิมนั้นถูกควบคุมโดยขนบธรรมเนียมประเพณี แม้
การค้าขายในชุมชนเองก็ถูกควบคุมด้วยระบบราคายุติธรรม (หน้า 32)

รัตนพร ชี้ให้เห็นว่า แนวนโยบายและดำเนินงานตามแห่งรัฐดังปรากฏในแผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1-5 ส่งเสริมระบบเศรษฐกิจทุน และทำลายความเข้มแข็ง
เศรษฐกิจชุมชนอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว
(Monocropping) เพื่อการค้าหรือเกษตรแบบรับเหมาช่วงด้วยระบบสัญญา (Contract Farming)
(หน้า 242) ตลอดจนนโยบายการขยายตัวของเศรษฐกิจสาขาอุตสาหกรรม นโยบายเปิดเสรีทาง

การค้าในภูมิภาค (Free Trade Agreement) การพัฒนาเขตสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม เศรษฐกิจล้วนแล้วแต่เปิดโอกาสให้กลุ่มทุนขนาดใหญ่สามารถเข้าไปใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น อันส่งผลในทางลบต่อคุณภาพของระบบนิเวศธรรมชาติและทุนทางสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยที่ต้องอาศัยการศึกษาข้อมูลในอดีตหรือข้อมูลที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วและข้อค้นพบเชิงประวัติศาสตร์ย้อนหลังนับร้อยปี เช่นงาน ของรัตนพร นับเป็นงานที่สะท้อนความพยายามของนักวิจัยเป็นอย่างยิ่งในการนำเสนอของสภาพสังคมของหมู่บ้านภาคเหนือในช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งถึงแม้ว่าหลายครั้งเสี่ยงต่อการลดทอนความลุ่มลึกและรายละเอียดต่างๆ อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของงานเชิงประวัติศาสตร์ แต่คุณูปการของงานนี้น่าจะอยู่ที่การสร้างตระหนักรู้ในประชาคมนักวิจัยหรือผู้ที่มีความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจทางเลือก การสร้างความรู้ภายใต้กรอบความคิดที่เป็นสหวิทยาการหรือบูรณาการศาสตร์ มีความจำเป็นและสำคัญยิ่งในการทำความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ข้อค้นพบจากงานวิจัยของรัตนพรจึงยืนยันข้อสังเกตเชิงทฤษฎีประการหนึ่ง กล่าวคือ หากพิจารณาเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนในฐานะระบบการผลิต ก็จะพบว่าทั้งสองระบบมีความคล้ายคลึงกัน ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงจะมีคุณลักษณะ “ปรัชญา” หรืออยู่ในสถานะที่เปรียบเสมือนบรรทัดฐานหรือกรอบแนวคิดการพัฒนาชุมชน-สังคม ให้บรรลุเป้าหมายคือความสงบสุข ความพอเพียงในการอยู่ การกินของประชาชน ในขณะที่ผลจากงานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหลายเรื่องอธิบายคุณลักษณะเด่นของเศรษฐกิจชุมชนในแง่มุมต่างๆ ซึ่งเป็นผลพวงของการปฏิสัมพันธ์ของระบบหลายระบบในขณะเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นระบบการผลิต อุดมการณ์ทางสังคม ระบบการเมืองและปกครอง และระบบนิเวศวิทยา และเป็นการนำเสนอความเป็นจริงตามสภาพการณ์ของสังคมไทยระดับหมู่บ้านในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นการชี้ทางออกของทางเลือกที่มีฐานจากพัฒนาการในอดีตอันยาวนาน

ความเป็นสหวิทยาการขององค์ความรู้ชุดนี้ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการตระหนักถึงความสลับซับซ้อนของปรากฏการณ์ทางสังคมผู้สร้างองค์ความรู้จึงมีความตั้งใจในการใช้ประโยชน์จากวิธีวิทยาและกรอบแนวคิดจากหลายศาสตร์ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ โดยมีมติ “เศรษฐศาสตร์การเมือง” เป็นแกนในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล

2. ความรู้รอบ-รู้ทั่ว เพื่อการสร้างสมดุลระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ : ความรู้ระดับเทคนิคและอภิปรัชญา

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ภูมิศาสตร์-เกษตรศาสตร์ การสังเคราะห์ข้อค้นพบงานวิจัยพบว่าความรู้เรื่องเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเกี่ยวข้องกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อากาศ และระบบนิเวศโดยรวม ปรากฏชัดองค์ความรู้เรื่องภูมิศาสตร์และระบบนิเวศของประชาชนในชุมชนหมู่บ้านหรือชุมชนชนบทไทย ซึ่งถูกสะท้อนผ่านงานวิจัยในพื้นที่ภาคต่างๆ ของประเทศ และบ่งบอกถึงความรู้ที่เป็นองค์รวมของชาวบ้าน อาทิ การรู้เรื่องความหลากหลายทาง

ชีวภาพ / ชีวพันธุ์พืช สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ป่า การรู้-เข้าใจ ลักษณะของสัตว์น้ำ รวมไปถึงความสมบูรณ์และความเสื่อมโทรมลงของระบบธรรมชาติ (สงบ ส่งเมือง 2542, หน้า 174) ควบคู่ไปกับองค์ความรู้เพื่อฟื้นฟูสภาพธรรมชาติ เป็นที่น่าสังเกตว่าองค์ความรู้ที่ชุมชน / ปัจเจกชนสั่งสมมาจนเป็น “ภูมิปัญญาของชาวพื้นบ้าน” นั้นมิได้ตั้งอยู่อย่างแยกส่วน หากแต่ทำหน้าที่กระตุ้นให้ชุมชน “รู้และเข้าใจ” ความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติกับเงื่อนไขปัจจัยอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของดุลยภาพตามธรรมชาติ ความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างระบบต่างๆ เช่น ระบบการเมือง-สังคม-วัฒนธรรม กับระบบนิเวศธรรมชาติ นำไปสู่การผนึกพลังเพื่อการจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน (Community Organizing Initiative) กระบวนการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้ด้านการอาชีพต่างๆ อย่างน่าสนใจยิ่ง

การเชื่อมโยงภูมิปัญญาพื้นบ้าน กับองค์ความรู้เชิงเทคนิคด้านภูมิศาสตร์-เกษตรศาสตร์ ปรากฏชัดในงานวิจัยของ สงบ ส่งเมือง (2542, หน้า 175) ซึ่งกล่าวถึง พัฒนาการองค์ความรู้เรื่องเทคโนโลยีการจับปลา องค์ความรู้ในการทำประมงของชาวบ้านในเขตชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจสภาพแวดล้อมทางทะเล และธรรมชาติของสัตว์น้ำประเภท ขนาดและวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ แหล่งพักพิงอาศัย การขยายและแพร่พันธุ์ ลักษณะนิสัยและห่วงโซ่อาหาร (food chain) ของสัตว์น้ำแต่ละชนิด นอกจากนั้นความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นยังสะท้อนถึงศิลปะของแต่ละบุคคลในการแสวงหา-สั่งสมประสบการณ์และความชำนาญที่เป็นระบบพอที่จะทำให้เกิดการสืบสาน ถ่ายทอด สืบต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ อาจกล่าวได้ว่าพลังขององค์ความรู้-ภูมิปัญญาพื้นบ้านซึ่งชาวบ้านสั่งสมและสืบทอดกันมาเพื่อการดำรงชีพนั้น มิได้อยู่ที่ความเหมาะสมและความสำเร็จของเทคโนโลยี/เครื่องมือแต่ละชนิดที่ใช้ในการแสวงหาทรัพยากรทางทะเลแค่เพียงด้านเดียว หากแต่อยู่ที่วิถีแห่งการรู้เรื่องระบบนิเวศจากธรรมชาติ (Ways of knowing nature) และความรู้เรื่องธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กันทำให้ชาวบ้าน “รู้ เข้าใจ ให้คุณค่าและให้ความสำคัญ” ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น ให้มีอยู่อย่างยั่งยืนเช่นเดียวกับความต้องการของมนุษย์ในการดำรงชีวิตที่สมดุลและยั่งยืนด้วย

2.2 ความรู้เพื่อการปลูกสำนึกวัฒนธรรม

งานวิจัยเรื่อง “ผ้าทอไทลื้อ : เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง” ของ ลำแพน จอมเมือง และ สุทธิพงษ์ วสุโสภาน (2546) เสนอภาพการนำภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรมของชุมชนไทลื้อ “การทอผ้าไทลื้อ” มาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) เพื่อการดำรงอยู่ให้รอดจากกระแสทุนนิยม งานวิจัยเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของ “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่นำไปสู่การป้องกันปัญหาแรงงานอพยพ โดยผู้วิจัยอธิบายว่า “การทอผ้าของตำบลศิลาแลงสามารถสร้างแรงงานให้อยู่ในบ้านได้” อย่างไรก็ดี การจัดการกับทุนทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ การธำรงรักษาให้ชุมชนตระหนัก

รู้ถึงความสำคัญของการนำ “ผ้าทอไทลื้อ” มาสู่กระบวนการผลิตในระดับครอบครัว (เศรษฐกิจครอบครัว) ไปจนถึงระดับชุมชน (เศรษฐกิจชุมชน) นั้น เป็นเพราะทรัพยากรมนุษย์ในท้องถิ่น คือ ผู้วิจัย (ลำแพน จอมเมือง) เป็นชาวไทลื้อ เป็นลูกสาวของชาวดำบลศิลาแลงเอง ที่ได้รับการศึกษาในท้องถิ่น ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาตอนต้น/ ตอนปลาย ในตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จ. น่าน และสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และระดับปริญญาตรีที่จังหวัดน่าน แม้เมื่อเรียนต่อระดับบัณฑิตศึกษาก็สำเร็จการศึกษาจากสถาบันในภาคเหนือ คือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่ อาจกล่าวได้ว่าการเป็นคนในท้องถิ่นและการมีสำนึกรักท้องถิ่นน่าจะสัมพันธ์กับแรงบันดาลใจของนักวิจัยในการสร้างองค์ความรู้เรื่องเศรษฐกิจครอบครัว เศรษฐกิจชุมชนเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรือเพื่อต่อสู้กับแรงกดดันจากระบบทุนนิยม

3. วิวัฒนาการ “เศรษฐกิจสองระบบ” : จากเศรษฐกิจกึ่งยังชีพกึ่งแลกเปลี่ยนสู่เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุนนิยม

หากนำข้อค้นพบจากงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยมาพิจารณาในกระบวนการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการกำหนดขอบเขตการวิเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยเฉพาะประเด็นระบบเศรษฐกิจ ก็พบว่าบทวิเคราะห์ของนักวิจัยหลายท่านว่าด้วยการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชุมชนหมู่บ้านไทยในหลายภavnับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนบทเรียนและประสบการณ์อันมีค่าจากการดำรงอยู่กับเศรษฐกิจสองระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจการค้าซึ่งต่อมาแทนที่ด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ข้อค้นพบหลักของงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยแทบทุกเรื่องชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจที่ผสมผสานระหว่างระบบเศรษฐกิจกึ่งยังชีพกึ่งแลกเปลี่ยนก่อนที่เศรษฐกิจการค้าจะขยายตัวเต็มรูปแบบ (ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, 2546)

3.1 การปรับตัวและตอบโต้กับทุนนิยมด้วยความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

การปรับตัวของชุมชนหมู่บ้านไทยกับกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสนับสนุนโดยนโยบายรัฐผ่านการขยายฐานเศรษฐกิจและภาษีอากรในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนการส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออก มีส่วนผลักดันให้ชุมชนชนบทจำนวนมากหันไปทำการผลิตเพื่อขายและส่งออก อันเป็นจุดเริ่มต้นของการแข่งขันและทำลายฐานทรัพยากรของชุมชนอย่างรวดเร็ว งานวิจัยของสงบ สงเมือง (2546) ชี้ให้เห็นว่าเหตุปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจ “ยังชีพแบบพอเพียง” ต้องแปรเปลี่ยนไปในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา คือ พลังกดดันทั้งจากภายนอกและภายในชุมชนหมู่บ้านการปรับตัวต่อสู้ตอบโต้ต่อการครอบงำของทุนทั้งในด้านการผลิต การผลิต กลไกราคา เพื่อการอยู่รอดและความเป็นไท สำหรับหลายชุมชนจึงหมายถึงการทบทวนไตร่ตรองและรื้อฟื้นพลังในการผลิตแบบดั้งเดิมที่ทำให้ชุมชนสามารถดูแลตัวเองได้ไม่ต้องพึ่งพา

ภายนอกในทุกมิติ สงบกล่าวถึงขบวนการเคลื่อนไหวและปรับตัวเชิงวัฒนธรรมของชาวบ้านภาคใต้ในห้าทศวรรษที่ผ่านมาด้วยวิธีการสร้างแผนแม่บทชุมชนเอง การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการทำธุรกิจอุตสาหกรรมหรือวิสาหกิจชุมชน การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมผู้บริโภค จากเดิมที่เน้นการผลิตเพื่อขายหรือส่งออกอย่างเดียวและ “ทำสิ่งที่ไม่กิน กินสิ่งที่ไม่ทำ” มาเป็น “ทำทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ทำ” และให้ความสนใจกับกิจกรรมการผลิตที่จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็ง เช่น โรงสีข้าว น้ำดื่ม น้ำปลา ขนมหิน ฯลฯ นอกจากนั้นยังเกิดขบวนการฟื้นฟูอนุรักษ์ธรรมชาตินับเป็นการเดินกลับไปสู่การมีโลกทัศน์องค์รวม กล่าวคือ มีความกลมกลืนกันระหว่างวัตถุและจิต ต่างจากวิถีทางของระบบทุนนิยมซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัตถุนิยมล้วนๆ ความรู้และบทเรียนจากประสบการณ์ที่เป็นวิกฤตจึงช่วยให้ชุมชนหมู่บ้านไทยในระยะหลังดำรงอยู่อย่างตื่นตัวและรู้เท่าทันระบบทุน

หากพิจารณา “เศรษฐกิจชุมชน” ในมิติระบบการผลิตที่มีคุณลักษณะโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ กล่าวคือ เป็นระบบการผลิตที่หมุนโดยระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนในชุมชนและต่างถิ่นและมีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์การผลิตและระบบการผลิต กล่าวได้ว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญดังนี้

1. หน่วยการผลิตคือครอบครัวและชุมชน ข้อค้นพบดังกล่าวนี้อาจไม่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงทีเดียวเนื่องจากหากพิจารณากรอบความคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิได้ทรงจำกัดการประยุกต์แนวคิดนี้อยู่เฉพาะในระดับครอบครัวหรือชุมชนหรือในบริบทการเกษตรเท่านั้น เศรษฐกิจพอเพียงขึ้นกลางและขึ้นสูงอาจหมายถึงการประยุกต์หลักการเศรษฐกิจพอเพียงในการอุตสาหกรรม/บริการซึ่งหน่วยการผลิต ย่อมต้องแตกต่างจากเศรษฐกิจชุมชน

2. อุดมการณ์ในการผลิต คือการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพื่อการดำรงชีพก่อน หลังจากนั้นอาจขายผลผลิตเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและครอบครัวและไม่ตั้งเป้าหมายในการขายผลผลิตเพื่อกำไรสูงสุด จึงมิได้ขยายฐานการผลิตให้ใหญ่โต จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์การผลิตของเศรษฐกิจชุมชนตั้งอยู่บนหลักการที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งมีอุดมการณ์การผลิตที่ยึดหลักการการสร้างผลกำไรสูงสุดอย่างเต็มที่ (Profit Maximization)

3. กิจกรรม กระบวนการและสัมพันธภาพในการผลิต ใช้แรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ใช้การจ้างแรงงาน มีการใช้แรงงานแบบเข้มข้น กล่าวคือ ผู้ผลิตมีการสั่งสมทักษะในการทำงานหลายอย่างในคนๆ เดียว อาทิ สามารถทำสวน ทำนา และทอผ้าหรือจักสานได้ จะเห็นได้ว่ากิจกรรมการผลิตจะมีความหลากหลาย นอกจากนั้นในเรื่องสัมพันธภาพการผลิตเนื่องจากฐานการผลิตอยู่ที่ครอบครัวและชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยผู้คนที่มีความเป็นญาติมิตรกัน จึงมีระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต ระบบเกื้อหนุนแรงงาน เพื่อการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงและเกื้อกูลกัน

ยิ่งไปกว่านั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนอาจขยายวงกว้างถึงเขตภาษา วัฒนธรรม/ชาติพันธุ์ ทำให้อุดมการณ์การผลิตของเศรษฐกิจชุมชนเกิดขึ้นในวงกว้างได้

การศึกษาในระดับภูมิภาคของหมู่บ้าน อาทิ หมู่บ้านภาคเหนือ หมู่บ้านภาคใต้ตอนบน หมู่บ้านอีสานใต้ ฯลฯ ทำให้นักวิจัยแต่ละคน/คณะ ค้นพบความจริงที่ยึดโยงกับเขตพื้นที่ที่แตกต่างกันไปตามภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองและการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ในแต่ละเขตพื้นที่ดูเหมือนว่าชุมชนต่างก็มีศักยภาพในการพัฒนาและใช้รูปแบบ วิธีการและกลไกต่างๆ ในการธำรงรักษาระบบเศรษฐกิจของตนไว้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการผลผลิตและตลาด การจัดการแรงงานในครัวเรือน การกระจายกิจกรรมการผลิตด้านการเกษตรที่หลากหลาย ตลอดจนสำนึกและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ท่ามกลางการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมจากภายนอกที่ถาโถมเข้ามาสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง (ชลิตา บัณฑุวงศ์และอนุสรณ์ อุณโณ, 2546) การดำรงอยู่ได้ด้วยเศรษฐกิจสองระบบของชุมชนหมู่บ้านไทยจึงน่าจะเกี่ยวข้องกับความรู้และความสามารถของชุมชนในการจัดการกับความรู้ในหลายระดับและหลายประเภทเป็นความรู้ที่สั่งสมมายาวนาน ความสามารถหรือศักยภาพดังกล่าวปรากฏชัดในข้อค้นพบจากงานวิจัยของชลิตา และอนุสรณ์ (2546, หน้า 174-211) ซึ่งกล่าวถึงความรู้เรื่องการกระจายการผลิตและการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในเขตพื้นที่ภาคใต้ที่เรียกกันว่า “สวนสมรม” “สวนพ่อเฒ่า” “ป่าครอบครัว” ของชาวบ้านว่าเป็นรูปแบบการเพาะปลูกที่มีมาแต่อดีตเป็นการปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกัน (หน้า 175) การผลิตที่หลากหลายนี้ถือได้ว่าเป็นแนวปฏิบัติที่ช่วยลดความเสี่ยงต่อภาวะผันผวนของราคาผลผลิตพืชหลัก เช่น ยางพาราและกาแฟ และพบว่าการทำสวนได้ผลแบบผสมผสานยังเป็นทางออกหรือแนวทางในการแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านที่ล้มเหลวจากการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ (หน้า 180)

ชลิตาและอนุสรณ์ ยังชี้ให้เห็นต่อไปอีกว่าการมีระบบการผลิตที่หลากหลายถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ครัวเรือนและชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนพึ่งตัวตนออกสามารถดำรงอยู่ได้ ท่ามกลางการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบการค้าและช่วยให้มีรายได้หมุนเวียนตลอดปี นอกเหนือจากความรู้ในด้านการจัดการการผลิตให้หลากหลายเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ตนเองต่อความไม่แน่นอนของการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักซึ่งถือได้ว่าเป็นความรู้ที่ได้มาจากการประสบการณ์และบทเรียนในการเป็นเกษตรกรแล้ว วิธีการเพาะปลูกแบบสวนสมรมยังเป็นความรู้เหนือความรู้ระดับเทคนิค กล่าวคือเป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับการรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศ เนื่องจากวิธีการเพาะปลูกดังกล่าวให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ร่วมกันหรือการเกื้อกูลกันของพืชพรรณในธรรมชาติอีกด้วย (หน้า 181)

ความรู้ในเรื่องการดำรงอยู่ของชุมชนกับเศรษฐกิจสองระบบจึงเป็นความรู้พื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในมิติวัฒนธรรม เนื่องจากเกิดการตระหนักร่วมกันว่า อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีอยู่แล้วในสังคมหมู่บ้านไทย

4. มิติมนุษย์ในเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อค้นพบจากงานวิจัยหลายเรื่องสะท้อนให้เห็นความแตกต่างในระดับโลกทัศน์ (Worldview) ของคนในเศรษฐกิจชุมชนและคนในระบบเศรษฐกิจทุน ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของชุมชนในรูปแบบต่างเพื่อดำรงความเป็นชุมชนไว้ นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจแก่ท่วงงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนในบริบทการเปลี่ยนแปลง โดยวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบต่างๆของเศรษฐกิจชุมชน ตลอดจนการปฏิสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุน ก่อให้เกิดข้อค้นพบในมิติทางเศรษฐกิจของชุมชนในแง่มุมที่คนจำนวนมากในสังคมไทยไม่เคยรับรู้หรือเข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นระบบแลกเปลี่ยนผลผลิตและแรงงานในชุมชน ซึ่งอาศัยโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดโดยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์มากกว่ากลไกทางราคา ระดับของพัฒนาการทางจริยศาสตร์นับเป็นพื้นฐานสำคัญเช่นกันในระบบการแลกเปลี่ยนแบบนี้ ข้อค้นพบที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์และเป้าหมายการผลิต ซึ่งปรากฏอยู่ในงานวิจัยหลายเรื่องจึงเป็นประโยชน์ต่อการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากคงปฏิเสธไม่ได้ว่าคุณลักษณะที่เศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชนมีร่วมกันนั้นคือ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีมิติของมนุษย์และสังคมร่วมอยู่ด้วยอย่างชัดเจน ด้วยหลักการที่เน้นการช่วยให้มนุษย์สามารถก้าวพ้นการผลิตเพื่อประโยชน์แห่งตนและกลุ่มตนเป็นที่ตั้ง สู่การผลิตบนฐานคิดสาธารณะประโยชน์ การอนุรักษ์และการเพิ่มพูนทุนประเภทต่างๆ ที่ตนมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม ทุนมนุษย์หรือทุนทางธรรมชาติก็ตามที่

4.1 การอยู่รอดของชุมชนและสังคมไทยด้วย “เศรษฐกิจวัฒนธรรม”

การยืนหยัดในวิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชนของชุมชนหมู่บ้านไทย เมื่อต้องเผชิญกับข้อท้าทายนานับประการจากวิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ตลอดจนการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดในสังคมไทยกระแสหลักซึ่งพึ่งทุนทางกายภาพจากภายนอกเป็นหลัก คือ ข้อค้นพบหลักของงานวิจัยหลายเรื่อง พอพันธ์ อูยานนท์ (2546) กล่าวถึง การยืนหยัดในเป้าหมายการผลิตของชาวบ้านในบางพื้นที่ในภาคกลางด้วยการไม่ใช้แรงงานรับจ้างและการไม่ใช้ทุนเพื่อการผลิตขนาดใหญ่ มีผลให้วิถีชีวิตชาวนารอดพ้นจากความผันผวนอันเกิดจากระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตเพื่อการค้าแต่เพียงอย่างเดียว (หน้า 34)

แทบไม่ต้องย่ำว่าปัจจัยด้านความเชื่อและวัฒนธรรมนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการและการสืบทอดวิถีการดำรงชีวิตด้วย “เศรษฐกิจพื้นฐาน” หรือ “เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง” ซึ่งสมคิด พรมจุ้ยและคณะ (2546) อธิบายว่าเกี่ยวข้องกับหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากการพึ่งตนเองหมายถึงความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน

“เศรษฐกิจชุมชนควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเอง ต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม..... วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็น เศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรม ไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงผลผลิตและรายได้แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นเศรษฐกิจที่สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรมและ สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เป็นเศรษฐกิจที่ไม่ทอดทิ้ง แยกส่วนออกจากกัน เป็นเศรษฐกิจบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและ สิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันอย่างได้คุณภาพ” (หน้า 161)

การอธิบายเศรษฐกิจชุมชนข้างต้นของ สมคิด พรมจัย และคณะมีความสำคัญและ สอดคล้องเป็นอย่างยิ่งกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องจาก คำอธิบายดังกล่าวเน้นย้ำมิติทางวัฒนธรรม จริยธรรม ในการกำกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของ มนุษย์ให้สอดคล้องสมดุลกับชีวิตและธรรมชาติ อันนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งและภูมิคุ้มกัน ได้เป็นอย่างดีให้ชุมชนและครอบครัวตลอดจนสังคมในวงกว้าง เมื่อต้องเผชิญกับความไม่แน่นอน ของกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญ เป็นอย่างยิ่งต่อเงื่อนไขความรู้และคุณธรรมในการพัฒนาประเทศสู่ความสมดุล พระองค์เน้นย้ำถึง การรวมตัวกันโดยอาศัยทุนทางสังคมหรือวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการสร้างองค์กรหรือเครือข่าย ที่เข้มแข็งในระดับชุมชน หรือระดับเครือข่ายธุรกิจเอกชน เพื่อการใช้ทรัพยากรอย่างมี ประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งจัดว่าเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในขั้นที่สอง (คณะอนุกรรมการ ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

การรู้และความรู้ที่ช่วยให้ชุมชน ครอบครัว ตลอดจนประเทศชาติเอาตัวรอดได้จากภาวะ ความผันผวนหรือความไม่แน่นอนอันเนื่องมาจากโครงสร้างเศรษฐกิจระดับมหภาคซึ่งเชื่อมโยง กับเศรษฐกิจทุนนิยมโลก จึงนับเป็นความรู้ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนดำรงอยู่อย่างมั่นคงมีศักดิ์ศรี และเป็นไท

4.2 ระบบน้ำใจกับโครงสร้างการตลาดในเศรษฐกิจชุมชน

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งจากงานวิจัยเรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้” โดย สมคิด พรมจัย (2546) กล่าวคือ โครงสร้างการตลาดในระบบชุมชนที่มีความเกี่ยวเนื่องกับ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจอันเป็นพื้นฐานสำคัญของการตลาดหรือการแลกเปลี่ยน สินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ ซึ่งขึ้นอยู่กับความพอใจของทั้งสองฝ่ายโดยยึดถือหลักการ “ระบบน้ำใจ” และ “ความมั่งคั่งทางน้ำใจ” มากกว่าการกำหนดราคาสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยน

งานวิจัยเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างการตลาดในระบบเศรษฐกิจชุมชนดั้งเดิมขึ้นอยู่กับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงบวก ในรูปแบบ “การผูกเสี่ยว” หรือ “เกลอ” เป็นเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลสืบสานธารน้ำใจ มีการ “ลงแขก” หรือ “การลงแรง” เพื่อสานสายใยความสัมพันธ์เอื้ออาทรกันมากกว่าการแข่งขัน มากกว่าการเอารัดเอาเปรียบ การขูดรีด และการคำนึงถึงผลกำไรสูงสุดของตนเอง

สมคิด ยังกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริโภคของประชาชนในระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านบริโภคแต่สิ่งที่ตนผลิตขึ้นมาเอง เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ในบ้าน แต่ปัจจุบันพฤติกรรมบริโภคเปลี่ยนเป็นการซื้อของมาบริโภคและซื้อวัสดุอุปกรณ์มาใช้ในการผลิต อาทิ เครื่องสูบน้ำ ยาปราบศัตรูพืช พฤติกรรมบริโภคจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่สำคัญคือเงินจึงจำเป็นต้องมีการทำงานเพื่อหาเงิน มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่จนมีคำกล่าวที่ว่า “ไปเสียนา มาเสียเมีย” (สมคิด พรหมจู้, 2546, หน้า 64-92)

5. หลักเศรษฐกิจพอเพียง : การมีภูมิคุ้มกันและการมีเหตุผล

หากพิจารณาว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีสองสถานะภาพ (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2546) สถานภาพหนึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศด้วยหลักการพึ่งตนเอง และหลักการสร้างภูมิคุ้มกันให้เศรษฐกิจของประเทศอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์ และอีกสถานะภาพหนึ่งเป็นหลักการและแนวทางสำหรับประชาชนคนไทยใช้ในการดำเนินชีวิต ไม่เป็นการยากที่จะเข้าใจได้ว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีพลังในฐานะแนวคิดและแนวทางตลอดจนเครื่องเตือนสติต่อสังคมไทย ที่มีทิศทางการพัฒนาโน้มเอียงไปในแนวทางการผลิตเพื่อขาย (Trade Economy) การสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองโดยยึดหลักการดำรงชีวิตอย่างพอประมาณมีเหตุผล ที่หนุนนำด้วยหลักจริยธรรมของทุกศาสนา การคำนึงถึงการผลิตให้เหมาะสมแก่สภาพหรือฐานทรัพยากรที่มี ไม่มุ่ง “กำไร” เป็นหลัก ตลอดจนการรวมกลุ่มรวมตัวกันทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อช่วยเพิ่มพลังในการต่อรองกับภายนอกได้

5.1 การลดความเสี่ยงด้วยกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย

โครงการวิจัยเรื่อง “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” โดยยศ สันตสมบัติ (2546) พยายามตอบคำถามว่า สังคมชาวนาไทยภาคเหนือตลอดระยะเวลาห้าสิบปีที่ผ่านมา ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร รูปแบบของการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวนาในภาคเหนือเป็นเช่นใด โดยใช้วิธีวิจัยทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ (แบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์) และใช้พื้นที่ในการศึกษาในจำนวนหมู่บ้านภาคเหนือทั้งสิ้น 15 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านคนเมือง/ชาวนาพื้นราบ 5 หมู่บ้าน บ้านชาวปากะญอ 5 หมู่บ้าน บ้านชาวลัวะ 4 หมู่บ้าน ชุมชนแออัดในเขตตัวเมืองเชียงใหม่ 1 ชุมชน

ผู้วิจัยอธิบายกรอบแนวคิดในการวิจัยว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานอย่างน้อยห้าประการ คือ

1. ความเป็นชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (relational) ชุดหนึ่งที่เป็น การนำเสนอตัวตน/อัตลักษณ์ของกลุ่มที่เกิดขึ้น เมื่อเผชิญหน้ากับชนกลุ่มอื่นๆ ความพยายามที่จะปรับตัวและต่อสู้กับพลังภายนอกที่กระทำเข้ามา (เน้นมิติทางวัฒนธรรม)
2. ชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์
3. ความเป็นชุมชนมิใช่สภาพที่หยุดนิ่งตายตัว
4. ความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐานของการต่อสู้ทางวัฒนธรรม (Contested Cultural Terrain)
5. ความเป็นชุมชนที่เกิดจากความขัดแย้งและการต่อต้าน

ผลการวิจัยพบว่า ชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นตลอดเวลา ขณะที่รูปแบบของการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาแทนที่การผลิตแบบเดิม ที่ดินถูกเปลี่ยนมือไปสู่ชาวนารวยและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น ชาวนาชนาดกลาง ชาวนารายย่อยก็ยังคงสามารถผลิตซ้ำตนเองเอาไว้ได้ในระดับหนึ่งแต่ก็มีชาวนาจำนวนไม่น้อยต้องรับจ้างนอกภาคเกษตร เพราะถูกบีบบังคับให้ต้องพึ่งพาภายนอก มากขึ้น ซึ่งสามารถพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งทั้งด้านบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนา และกรรมกรไปพร้อมๆ กัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความยืดหยุ่น การไม่ยอมนิ่งเฉยเพื่อรอให้ถูกกระทำฝ่ายเดียวและการพยายามดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ดำรงตนอยู่ได้ในสังคม

นอกจากนั้นยังพบว่า ความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้เพียงอย่างเดียว หากแต่มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลายอย่าง เช่น ความมั่นคงของ “พื้นที่” การผลิตซ้ำ อัตลักษณ์ ความเป็นชาติพันธุ์ อำนาจ และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น โดยงานวิจัยได้นำเสนอตัวอย่างของการต่อสู้ของชุมชนชาวนาภาคเหนือหลากหลายรูปแบบ อาทิ การต่อสู้ของชาวลัวะและการเมืองเรื่องพื้นที่บนดอยภูคา จ.น่าน การสะสมทุนวัฒนธรรมและเศรษฐศาสตร์ การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชาวปกาเกอะญอ การผลิตใหม่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมของชาวจีนป้าใน จ.น่าน เป็นต้น

ผลงานวิจัยของยศชี้ให้เห็นถึงประเด็นความหลากหลายและความยืดหยุ่นของเศรษฐกิจชุมชนโดยอธิบายว่า ในสังคมชาวนาไทยภาคเหนือ ชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น ไม่เน้นการพึ่งพากิจกรรมหรืออาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจง เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงในชีวิต โดยการศึกษาชาวนาสี่หมู่บ้านพื้นราบข้างต้นพบการปรับตัวของชาวนาในสามลักษณะดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร : มักเกิดขึ้นกับชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน เช่น เปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนลำไย การผสมผสานการปลูกข้าวพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ (ถั่วเหลือง มะเขือเทศ)
2. การปรับตัวตามสถานการณ์ในปัจจุบัน : ชาวนาเหล่านี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์เศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจดีก็จะเปรียบเหมือนแรงงานหลักในธุรกิจ หากเศรษฐกิจซบเซาก็จะกลับมาในภาคการเกษตรเช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก
3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่การทำงานนอกภาคการเกษตรมากยิ่งขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าในหลายกรณีแรงงานผู้หญิงเป็นแรงงานที่ปลูกข้าวไว้สำหรับกิน โดยใช้แรงงานของตนผสมผสานกับการเอามือเอารำ แรงงานรายวันและแรงงานเหมา ขณะที่แรงงานผู้ชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น รับราชการ รับจ้างนอกหมู่บ้าน เป็นต้น การปรับตัวในสามลักษณะข้างต้นสอดคล้องกับหลักการที่อภิชัย พันธเสน และคณะ (2546) พัฒนาขึ้นจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในประเด็นการใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด รวมถึงทรัพยากรบุคคล ตลอดจนการตัดสินใจขยายการผลิตที่หลากหลายและยืดหยุ่นเพื่อลดความเสี่ยง

งานวิจัยเรื่อง “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง” โดย ทิพวัลย์ สິจันทร์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงระบบสังคมการเกษตรในลักษณะกรณีศึกษาเพื่อศึกษาถึงผลกระทบ (Impact) ของนโยบายการเกษตรที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรดังกล่าว และวินิจฉัยโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคม ของระบบสังคมการเกษตรเพื่อวิเคราะห์การพัฒนาพลังการผลิตภายในระบบ โดยเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับสภาพโดยรวมของประเทศด้วยคำถามวิจัยคือ 1) ปัญหาความยากจนและการอพยพเข้าสู่เมืองเป็นผลสืบเนื่องมาจากการล่มสลายของระบบเกษตรที่มีผลผลิตต่ำ เนื่องจากกระบวนการพัฒนาการเกษตรหรือไม่ 2) ความไม่เท่าเทียมระหว่างครัวเรือนเกษตรกรเกิดขึ้นได้อย่างไร 3) เงื่อนไขของการก่อให้เกิดและกลไกการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร 4) ทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืนในสภาพเศรษฐกิจสังคมเมืองและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในแต่ละชุมชนควรจะเป็นอย่างไร 5) บทบาทของรัฐและชุมชนในการชี้นำการเปลี่ยนผ่านสังคมควรเป็นอย่างไร และ 6) การพัฒนาการเกษตรของชุมชนควรมีรูปแบบและวิธีการอย่างไร

ข้อค้นพบสำคัญของงานวิจัยเรื่องนี้คือ ความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคม เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตร จากระบบการผลิตเพื่อการบริโภคมาสู่การผลิตเพื่อการค้า การพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรเกิดจากการเคลื่อนย้ายทุนเอกชนเข้าสู่ระบบการค้าธุรกิจเกษตร อันเป็นผลมาจากการดำเนินการของบริษัทในประเทศและต่างประเทศและเครือข่าย

นานาชาติ การเปลี่ยนระบบการผลิตเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้า ด้านหนึ่งก่อให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินสด สร้างโอกาสให้คนในชนบทสามารถอาศัยอยู่ในท้องถิ่นของตนได้ต่อไป แต่ในอีกด้านหนึ่งส่งผลให้เกษตรกรต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกที่ควบคุมไม่ได้มากขึ้น การศึกษาพบว่าระบบการผลิตที่มีความหลากหลาย (Diversification) สามารถลดความเสี่ยงด้านราคาและปริมาณ โดยสร้างความยืดหยุ่นในการผลิตและการจัดหลักความต้องการแรงงานในแต่ละช่วงเวลา ทำให้สามารถสร้างรายได้อย่างต่อเนื่อง ช่วยป้องกันปัญหาการอพยพย้ายถิ่นของคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

5.2 โรงสี : องค์กรทางเศรษฐกิจกับการพัฒนาชุมชน

งานวิจัยเรื่อง “เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม” โดย พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน (2546) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างทฤษฎีฐานรากจากปรากฏการณ์ทางสังคมตามความหมายของชุมชน เพื่อตอบปัญหาการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้งนั้น เป็นงานวิจัยที่มีจุดยืนทางญาณวิทยาที่ชัดเจน กล่าวคือ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะใช้ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยในครั้งนี้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชนอย่างมีศักดิ์ศรีด้วยคำถามที่ว่า องค์กรทางเศรษฐกิจใดจะทำหน้าที่บูรณาการระบบเศรษฐกิจชุมชนและชุมชนควรใช้กลไกและกระบวนการอะไรในการดำรงอยู่และในวิถีการผลิต เมื่อต้องมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอกอย่างมีอำนาจต่อรอง

ผลการศึกษาพบว่า โรงสีเป็นสถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่องค์กรทางเศรษฐกิจเชื่อมโยงวิถีชีวิต การผลิตของชุมชนไปสู่ระบบเศรษฐกิจภายนอก ในปัจจุบันโรงสียังทำหน้าที่เป็นองค์กรพัฒนาชุมชนที่หน่วยงานภาครัฐและเอกชนถ่ายโอนโครงการ งบประมาณ และความช่วยเหลือต่างๆ เข้าสู่ชุมชน กลุ่มแกนนำของโรงสีกลายเป็นผู้มีบทบาทที่ครอบคลุมการพัฒนาชุมชนในเกือบทุกด้าน

นอกจากนั้นการดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนขึ้นอยู่กับความสามารถในการรักษาส่วนเกิน (Surplus) ที่ตนผลิตได้ โดยการสร้างอำนาจต่อรอง ในสองแนวทาง คือ

- อำนาจต่อรองที่มาจากความสามารถในการผลิตและการวางแผนการผลิตตามหลักอุปสงค์และอุปทาน แตกต่างจากชุมชนทั่วไปที่เลือกผลิตผลผลิตชนิดใหม่เมื่อผลผลิตเดิมราคาต่ำลง โดยขาดการวางแผนหรือขาดข้อมูล ทำให้เกิดความเสี่ยง ความไม่แน่นอน
- อำนาจต่อรองที่มาจากความสามารถในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก โดยการรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันในรูปแบบเศรษฐกิจชุมชน ฟันฟู ผลักดันให้ชุมชนกลับเป็น

ผู้ชำนาญเฉพาะทางการผลิต และสร้างกลไกแห่งความพอเพียงร่วมกันของชุมชน
ในกระบวนการฟื้นฟูและพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน

- กระบวนการสร้างจิตสำนึกชุมชน โดยเริ่มจากกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่มีศักยภาพ และชาวบ้านที่ฐานะดี มีความสามารถและประสบการณ์ ทำให้ปัญหาาร่วมของครัวเรือนให้กลายเป็นปัญหาชุมชน อันนำไปสู่การร่วมกันแก้ปัญหา
- กระบวนการสร้างถ่ายทอดและสืบทอดอุดมการณ์การพัฒนา
- จัดระเบียบบรรทัดฐานการพัฒนาให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพราะการฝ่าฝืนบรรทัดฐานการพัฒนาจะทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนล่มสลายลง ชุมชนจึงได้พัฒนากลไกทางสังคมเฝ้าระวังเพื่อป้องกันการฝ่าฝืน
- จัดระเบียบความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนา
- สร้างกลไกผลิตซ้ำเพื่อความยั่งยืนของการพัฒนา

ข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่องนี้ยืนยันว่ากิจกรรมการผลิตซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงขั้นที่ 2 ดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งเห็นได้จากการฝึกพลังและการรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปแบบต่างๆ เพื่อสร้างความสามารถในการต่อรองจากภายนอกได้

6. เศรษฐกิจพอเพียงกับวาทกรรมการพัฒนา

โครงการวิจัย “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” โดย อรสุดา เจริญรัตน์ (2546) มีวัตถุประสงค์หลักคือ การทำความเข้าใจปรากฏการณ์การดำรงอยู่และการปรับตัวของชุมชนในหมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกว่ามีคุณลักษณะตามนิยามและขอบเขตของเศรษฐกิจพอเพียง โดยพิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจสี่ประการ คือ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนและการจัดสรรการผลิต

ในงานวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยหยิบยกประเด็น “อำนาจ” ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดสรร “สิ่งที่มีคุณค่าในสังคม” ให้บุคคลต่างๆ และอธิบายอิทธิพลของความทันสมัยในฐานะวาทกรรมอันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากอำนาจภายนอกหรือส่วนกลาง ที่ส่งผ่านเข้ามาในสังคมชนบท การดำรงอยู่ของชุมชนด้วยหลักการแห่งความพอเพียง พอประมาณ ในทัศนะของอรสุดา คือการสร้างวาทกรรมโดยชาวบ้านเพื่อต่อสู้และปะทะกับวาทกรรมหลัก เป็นปรากฏการณ์แห่งการต่อสู้เพื่อช่วงชิง “อำนาจและสิทธิในการพัฒนาตนเองของชุมชนระดับหมู่บ้าน” ซึ่งมีวิถีชีวิตดำรงอยู่อย่างคาบเกี่ยวกันระหว่างสังคมประเพณี (Traditional Society) กับสังคมทันสมัย อรสุดาอธิบายอีกด้วยว่าในสังคมประเพณีซึ่งผู้คนอยู่ร่วมกันโดยมีความผูกพันในระบบเครือญาติ การปกครองและจัดการภายในสังคมจึงใช้ระบบอาวุโสสำหรับการปรึกษาและแก้ไขปัญหา โดยอาศัยจารีตประเพณีที่ร่วมกันสร้างขึ้นเป็นเครื่องมือ มากกว่าการให้ความสำคัญกับกฎหมาย แม้กระทั่งความสัมพันธ์กับสังคมอื่น สังคมประเพณีก็สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเอื้อประโยชน์ให้สามารถอยู่

ร่วมกันได้อย่างสงบ เช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตของต่างสังคมเพื่อช่วยเหลือกันในยามประสบปัญหาฝนแล้ง บนพื้นฐานการช่วยเหลือกันตามระบบคุณธรรมและความเท่าเทียมกันระหว่างชุมชนต่างๆ

งานวิจัยเรื่องนี้พบว่าโลกทัศน์และความเชื่อของสังคมประเพณี ที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ทำให้สังคมประเพณีสร้างและผลิตซ้ำระบบคุณค่าและความเชื่อที่ตั้งอยู่บนรากฐานการตระหนัก/ให้ความสำคัญและเคารพธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคม เน้นการปรับตัวและอยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยสร้างสัญลักษณ์ต่างๆ มาเป็นตัวแทนธรรมชาติ เช่น ผี และสิ่งเหนือธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม ตำนานต่างๆ ที่แตกต่างกับโลกทัศน์สมัยใหม่ที่พยายามเอาชนะธรรมชาติตลอดเวลา

นอกจากนั้นการจัดระบบแรงงานในครอบครัวและชุมชน เป็นวิธีการจัดการปัจจัยผลิตที่สำคัญในรูปของประเพณี เช่น การแบ่งงานระหว่างสมาชิกของครอบครัว การลงแขก การเอาแรง ฯลฯ ระบบการจัดการดังกล่าว สร้างระบบความสัมพันธ์แบบวิสาสะ(Association) หรือความสัมพันธ์ทางสังคมแนวนอน เพื่อสนับสนุนความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิตและการกระจายผลผลิตเพื่อการบริโภค ทำให้ความสัมพันธ์แบบเศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำรงอยู่ได้ แม้ว่าในเวลาต่อมาความสัมพันธ์แนวนอนจะเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง หรือระบบอุปถัมภ์ ชุมชนก็สามารถพัฒนาระบบความสัมพันธ์อื่นเพื่อทดแทนความสัมพันธ์แบบเดิม

กล่าวโดยสรุปงานวิจัยเรื่องนี้มีข้อค้นพบหลักที่สำคัญสองประการคือ

- 1) อำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนหรือหมู่บ้าน เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการดำรงอยู่และปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง
- 2) การรวมกลุ่มกันในรูปแบบต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มเกษตรกรนิเวศ กลุ่มทอผ้า กลุ่มธนาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์ ภายใต้ระบบการจัดการรูปแบบใหม่ ที่เกิดจากความร่วมมือของหน่วยงานรัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรระหว่างประเทศ โดยบูรณาการทรัพยากรทางสังคมที่หลากหลายมาสร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่ไม่ได้ตัดตอนจากภูมิปัญญาเดิม เป็นเครื่องมือสร้างศักยภาพในการปรับตัว เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการสร้างความทันสมัย การแทรกแซงจากรัฐ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่มาจากเศรษฐกิจระบบทุนนิยม

ถึงแม้ว่าจะไม่มีงานวิจัยเรื่องใดที่ตอบคำถามเชิงทฤษฎีหรือคำถามระดับมโนทัศน์ถึงความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจชุมชน ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของแนวคิดทั้งสอง

ปรากฏชัดในข้อค้นพบงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่มุ่งอธิบายมิติมนุษย์และวัฒนธรรมในการทำความเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจ

ส่วนที่สอง สถานะขององค์ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในมิติของการประยุกต์ใช้

ในเบื้องต้นนี้คณะผู้วิจัยพบว่าองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจจากผู้วิจัยจากหลายสาขา โดยผู้วิจัยยังคงเน้นย้ำถึงวัตถุประสงค์และหลักการเบื้องหลังการสร้างองค์ความรู้ว่าเป็นองค์ความรู้เพื่อการดำรงอยู่ การรักษาตัวให้รอดอยู่เป็นองค์ความรู้สู่การพึ่งตนเองสามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ทำให้คนมีอิสระในการหาเลี้ยงตนเองเพื่อการดำรงอยู่ ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนและปัจเจกชน จากการสังเคราะห์ข้อค้นพบเบื้องต้น พบว่าองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้มีสาระสำคัญดังนี้

- 2.1 องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับการสงวน/อนุรักษ์เพื่อการใช้อย่างยั่งยืนยาวนานซึ่งเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางจิตวิญญาณ ความมีสำนึกและคุณธรรมในการดำรงชีวิต
- 2.2 การแสวงหาและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเทคโนโลยีในการผลิต/การเกษตร การปรับแก้สภาพทางกายภาพของพื้นดิน โดยการปรับเปลี่ยนสภาพเดิมที่มีปัญหา อาทิ ดินเค็ม ดินดาด ดินเปรี้ยว หรือดินที่มีน้ำขัง มีสภาพเป็นกรดให้เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการเพาะปลูก การสร้างองค์ความรู้ด้านการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเน้นการประหยัดแต่ถูกหลักวิชาการ
- 2.3 องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ(Decision-Making Process) และกระบวนการให้เหตุผลต่อวิธีการผลิต การริเริ่มการผลิตที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยง โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้และบริโภคว่าสาร(Information Processing) ซึ่งจัดได้ว่าเกี่ยวข้องกับสาขาจิตวิทยาการรู้คิด (Cognitive Psychology)
- 2.4 องค์ความรู้เชิงประยุกต์ในสาขาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มีการศึกษาในประเด็น “การกระจายความเสี่ยง” หรือ “การบริหารความเสี่ยงต่ำ” ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ใช้กรอบแนวคิดจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ 4 ธ.ค. 2540 ที่ว่า “ถ้าหากว่าเราทำโครงการที่เหมาะสม ขนาดเหมาะสม อาจจะดูไม่หรูหราแต่จะไม่ล้ม หรือถ้าล้ม ถ้ามีอันตรายก็ไม่เสี่ยงมาก” (อภิชัย พันธเสนและคณะ, 2546, หน้า 3-9)
- 2.5 องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์หลักการเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินงานในระดับองค์กร อาทิ สถานศึกษา สถานสงเคราะห์ มีการประยุกต์หลักการพึ่งตนเองด้านอาหาร และการสร้างรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตการเกษตรที่เป็นส่วนเกิน
- 2.6 องค์ความรู้ด้านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่มีวิถีชีวิตสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง

งานวิจัยของอภิชัย พันธเสนและคณะ (2546) เรื่อง “การประยุกต์พระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม” เป็นความพยายามของคณะนักวิจัยในการนำพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ ปฏิบัติในภาคอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม มีข้อค้นพบสำคัญหลายประการ เช่น อุตสาหกรรมที่ผ่านพ้นวิกฤติเศรษฐกิจมาได้จะมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันหลายประการ อาทิ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีราคาไม่แพงแต่ถูกหลักวิชาการ การใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด มีขนาดการผลิตที่เหมาะสม สอดคล้องกับความสามารถในการบริหารจัดการ และเน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำ โดยเฉพาะการไม่ก่อหนี้เกินความสามารถในการบริหาร จนกลายเป็นหนี้ที่ไม่สามารถชำระคืนได้ การบริหารบนความเสี่ยงต่ำเป็นหลักการที่สำคัญ ดังนั้นการแก้ปัญหาโดยการสนับสนุนเงินทุนจึงเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ เนื่องจากอุตสาหกรรมที่ใช้เงินลงทุนส่วนตัวเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าเงินลงทุนจากการกู้ยืม นั้นสามารถรอดพ้นจากภาวะวิกฤติได้โดยไม่มีความจำเป็นต้องอาศัยสินเชื่อจากภายนอก แม้ในช่วงของวิกฤติแต่อย่างใด อุตสาหกรรมจะประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในช่วงภาวะวิกฤติ (เศรษฐกิจหดตัว) ได้ดีกว่าในช่วงเศรษฐกิจขยายตัว เนื่องจากในภาวะเศรษฐกิจขยายตัวนั้น ธุรกิจส่วนมากจะดำเนินการที่ขัดกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเรื่องของขนาดการผลิตที่เหมาะสม และการไม่เน้นกำไรระยะสั้น เพราะธุรกิจจะพยายามขยายขนาดกิจการเพื่อการเก็บเกี่ยวกำไรระยะสั้นที่เป็นผลมาจากเศรษฐกิจขยายตัว

นอกจากนั้นยังพบว่าอุตสาหกรรมขนาดเล็กทำให้ลูกค้าไว้วางใจ ส่งผลให้ธุรกิจอยู่รอดในระยะยาว การรักษาภาพพจน์ การมีศีลธรรม สร้างความยุติธรรมกับทุกฝ่าย (หน้า 214-215) สามารถนำหลักการตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ได้จริงและทำให้กิจการอยู่รอดได้ สามารถพึ่งตนเองและช่วยให้คนมีงานทำ ส่งเสริมอาชีพชุมชน ลดความเสี่ยงทางการเงินและคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม (หน้า 226) อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้การประยุกต์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในภาคอุตสาหกรรมนั้นยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และแรงงานสัมพันธ์ เนื่องจากมีการจ้างงานซึ่งต่างจากการผลิตในระดับครอบครัว/ชุมชน ภายใต้ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มุ่งใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวในการผลิตไม่ใช้แรงงานรับจ้าง หากการวิจัยในอนาคตมุ่งตอบคำถามเรื่องการประยุกต์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการบริหารธุรกิจ/อุตสาหกรรมในมิติการพัฒนาแรงงานก็อาจทำให้การขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมีความชัดเจนสมบูรณ์ขึ้น

กล่าวโดยสรุปองค์ความรู้ในมิติการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ยังคงมีคุณลักษณะ “เฉพาะศาสตร์” (Disciplined-based knowledge) สะท้อนให้เห็นถึงการขาดการรับต่อแนวคิดนี้จากคนในแทบทุกสาขาวิชาชีพและในหลายระดับของการผลิต อย่างไรก็ตาม สังคมไทยยังคงต้องการการพัฒนางานวิจัยด้านการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ครอบคลุมทุกภาคการผลิตและทุกระดับตั้งแต่ระดับครัวเรือนและชุมชนจนถึงระดับประเทศ ข้อค้นพบ

ดังกล่าวอาจนำไปสู่การยืนยันความเป็นไปได้ของการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ และน่าจะกล่าวได้ว่าเป็นกรอบแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทางเลือกสำหรับสังคมไทยได้ ถึงแม้ว่าองค์ความรู้ในมิติการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยังพัฒนาไปไม่มากนัก

บทที่ 5

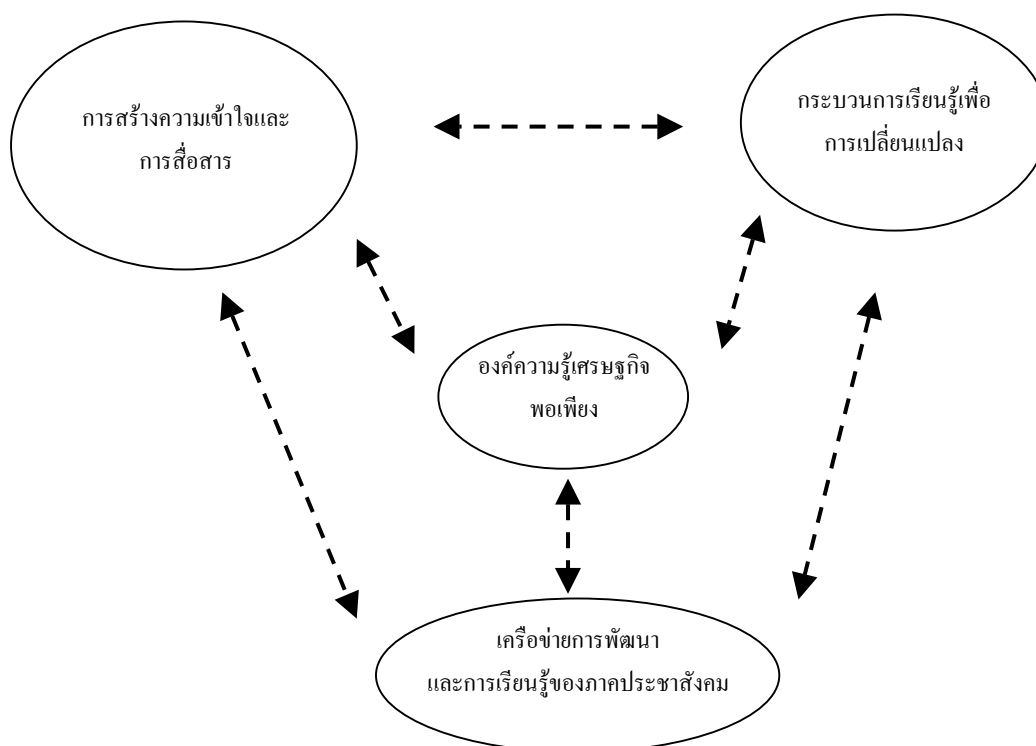
การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

ในช่วงสองปีที่ผ่านมา ที่สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้เริ่มสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างกระแสสังคมให้มีการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ให้เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนไทย ในหลายๆ วงการ เป็นที่แน่ชัดว่าระยะเวลาเพียง 2 ปีนั้น ไม่นานพอที่จะกระตุ้นให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หรือโลกทัศน์ได้ ดังนั้นการวางแผนดำเนินการขั้นต่อไป ตั้งแต่ปี 2548 จนถึง พ.ศ. 2550 เป้าหมายการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ควรครอบคลุมการดำเนินการสี่ด้าน ดังนี้ :

1. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
2. การพัฒนาแนวคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
3. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการประยุกต์ใช้ในระดับครอบครัว กลุ่มและระดับประเทศ
4. การเชื่อมโยงเครือข่ายการพัฒนาชุมชนพอเพียงของภาคประชาสังคม

ถึงแม้ว่าที่ผ่านมา สศช. ได้ดำเนินงานทั้งสี่ด้านมาแล้ว แต่การบูรณาการงานในด้านต่างๆ ทั้งยังไม่ปรากฏชัด จึงทำให้การขับเคลื่อนอยู่ในขอบเขตที่จำกัด การเชื่อมโยงมิติต่างๆ ของการขับเคลื่อนเชิงปฏิสัมพันธ์ และการเผยแพร่องค์ความรู้ไปยังแผนงานต่างๆ ที่สัมพันธ์กันจึงเป็นภารกิจเร่งด่วน

แผนภาพที่ 5 การเชื่อมโยงมิติต่างๆ ของการขับเคลื่อนเชิงปฏิสัมพันธ์

ในการสนับสนุนแผนงานพัฒนาวิชาการและการจัดการความรู้เพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง คณะผู้วิจัยมุ่งตอบคำถามสำคัญที่ว่า จะอย่างไรให้การวิจัยมีบทบาทในการขับเคลื่อนอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม เนื้อหาซึ่งปรากฏอยู่ในบทนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลที่ได้มาจากระบวนการสังเคราะห์งานวิจัย (The Synthesis Process) และการเสวนา (Dialogue) ระหว่างคณะผู้วิจัยและผู้มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงหลายฝ่ายอย่างต่อเนื่องในเวทีการประชุมหลายครั้ง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงสังคม

การวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงที่ผ่านมา เป็นการวิจัยที่กระทำโดยนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและสถาบันวิจัยต่างๆ เพื่อค้นหาข้อสรุปบางอย่างที่นักวิจัยต้องการรู้ กล่าวได้ว่าการวิจัยโดยชุมชน (Popular Research) เพื่อการพัฒนาตนเอง หรือการศึกษาที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหานั้นมีอยู่อย่างจำกัด คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่างานวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง น่าจะเป็นเป็นงานวิจัยที่นักวิจัยจากองค์กรและภาคส่วนต่างๆ ในสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรประชาชนร่วมมือกัน เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนค้นหาคำตอบต่อโจทย์การพัฒนาด้วยตนเอง และเพื่อกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีคิด วิธีการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชน การวิจัยเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงสังคม (“Transformative Action Learning Research”) หรือ **TALR** ให้ความสำคัญต่อการสร้างความรู้ ควบคู่กับการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการโดยประชาชน ด้วยเป้าหมายการเสริมพลังวัฒนธรรมชุมชน ด้วยกระบวนการวางแผนปฏิบัติการอย่างเป็นขั้นตอน (ดูแผนภูมิ 1)

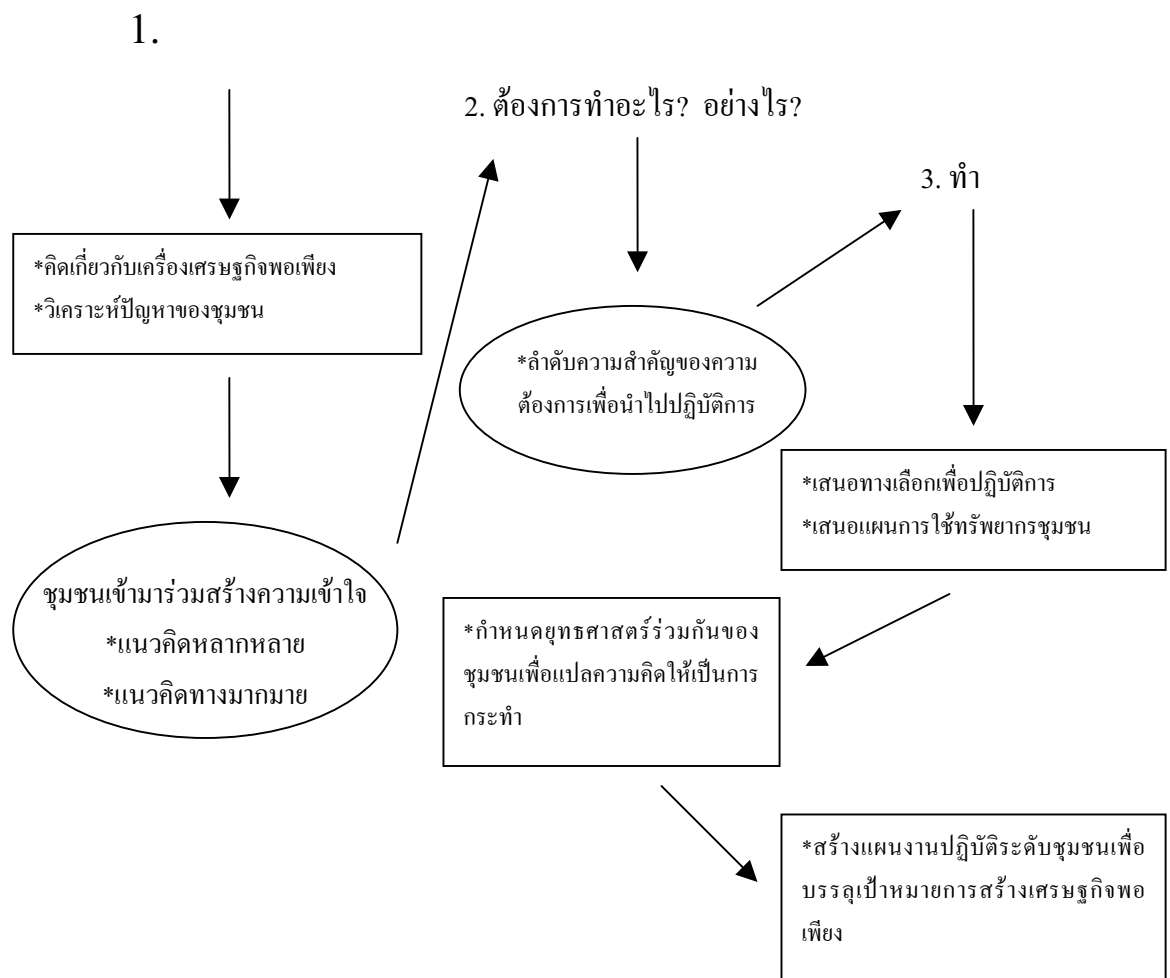
การวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง แบบ **TALR** ตั้งอยู่บนฐานคิดทางทฤษฎีดังนี้

- ปัญหาเศรษฐกิจสังคมเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ดังนั้นจึงต้องแก้ไขโดยชุมชน
- แผนงานหลักของการวิจัยการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ หรือการตระหนักชัดถึงพลังของเศรษฐกิจพอเพียง และอาจหมายถึงการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมของชุมชนโดยชุมชนเอง
- หนึ่งในจุดมุ่งหมายของการวิจัย คือปลูกสำนึกชุมชน (Collective Consciousness) เพื่อการดำรงอยู่ด้วยวิถีเศรษฐกิจพอเพียงหรือสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยเศรษฐกิจสองระบบ
- ชาวชุมชนคือ นักวิจัยเช่นเดียวกันกับทีมงานวิจัยอาชีพที่จะต้องร่วมกระบวนการเรียนรู้และการสร้างสำนึกการเปลี่ยนแปลงสังคม
- กลุ่มเป้าหมายหลักคือ สมาชิกที่ทำการผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้

- การวิจัยโดยชุมชนมีพลังกระตุ้นให้ชาวชุมชนตื่นตัวและมีความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตนเองในการดำรงชีวิต
- การวิจัยตอบสนองและสอดคล้องกับความต้องการความนึกคิด ความใฝ่ฝัน ความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน

แผนภาพที่ 6 การวางแผนการวิจัยเพื่อปฏิบัติการเศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน

กระบวนการวางแผนการวิจัย

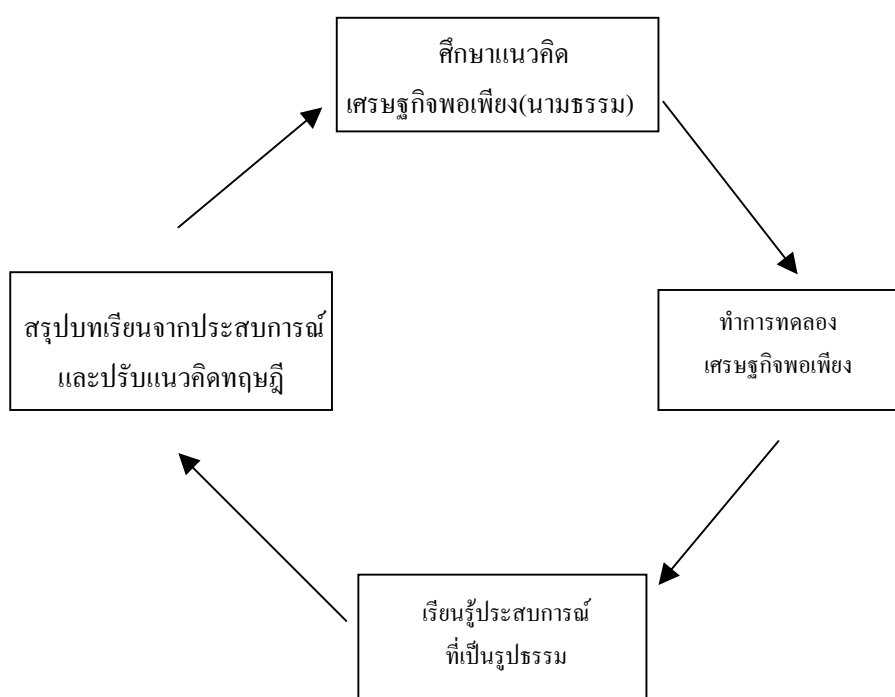
การวิจัยและการสร้างกระบวนการเรียนรู้

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง ให้ข้อสรุปที่สำคัญข้อหนึ่งว่า การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้นำไปประยุกต์ได้นั้นจำเป็นต้องมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างเข้มข้น แต่ สศช.ยังไม่มีแนวคิดชัดเจนว่าจะสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างไร กระบวนการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องทำกันอย่างไร มีขั้นตอน

อะไรบ้างเกี่ยวกับเรื่องนี้ ฝ่ายงานวิชาการและการวิจัยที่มีหน้าที่เสนอองค์ความรู้ใหม่ควรจะเข้ามา มีบทบาทสำคัญในการแสวงหาค้นหาคำตอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้วยการวิจัยแบบ Transformative Action and Learning Research ปัจจัยที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งก็คือ การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ระดับชุมชน ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ กระบวนทัศน์และค่านิยมเกี่ยวกับวิธีการผลิต วิธีคิด และวิธีการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน

ในการนำเอาทฤษฎีที่เรียกว่า Theory of Experimental Learning มาประยุกต์ใช้ มีแผนผัง “วัฏจักรของการเรียนรู้ท่ามกลางประสบการณ์” ดังนี้:

แผนภาพที่ 7 วัฏจักรของการเรียนรู้ท่ามกลางประสบการณ์

ในแบบจำลองนี้ สมาชิกชุมชนจะเข้าร่วมในทีมงานวิจัย สมาชิกเหล่านี้จะเป็นทั้งนักคิด นักทฤษฎีเสริมธุรกิจพอเพียง และเป็นนักปฏิบัติเรียนรู้และประเมินประสบการณ์เสริมธุรกิจพอเพียงไปในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม แบบจำลองนี้ยังมีจุดอ่อนอยู่บางประการ ซึ่งจะต้องได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมจากสำนักคิดการศึกษาแนววิพากษ์ (Critical Pedagogy)

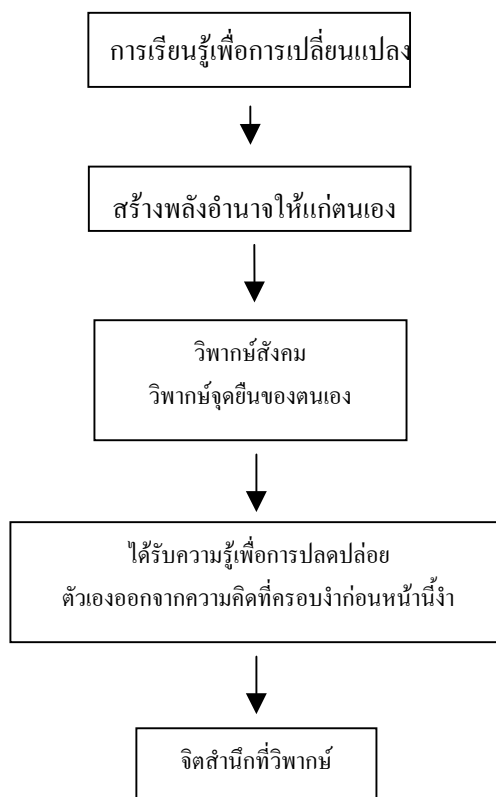
ภายใต้แนวคิดนี้ การวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชนจะต้องมีหลักการพื้นฐานดังต่อไปนี้ :

- ส่งเสริมจิตสำนึกแบบวิพากษ์ เพื่อให้ผู้ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยได้ตระหนักถึงภัยอันตรายจากเสริมธุรกิจแบบทุนนิยมที่คุกคามวิถีชีวิตของคนในชุมชน
- สร้างสถาบันใหม่ที่สนับสนุนการพัฒนาจิตสำนึกที่วิพากษ์และจะเป็นเวทีเพื่อแพร่กระจายความคิดเสริมธุรกิจพอเพียงในชุมชน

- ฟันฟู วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้านและโลกทัศน์ดั้งเดิมที่เน้นความพอเพียงทางนิเวศ
- ยึดมั่นในหลักการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและเพื่อผลประโยชน์ของชุมชน

การเรียนรู้ดังกล่าว ไม่ใช่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อรักษาระบบเก่า หากแต่เป็นความรู้เพื่อสร้างระบบใหม่ที่อยู่บนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในการวิจัยเพื่อเปลี่ยนแปลงนี้ กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจิตสำนึกของผู้คนในชุมชน:

แผนภาพที่ 8 กระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจิตสำนึก

ผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้จะปรากฏให้เห็นในรูปร่างของการปฏิเสธ ความคิดแบบทุนนิยมและหันมารับเอาความคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงพร้อมกับแสวงหาแนวทางเพื่อนำเอาความคิดนี้ไปปฏิบัติท่ามกลางเรียนรู้จากประสบการณ์

ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง

เพื่อที่การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง การวิจัย การเรียนรู้ และการสร้างความเข้าใจจะต้องเชื่อมโยงกับการสร้างสถาบันระดับชุมชน ในฐานะศูนย์กลางของการศึกษาและการเรียนรู้เศรษฐกิจ

พอเพียง และจำเป็นต้องคำนึงว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเป้าหมายตายตัวคงที่ หากแต่เป็น “กระบวนการ” ซึ่ง ประกอบด้วย สาระสำคัญ ดังนี้:

1. การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นการศึกษาชั่วชีวิตเพื่อเป็นแนวทางการดำรงชีวิตที่มั่นคงสำหรับปัจเจกชน กลุ่มและชุมชน
2. ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นความรู้สหวิทยาการ มีความหมายครอบคลุมแทบทุกมิติของชีวิต การเรียนรู้จะต้องใช้วิธีวิทยาบูรณาการและเป็นการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ชีวิต
3. การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ต้องอยู่บนฐานคิดที่เรียกว่าคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะช่วยให้ชาวชุมชนในศูนย์การเรียนรู้มีความสามารถหลายด้านตั้งแต่ การสังเคราะห์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงจากประสบการณ์ของหลายพื้นที่ ไปจนถึงความสามารถในการวางแผนการจัดการ การประเมินผล และการมีความคิดที่วิพากษ์และสร้างสรรค์
4. การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลายในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย เอกสารคำราขอเขียน ต้องสะท้อนให้เห็นทั้งมิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ข้อสรุปทั้ง 4 ข้อ ผสมผสานกันจะเป็นการสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนในการที่จะมีวิคิดวิถีการผลิต และวิถีชีวิตของตนเอง อันจะนำไปสู่การสร้างระบบที่เป็นอิสระจากทุนนิยมและเดินทางเข้าสู่แนวพอเพียง ยั่งยืน เข้มแข็ง และพึ่งตนเองได้ในที่สุด

แนวคิดใหม่สำหรับการวิจัย : เศรษฐกิจพอเพียง และความพอเพียงทางนิเวศ

งานวิจัยส่วนใหญ่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง มีจุดหมายเพื่อวิเคราะห์ความหมายของแนวคิด หรือเป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับชุมชนที่มีการปฏิบัติการแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งโดยมากจะเน้นเรื่องเศรษฐกิจสังคม แต่ไม่ค่อยจะพิจารณามิติทางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติเท่าใดนัก อาจกล่าวได้ว่าเป็นมิติที่สำคัญมิติหนึ่งได้ขาดหายไปในการวิจัย ผลจากการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงดำรงอยู่ได้ นั่นคือ การมีฐานทรัพยากรธรรมชาติในฐานะทุนเพื่อการผลิต ที่สำคัญความรู้เรื่องระบบนิเวศในชุมชนและความสัมพันธ์มนุษย์กับระบบนิเวศแบบเกื้อกูลยั่งยืนว่า ถ้าไม่ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ความพอดีทางเศรษฐกิจ แปลว่า ต้องมีความพอดีในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งหมายถึง การไม่ทำลายธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติจนเกิดความทรุดโทรมหรือใช้ธรรมชาติจนเลยขีดจำกัดจนเป็นอันตรายต่อระบบนิเวศการศึกษาวิจัยในมิตินี้จึงต้องมีการพัฒนาอย่างเร่งด่วน ซึ่งถึงจะปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง

ในงานวิจัยของเศรษฐกิจชุมชนแต่ก็ได้เน้นเป็นประเด็นเด่นชัดเหมือนกรณีสังคม ประเพณี และวัฒนธรรม

ในวงการวิจัยทางเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม หรือเศรษฐศาสตร์แนวนิวระดับนานาชาติในระยะหลังๆ มีการสรุปว่า ในช่วงที่โลกมีการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม หลักการที่สำคัญข้อหนึ่งคือ การปฏิวัติทางด้านประสิทธิภาพ (Efficiency Revolution) ปัญหาใหญ่คือ ทำอย่างไรจึงจะมีการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด หลักการนี้ในส่วนแรกแม้จะก่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจในส่วนหลังที่เน้นการก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด แต่ก็สร้างอันตรายให้แก่สิ่งแวดล้อมจนปรากฏ ชัดทั่วโลก ปัจจุบันเริ่มมีการคำนึงการปฏิวัติทางด้านความพอเพียง (Sufficiency Revolution) ด้วยแนวคิด “ความพอเพียงทางนิเวศ” (Eco-sufficiency) ซึ่งเกี่ยวกับการสร้างขีดจำกัดในการบริโภคและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดนี้ย้ำว่า มนุษย์จะต้องเรียนรู้ว่า “.....เท่าไรถึงจะเรียกว่า “พอ” โดยไม่ทำลายสมดุลของระบบนิเวศ” โดยที่ความพอเพียงนี้อยู่ในระดับพอดีและไม่เป็นอันตรายต่อคุณภาพชีวิตมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ความพอเพียงทางนิเวศถ้าจะเกิดขึ้นได้หากมนุษย์ยึดหลักปฏิบัติที่สำคัญๆ อาทิ

1. หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้ลดน้อยลงกว่าระดับที่เคยใช้
2. หลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่ภายใต้ขีดจำกัดทางนิเวศ
3. หลักการป้องกันล่วงหน้าเพื่อลดความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม
4. หลักการผู้ก่อมลภาวะต้องเป็นผู้จ่ายค่าใช้จ่าย
5. หลักการ “ลดละมลภาวะ” สำคัญกว่าสิ่งอื่นใด
6. หลักการ “Reverse Onus” ผู้ทำการทดลอง หรือ ทำโครงการพัฒนาจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่า การกระทำของเขาจะไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมก่อนการดำเนินงาน

หลักปฏิบัติเหล่านี้ อาจช่วยกระตุ้นให้มนุษย์คำนึงถึงความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมและจงใจให้มีพฤติกรรม และการจัดการที่นำไปสู่ “ความพอเพียงทางนิเวศ” ได้ และจัดว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับสังคมเมืองใหญ่ ซึ่งมีระบบการผลิตแบบทุนนิยม อุตสาหกรรม แนวคิดนี้น่าจะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงและเป็นการท้าทายความคิดกระแสหลักในยุคโลกาภิวัตน์ เช่นลัทธิบริโภคนิยม พาณิชยกรรม และทุนนิยมโลก ซึ่งไม่รู้จักคำว่า “ความพอเพียงทางนิเวศและการบริโภคที่ยั่งยืน”

ในการส่งเสริมให้เกิดการบริโภคที่ยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกระทำในสองระดับพร้อมๆ กัน คือระดับผู้ผลิต(รวมทั้งผู้ขาย ผู้ทำการตลาด)และผู้บริโภค เกี่ยวกับเรื่องนี้ต้องนำแนวคิด **Eco-efficiency** และแนวคิด **Eco-sufficiency** มาเชื่อมโยงกัน ในระดับผู้ผลิตต้องมีการใช้หลักการ “ประสิทธิภาพทางนิเวศ” นั่นคือ ลดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่อการผลิตหนึ่งหน่วย

ในระดับผู้บริโภคต้องมีการใช้หลักการ “ความพอเพียงทางนิเวศ” นั่นคือลดการบริโภคลง โดยที่ “คุณภาพชีวิต” ไม่ลดลง

เศรษฐกิจพอเพียงในโลกทุนนิยม จะเป็นจริง ได้ จำ ต้องมีการปฏิบัติการทั้งสองระดับ พร้อมกัน (ดูตารางที่ 1) โดย เน้น “ความพอเพียงทางนิเวศ” ซึ่งหมายความว่า ทิศทางการพัฒนาจะต้องละทิ้งโลกทัศน์ของลัทธิบริโภคนิยมด้วยการปรับแผนการบริโภค “โลกทัศน์พอเพียง” การทำทฤษฎีอุดมการณ์ทุนนิยม เนื่องจากหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมไม่ใช่เปลี่ยนแปลงทางด้านเทคนิคและปลูกเร้าให้มนุษย์ในฐานะผู้บริโภคมีความรับผิดชอบของต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ตารางที่ 1 : แนวทางส่งเสริมการบริโภคที่ยั่งยืน

*ผู้บริโภค	*ผู้ผลิต
* ปรับเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับความต้องการสินค้า / บริการ	* วางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม
* ปรับแบบแผนการบริโภค	* การตลาดสีเขียว
* ลดระดับการบริโภค	* ระบบการผลิตสีเขียว
* ระมัดระวังการจัดการของเสีย / ขยะ	* หลักการประสิทธิภาพทางนิเวศ
* สนับสนุนซื้อสินค้าสีเขียว	* ฉลากเขียว
	* ระบบจัดการของเสีย
เป้าหมาย :	เป้าหมาย :
ความพอเพียงทางนิเวศ	ประสิทธิภาพทางนิเวศ
มิติทางการปฏิบัติการ : สังคม / วัฒนธรรม	มิติทางการปฏิบัติการ : องค์กร / เทคโนโลยี

หากทุกคนมีความเห็นว่าความพอเพียงทางนิเวศ (Eco-sufficiency) เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญในการกระตุ้นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้เกิดขึ้นในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ อย่างเช่น กรุงเทพมหานคร พื้นที่ใหม่ของการวิจัยในช่วงสามปีข้างหน้า อาจจำเป็นต้องเปิดกว้างเพื่อครอบคลุม ความพอเพียงทางนิเวศและคุณภาพชีวิต โครงการวิจัยอาจมีแนวทางดังนี้ :

ขอบเขตของปัญหาหลัก

ถ้าไม่มี “ความพอเพียงทางนิเวศ” เศรษฐกิจพอเพียงและความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ โครงการวิจัยจะต้องค้นหาคำตอบว่า ความยั่งยืนในมิติทางเศรษฐกิจสังคม เกี่ยวพันกับพฤติกรรมและกิจกรรมทางการผลิตการบริโภคของภาคธุรกิจเอกชนและครัวเรือน อย่างไร ทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมให้เกิดความพอเพียงทางนิเวศ